

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА

НОВО ЗНАНИЕ

С ново знание към просперитет!

ИЗДАНИЕ НА ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО АГРОБИЗНЕС И РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ

ГОДИНА X, БР. 2, АПРИЛ - ЮНИ 2021

NEW KNOWLEDGE

JOURNAL OF SCIENCE

New knowledge to prosperity!

UNIVERSITY OF AGRIBUSINESS AND RURAL DEVELOPMENT

VOLUME X, No. 2, APRIL - JUNE 2021

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите

Списание за наука

НОВО ЗНАНИЕ

ISSN 2367-4598 (Online) ISSN 1314-5703 (Print)

Главен редактор: проф. д-р Марияна Иванова

Корица: Д. Димитров – ДИМ, Цочо Пеев

Адрес на редакцията: Пловдив 4003, бул. Дунав 78; тел. 0882009578; 032/960360

University of agribusiness and rural development – Plovdiv, Bulgaria

NEW KNOWLEDGE

Journal of science

ISSN 2367-4598 (Online) ISSN 1314-5703 (Print)

Chief Editor: Prof. Mariyana Ivanova, Ph.D.

Cover: D. Dimitrov – DIM, Tzocho Peev

Editorials Address: 78, Dunav Blvd., Plovdiv 4003, Bulgaria; tel. +359 882009578; +359 32960360

science@uard.bg

www.uard.bg

www.science.uard.bg

CONTENTS

СЪДЪРЖАНИЕ

MANAGEMENT WITH DECIDED TYPES OF INTERNATIONAL FINANCIAL TRANSFERS.....	7
Lenin Jovanovski	7
MARKET SOURCES FOR FINANCING SMALL AND MEDIUM COMPANIES	13
Filip Ivanoski	13
INNOVATIVE VALUES OF MANAGERS WITHIN THEIR ENVIRONMENTS WITH BUSINESS PERFORMANCE.....	22
Emanuela Esmerova.....	22
"FRONT LINE" ANALYSIS OF AGGRESSION IN THE EDUCATIONAL SYSTEM.....	29
Antonia Traykova	29
АНАЛИЗ „НА ФРОНТОВАТА ЛИНИЯ“ ЗА АГРЕСИЯТА В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА	29
Антония Трайкова.....	29
MEMORY AND FORGETFULNESS.....	31
Krasimir Asenov	31
ПАМЕТ И ЗАБРАВА.....	31
Красимир Асенов	31
THE NEOANTHROP AND THE NEW GLOBAL WORLD	35
Krasimir Asenov	35
НЕОАНТРОПЪТ И НОВИЯТ ГЛОБАЛЕН СВЯТ.....	36
Krasimir Asenov	36
DEVELOPMENT OF ESIF FINANCIAL INSTRUMENTS IN THE PERIOD 2014-2020	43
Ivo Dimitrov.....	43
РАЗВИТИЕ НА ФИНАНСОВИТЕ ИНСТРУМЕНТИ НА ЕСИФ В ПЕРИОДА 2014-2020.	43
Иво Димитров.....	43

NORMATIVE AND STRATEGIC FRAMEWORK FOR DEVELOPMENT OF ESIF FINANCIAL INSTRUMENTS 2021-2027	58
Ivo Dimitrov.....	58
НОРМАТИВНА И СТРАТЕГИЧЕСКА РАМКА ЗА РАЗВИТИЕ НА ФИНАНСОВИТЕ ИНСТРУМЕНТИ НА ЕСИФ 2021-2027.....	58
Иво Димитров.....	58
RISK MANAGEMENT IN HEALTH SECTOR.....	84
Georgi Kesov	84
УПРАВЛЕНИЕ НА РИСКА В ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО	84
Георги Кесов.....	84
MANAGEMENT OF MEDICAL SPECIALISTS IN CRISIS.....	87
Georgi Kesov	87
УПРАВЛЕНИЕ НА МЕДИЦИНСКИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ В УСЛОВИЯТА НА КРИЗА...87	87
Георги Кесов.....	87
HEALTH REFORM	90
Detelina Smilkova.....	90
ЗДРАВНАТА РЕФОРМА	90
Детелина Смилкова.....	90
ELECTRONIC HEALTHCARE	93
Detelina Smilkova.....	93
ЕЛЕКТРОННО ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ.....	93
Детелина Смилкова.....	93
GOOD PRACTICES IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES IN HEALTHCARE.....	96
Katrin Krahtova-Nasteva	96
ДОБРИ ПРАКТИКИ В РАЗВИТИЕТО НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ В ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО.....	96
Катрин Крахтова-Настева	96
GROUPS AND GROUP BEHAVIOUR IN HEALTH ORGANIZATION	98
Katrin Krahtova-Nasteva	98

ГРУПИ И ГРУПОВО ПОВЕДЕНИЕ НА ПЕРСОНАЛА В ЗДРАВНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ	98
Катрин Крахтова-Настева	98
A SOCIO–ECONOMIC THESIS ON FOOD SAFETY: MORE CONSUMPTION, EDUCATION OR RELIGIOUSNESS?	101
Rezezar Kolaj.....	101
Petar Borisov.....	101
Adelida Osmani Ergen	101
Ekaterina Arabska.....	101
CONSUMPTION OF DOMESTIC PRODUCTS, SOME MYTHS AND TRUTHS: IS IT YET A SAFE CHOICE?	110
Rezezar Kolaj.....	110
Petar Borisov.....	110
Adelida Osmani Ergen	110
Ekaterina Arabska.....	110
CONSUMPTION OF DOMESTIC VEGETABLES PRODUCED IN GREENHOUSES: A SOCIO–DEMOGRAPHIC PROFILE OF THE CONSUMER	117
Rezezar Kolaj.....	117
Petar Borisov.....	117
Adelida Osmani Ergen	117
Ekaterina Arabska.....	117
CONSUMPTION OF IMPORTED VEGETABLES: A SOCIO–ECONOMIC OBSERVATION ON DEMAND FACTORS	123
Rezezar Kolaj.....	123
Petar Borisov.....	123
Adelida Osmani Ergen	123
Ekaterina Arabska.....	123
CURRENT TRENDS FOR THE USE OF SLUDGE FROM URBAN TREATMENT PLANTS IN AGRICULTURE	129
Pavlina Naskova.....	129
СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ ЗА УПОТРЕБА НА УТАЙКИ ОТ ГРАДСКИ ПРЕЧИСТВАТЕЛНИ СТАНЦИИ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО	130
Павлина Наскова.....	130

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

MANAGEMENT WITH DECIDED TYPES OF INTERNATIONAL FINANCIAL TRANSFERS

Lenin Jovanovski

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Today's global environment requires businesses to transfer funds, both within the country and in other parts of the world. In line with day-to-day operations, many companies need to transfer large sums of money, pay their suppliers quickly, or pay off their liabilities. Financial institutions that conduct financial transactions abroad offer a consolidated package of the most commonly used money transfer tools - payment of bills, payments from person to person and transfers from account to account - become a place where consumers can transfer money in any way they can. choose.

Keywords: management, finance, transfers.

1. Managing account-to-account transfers

Transferring money from one account to another is considered one of the most efficient, less expensive and not very risky transfers. The transfer of funds from account to account is simply an electronic transfer of funds. This type of money transfer allows people or companies from two different parts of the globe to exchange money quickly and easily. The term wire transfer comes from the time when telegrams were used as a means of communicating longer distances or distances. At this time, the transfer of money from account to account meant sending a message with a telegram sent by telegraph, a certain amount of money from the account of the sender of the telegram to be transferred to a certain recipient of the money. The transfer of funds from account to account is a relatively secure current way of transferring financial assets. The identity of the bank accounts of the holders of the assets is confirmed and the funds are guaranteed. The transfer of funds from account to account can also be called Electronic funds transfer EFT.

For the transfer of funds from account to account, it is emphasized that it is a direct transfer of funds from the account in the bank to the one who pays to the account of the one who receives the funds in another bank or financial institution. Although it is estimated that this type of transfer is very fast, it may not be available for a few days. This can happen if the bank does not have a

direct correspondence with the recipient's bank. In that case, the payments are made through a third bank that has a correspondence with the bank that receives the funds.

The transfer of funds from account to account can minimize errors by performing electronic transfer of domestic funds to the foreign bank in various currencies.

Online systems strengthen the system of daily asset management and regular control of the activities of making financial transfers.

2. Managing transfers with checks

Bank check¹ it is traditionally a check for withdrawing money from a bank such as a cash check. When paying bills, the term bank check is sometimes used to explain the automatic transfer of funds from a bank account to pay for the services provided.

A bank check is usually used when you want to pay someone with guaranteed funds. When making purchases, a bank check can be used. Bank checks are also used for international payments, ie transfers of funds.

If someone transfers funds by bank check, then it is considered that the recipient will always receive the funds. The recipient of the funds needs to be identified so that he can raise and spend the funds.

Bank check and written order in the form of a money transfer order from one bank account to another. A bank check is a document issued by one bank to transfer funds to another bank. The first bank gives its order to the second bank to make a transfer of funds or to make a payment to someone named by the bank.

A cash check known as an official or traveler's check is a check guaranteed by the bank. This check is used to withdraw cash.

Bank checks come in a variety of variants²:

- ✓ Computer check,
- ✓ Hand check,
- ✓ Time check.

The check as an instrument of transfer of financial assets is issued by the principal of the recipient of the funds. Once the check is issued, it is presented to the bank. The issuer of the check may specify the time when the money transfer marked on the check will be made. To collect a check, the issuer must have money in the account of a bank or financial institution.

A bank check and a money transfer letter are used as a money transfer instrument. He must:

- ✓ Be signed by the publisher,
- ✓ Be charged at a specific time,
- ✓ Contains the amount of money transferred,
- ✓ Be accepted by the publisher and the bank.

A bank check is a document, or instrument, usually a piece of paper that gives an order to pay money. The person issuing the check, the issuer has a current or current account in the bank in which his money is kept as a deposit. The issuer of the check writes the amount to be transferred or paid, the date and is signed. A check is a means of transferring money without transferring cash³.

3. Managing Electronic Transfers

Electronic asset transfers - EFTs are systems for transferring funds from one bank to another. Literary money is not included in the realization of electronic money transfers. With the

¹ Barron's Banking Dictionary: Bank Draft, 2011

² Barron's Banking Dictionary: Bank Draft, 2011

³ What Is an EFT Payment? | Electronic Funds Transfer, (2017), www.patriotsoftware.com

electronic transfer of funds, money from one bank in the country to another bank in another country is transferred through⁴:

- ✓ Credit cards,
- ✓ Business - business payments - Payment of orders for realized purchases of goods and other performed services,
- ✓ Automatic machines - ATM,
- ✓ Direct deposits,
- ✓ Payment of bills,
- ✓ Return of liabilities on used investment or other loans,
- ✓ Payments in joint funds (pension or investment).

The form made for payment via the Internet is designed to perform the same function as the traditional check. The electronic check must be processed in several procedures and have greater security features than the standard check. The security features of the electronic check include the existence of authenticity, security pin, digital signature, decoding method.

In general, electronic money transfers are transfers made through an Automated clearing house (ACH). An automated clearing house is an operator through which financial institutions make transfers or receipts. Automated clearing houses are an international system of interbank remittances.

The first electronic methods of financial transfers began with the introduction of ATMs. ATMs, or ATMs, have been introduced to reduce operating costs, save staff time, and allow users to can use the service transfer of funds outside of traditional working hours. In addition, ATMs related to cash withdrawals are also used to change currencies, obtain reports from current or credit accounts, disbursement of cash, payment of funds to accounts, transfer of funds from one account to another.

With this system, the money can be transferred between the buyer, the retailer and the financial institution or the banknote in the form of electronic data. This is accomplished by installing a terminal in the retailer's store. This avoids the use of cash or checks. Payment is made at the time of the transaction, and only if the buyer has funds in the account. With this method of payment it is not possible to provide deferred payment as with the checks, but with the use of credit cards, if you buy goods over a certain amount, today it is possible.

The use of computers, at home and in the offices of companies and business companies, has developed the so-called *Domestic Banking System* (Home Banking) and Corporate Banking (Corporate Banking). Financial transfers with the application of computers are made by transferring funds from one account to another, for payment of goods through the so-called. telemarketing or direct mail, for cash management, for opening credits, for investing, confirming receipt of checks. The use of computers is also called PC (personal computer) Internet banking. PC banking means using a personal computer and establishing contact with the bank through a modem. Internet banking means establishing contact with the bank through a special WEB website.

For certain financial transfers, the telephone is also used as a means. The user can contact the bank or the financial institution and ask her to give him information about the balance of the account, the amount of money that can be transferred from the account, the state of the loans he uses, the possibilities for obtaining loans., for the terms of the savings, to seek some advice or to obtain some other information about the financial transfers or to request the transfer of funds from his to another account. This can only be done by using a pre-agreed password (Password) to identify and register the request.

Credit cards are offered in a variety of options, with favorable interest rates, the ability to quickly withdraw money, rewards and satisfactory service and the conviction that a real credit card has been selected. Credit cards allow access to the account at any time and anywhere, checks do

⁴ What is Electronic Funds Transfer (EFT)? - Definition from...searchwindowserver.techtarget.com

not have to be signed, they are used everywhere in the world. Ordinary Visa cards or so-called Classic, Platinum, Platinum Travel for adults and young people, Securites, and Businesses, Business Travel are offered. With Visa cards, banks offer saving money, saving time, simply handling money.

The cards can be:

- ✓ Prepaid and
- ✓ Preliminary.

Prepaid cards are cards that offer card transfers only in the amount that is on the cardholder's account.

Credit cards are offered for various purposes and under various creative conditions. Housing loans are offered, car purchase credits, student loans, housing loans, land loans, consumer loans. Loans are offered as an opportunity to meet the financial needs of individuals or families, with the aim of financing the purchase of a permanent asset, funding for schooling or other needs (loans for the purchase of furniture, for vacation).

4. Managing cash transfers in cash

Cash Management Money Management - Cash Management is a broad term that refers to the mobilization or securing of money, its concentration, and the making of payments or transfers. The goal is to manage cash flows and to balance the inflows and outflows of funds. This type of management aims to maximize the ability to hide cash, not money invested in fixed assets, and to avoid the risk of illiquidity or illiquidity. Money management managers provide cash⁵:

- ✓ Liquidity,
- ✓ Balance of cash,
- ✓ Short-term investment strategies.

The mobilization of cash, ie deposits, is cash deposits that are invested in a bank or other financial institution. Deposits are passive banking products. In order to receive cash as a deposit, the recipient of the money appears as a debtor because he has an obligation to pay interest to the owners of the deposited money. Deposits represent the credit potential of financial institutions.

According to the way the funds are deposited, as well as the way they are available, they are divided into:

- ✓ sight deposits,
- ✓ time deposits,
- ✓ non-purpose deposits,
- ✓ purposeful deposits.

Sight deposits are cash deposited with the bank that the depositor (the owner of the assets) can withdraw and use at any time.

Deadline deposits are deposits that have a maturity of more than one year. Such deposits are given higher interest rates to attract more investors, and other benefits are provided, such as having the advantage of obtaining loans, obtaining loans on more favorable terms or receiving incentive interest above the appropriate deposit limits. Deposits can also be termed indefinitely with a notice period. The depositor may use these funds after the agreed deadline has elapsed from the day when the depositor can cancel the term deposit in writing.

Non-purpose deposits are cash deposits of legal entities. These deposits are kept on bank accounts and are used for regular operations. All accounts arising from the regular operation of the entities are performed through the accounts. The account balance must be positive in order for the transfers to take place. These are the so-called current operations accounts.

⁵ Mansueto Ventures LLC: Cash Management, World Trade Center, New York, 2011.

Purposeful deposits are deposits kept by legal entities on specially allocated accounts for performing certain purposes. For each type of earmarked funds, there must be a separate account in the accounting of legal entities.

Money is a specific market commodity or symbol and is used as a medium of exchange, as a unit of calculation, or as a means of expressing wealth. Money as an object can appear in the role of one, two or all three types of assets they represent. Once the needs began to develop, society naturally began to create money as an organic object that did not exist before. So today, the central government uses paper money as an object that can often be used.

The first form of money that appeared on the market were goods. They had the value of exchange. They have been adjusted to simplify transactions in the so-called barter - an economy that actually gives goods their first function as a medium of exchange. Then, the goods began to be used as a means of wealth. Goods that had a known value were kept as property, that is, as wealth. As commodities of known value, they could easily be converted from one type of commodity to another. In modern economies, commodities as money have also been used as a means of calculation. Gold-plated cash books have common features with commodities such as money.

Accounting money is used for financial transfers or for payments made through customer accounts by ordering payment from one account to another customer's account, without using real money. This category of money represents money from a newer date. Such so-called money as a subject have minimal real value. Their public use is linked to strict legal regulations.

All this indicates that money has three basic characteristics:

- ✓ Money as a medium of exchange;
- ✓ Money as a means of calculation;
- ✓ Money as a means of preserving wealth.

When an item is sought and primarily used for exchange with other items or goods, then it becomes a medium of exchange and has that characteristic. This feature allows money to be the standard for various payments and transfers even as a means of paying off debts or loans.

When the value of a commodity is often used to measure or compare the value of other commodities or its value is used to denote debts, then that commodity has the function of a unit of calculation.

When an object is basically procured to be saved as a value for possible future exchanges, then it begins to be used as a means of preserving wealth.

Many goods or labels, or symbols, can have such characteristics, but no commodity or sign, or symbol, can represent money if it does not meet all three criteria.

The function of money in the modern economy can have the goods or signs, ie the symbols if they have the following characteristics:

- ✓ They must have a stable value;
- ✓ They must be difficult to falsify (they cannot be made to be false);
- ✓ They must be easily divisible and transportable;
- ✓ They must be interchangeable. This means that an object, sign, or symbol or commodity must be equivalent to another.

When using money, several methods are used: cash (banknotes and coins) and savings (savings books). When using money substitutes in cases such as performing financial transactions with registration, the most commonly used are: checks, credit cards, debit cards and digital cash.

Possession or disposal of cash can be made from a variety of motives that can be:

In a way, managing money in cash is a very important thing for business managers. If the company fails to pay an obligation in cash for a while, then that company is insolvent. Insolvency is the first cause of bankruptcy. This is an indicator that drives companies to manage their money in cash with great care. Effective cash management means bankruptcy prevention. This type of management increases profitability and reduces the risk to which a company may be exposed.

Financial management is important for developing new businesses and developing businesses. Cash flow can be a problem when businesses have a large number of customers, offer better products than the competition and have a significant reputation in the business.

Securing or acquiring cash in cash is a process of:

- ✓ Receiving money through electronic transfers,
- ✓ Money processing,
- ✓ Availability of money

Once the money is provided, the companies concentrate the money in one center. Rational use of cash is required to have full control, and to create opportunities to invest larger sums of money. In addition to securing cash in order to be successful in business, managing it should provide an optimal level of money, balance of payments and payment obligations. Operating costs should be minimized, adequate liquidity should be provided, and liability payments should be made in a timely manner. One of the measures for the balance of money in cash is to measure liquidity, ie to compare the amount of money that needs to be who is necessary to pay the obligations.

Conclusion

There are many ways to send money abroad and many competing companies, including banks, money transfer companies and foreign exchange brokers. The transfer of funds refers to any transaction based on paper or non-cash operations in which the amount paid is transferred electronically to a specific currency. Payments can also be made between two different banks or within the same financial institution. International money transfers are basically interbank transfers, where the two banks are in different countries, which makes things a little more complex. The principle of corresponding banking is still in force, which means that both banks need to have an established relationship to facilitate the transfer.

References

1. Electronic Funds Transfer, Electronic Data Interchange and Electronic Funds Transfer(2011) eNotes.com, Inc.
2. Gregory A. Kuhlemeyer, Ph.D. Carroll College, Waukesha, WI, Fundamentals of Financial Management, 11/e, Chapter 9, Cash and Marketable Securities Management, 2001 Prentice-Hall, Inc.
3. Mansueto Ventures LLC: Cash Management, World Trade Center, New York, 2011.
4. How to send money overseas - Money Advice Service www.moneyadvice.org.uk
5. What Is an EFT Payment? | Electronic Funds Transfer, (2017), www.patriotsoftware.com
6. What is Electronic Funds Transfer (EFT)? - Definition from, (2020), search.windowsserver.techtarget.com
7. Why use electronic funds transfer (EFT) payment service, (2020), efttransit.com › why-use-el.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

MARKET SOURCES FOR FINANCING SMALL AND MEDIUM COMPANIES

Filip Ivanoski

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: To start your own business requires a good idea, but also financial means to realize the idea. Financial resources are necessary for the initial financing of the business, the development of the team, the product or service to be offered, marketing, procurement of equipment, raw materials, liabilities to the state and a number of other costs.

But finances are also necessary to maintain a continuous flow of business activities with all stages of the company's development. When choosing sources of financing, owners must be extremely careful, take into account all factors and costs and skillfully make the ideal combination of cheap and affordable finance to "feed" the business and ensure further growth and development.

Keywords: market, financing, small and medium companies.

1. General characteristics of market sources of financing for small companies

Small companies borrow money and repay it at certain intervals with a certain increase in the amount of interest to use that money. In such a source of financing, the owner of the small company signs an agreement in which he undertakes to repay the amount of the entire debt increased by the amount of interest.

This form of financing the business is a loan, ie borrowing where the owner goes to individuals or institutions and lends money by signing an agreement that in a certain period of time he will repay them together with the amount of interest. Borrowing can be¹:

- Bank loans,
- Financial leasing,
- Franchising,
- Factoring.

¹ External Sources of Finance / Capital, (2020), efinancemanagement.com

Commercial banks offer a variety of loans to finance small businesses. They offer loans for investments in fixed or current assets, through which the business can provide money for the purchase of office space, equipment, machinery or raw materials, raw materials, finance for the payment of salaries to employees.

Financial leasing is an alternative way of financing in which the licensed leasing company (the "lessor") buys an asset on behalf of its client ("lessee") in return for a contractually agreed series of payments that usually involve an interest element. The lessor retains ownership of the asset, while the lessee enjoys using the asset for the duration of the lease, usually accompanied by the option to purchase the asset at the end of the lease. The lessee bears all costs and risks associated with the use of the leased asset.

A *franchise* is a type of license that allows the franchisee to access the franchisor's proprietary business knowledge, processes, and trademarks, allowing the franchisee to sell a product or service under the franchisor's business name. In exchange for a franchise, the franchisee usually pays the franchisor an initial fee and annual licensing fees.

Factoring means a financial arrangement between the factor and the client, in which the firm (client) receives an advance in return for receivables from a financial institution (factor). It is a financing technique in which there is a complete sale of trade debt by a firm to a third party, ie. factor, at reduced prices. Factoring is a financial alternative to financing and managing accounts receivable. Lists the terms of the sale in the factoring agreement.

1.1. Loans to commercial banks

Access to credit is the lifeblood of small and medium enterprises as they develop over the years into profitable and sustainable businesses. However, as they move along the growth curve, their funding needs change. Lending is a complex process that consists of different types of relationships built between financial institutions (or different types of organizations), with clients (entrepreneurs) in need of financial resources. Lending to small and medium companies is closely dependent on the development and operation of financial institutions, macroeconomic conditions, monetary system, legal system and other environmental factors².

Banking and financial services are important for small and medium enterprises. They provide financing for starting, maintaining or expanding businesses. There are many SME loans designed to help SMEs get started and thrive. Access to bank credit and its availability is one of the key factors that should be considered for the development of small and medium companies. Credit availability varies depending on many factors related to companies and operating banks. One of the characteristics that can be described as distinguishing the terms of credit availability is the size of the enterprise. Small and medium-sized enterprises, despite their importance for economic development, face many difficulties in seeking capital due to insufficient amount of information forwarded to banks. and its asymmetry. However, the better the economic situation of the company and the more information about the company is available, the easier it is to access them with bank financing. Lending to small and medium-sized companies through banks has the following characteristics³:

➤ Lending is one of the most common sources of financing for small and medium enterprises. As a significant advantage of its use is that it increases the purchasing power of the company and the execution of the procurement is at the moment when it is needed and without the necessary funds, with the help of the loan, products can be procured. The loan is an expensive source of financing, because it is usually accompanied by a high interest rate, it takes time and costs for the administrative procedures for approving the loan, the loan reduces the future purchasing power, because the income is tied to credit payment, ie everything earned future should

² Wood, S., (2019), The Importance of Credit to SMEs | Finance Business Tradingfinancebusinessstrading.com

³ Włodarczyk, and others., (2018), The impact of credit availability on small and medium companies, hal.archives-ouvertes.fr

be used for what was bought in the past. Using credit can make a small business owner dependent on using more funds than he or she has.

➤ In order to protect themselves from credit risk, banks often require additional protection mechanisms from loan applicants such as blank bills of exchange, guarantors, mortgages, guarantors and the like. Most bank loans are designed to help loan applicants meet short-term working capital needs or purchase equipment and assets that require longer periods of financing. Short-term loans are usually in the form of credit lines, also known as loan liabilities where the bank and the borrower agree in advance that the borrower can withdraw from the credit line if necessary up to a maximum limit. Within that limit, the borrower himself decides on the amount and timing of the loans. Thus, credit lines function largely like credit cards. Their main advantage is the flexibility of the arrangement, allowing the borrower who needs temporary financing to receive those funds, and repay them after the sale and collection from their customers.

➤ Purchases of plant and equipment and other long-term investments, including the acquisition of other companies, are usually financed by a fixed-term loan for a period of one to ten years, usually between three and five years. Fixed-term loans are intended to finance large expenses and repay the loan, together with the interest they distribute over a period that approximately corresponds to the cash flow that will be realized and with which the debt can be serviced.

➤ Long-term loans belong to the group of secured loans and upon their approval, the clients are required to participate in the total value of the funded asset, ie. the loan amount is less than the value of the collateral. Thus, the bank is partially protected from credit risk.

➤ Mortgage lending (mortgage loan). This method of lending is applied when the company is in a difficult financial situation and other standard lending criteria can not be applied and in conditions when there is an intervention (urgent) need for loans. These loans belong to the group of secured loans where property with a certain value is pledged.

1.2. Financial leasing

Leasing is a commercial and financial activity through which commercial entities, most often small businesses, turn to a specialized institution to lease investment equipment for a certain period and for a certain fee. Leasing in its simplest form is an instrument for securing financial resources and is broadly defined as "an agreement between two parties, where one party (the lessor) lends an asset to the other party (the lessee) for a certain period of time and for a predetermined fee". The word lease comes from the English verb "to lease", which means "to lease" or "to rent". Leasing is an activity that refers to a movable and immovable object, in which the lessee determines the lease item that is purchased or produced by the lessor and is given to the lessee to use for an agreed period of time, in exchange. for payment of a fee for the use of the subject of the lease, on the basis of the lease agreement concluded between the lessor and the lessee, according to the conditions determined in it. The lease is taken for new, modern and technically-technologically advanced equipment. There are two types of leasing⁴:

- Financial and
- Operational.

A financial lease is a lease that transfers all the risks and rewards arising from the ownership of an object, whether movable or immovable, with the expiration of a certain period of time the ownership may or may not be transferred.

"Operating lease is any lease that is not a financial lease"

- The advantages of leasing over bank loans are:

⁴ Helmut Kraemer-Eis, Frank Lang, (2012), The importance of leasing for SME finance, European Investment Funds, EIF Research & Market Analysis, Luxembourg,
The importance of leasing for SME finance - www.eif.org › research › eif

- ✓ Much faster and simpler procedure (regulation of all administrative procedures, including signing the contract with the lessor),
- ✓ Adjustable approval conditions (leasing is much more tailored to specific customer requirements than any other form of financing),
- ✓ There is no need for a mortgage, balance sheet or off-balance sheet presentation of investments in fixed assets (the way of presentation depends on whether the buyer has decided on financial or operational leasing),
- ✓ Lower tax base, working capital savings, accurate cost planning (leasing installments are nominated in hard currencies and do not change until the contract expires),
- ✓ Avoiding the difficulties of reselling equipment in which the small business has invested its own money.

However, leasing also has some weaknesses:

- ✓ as a financing instrument, leasing is more expensive than bank loans, ie leasing installments, due to the increased risk, are usually more expensive than bank loan repayment installments; it is more difficult to provide guarantees or other collateral compared to bank loans, for which mortgages are usually negotiated as a means of securing loan repayment;
- ✓ inequality of the contracting parties (the will of the stronger contracting party is imposed);
- ✓ inelasticity of an already concluded leasing agreement regarding the term of validity, the amount of the fee, the payment period, the possibility for early termination of the agreement;
- ✓ has a negative impact on the possibility of renewal and modernization of fixed assets of the user of technical and technological equipment because most often the lessee after the expiration of the contract either buys or re-leases the equipment, which is already obsolete.

1.3. Franchising

Franchising is a reputable way to start a business, as it recommends greater business security. When buying a franchise, you become part of a large organization with all the privileges that go with it. The success of a franchise consists in maintaining a consistent relationship between seller and buyer. The franchisee agrees to apply strictly defined standards to the operations given by the seller, and the seller will receive a certain percentage of the sales of the product or service and thus expand his business both locally and globally.⁵

Franchising is a continuous relationship between the franchisor (franchisor) and the franchisee (franchisee), in which the franchisor's entire knowledge, production and marketing techniques are available for use by the franchisee, in exchange for a certain percentage of sales. A franchise is a business relationship between two entities that remain legally independent. Practically, it transfers the technology of work, and knowledge can be transferred orally, through consultations and training. The franchising business format not only gives the franchisee the right to use the franchisor's brand and sell his products and services, but also conveys the full way of running the business, which is established by the franchisor. Therefore, the business form of franchising is the most successful method of distributing goods and services in the economic history of our planet.

Product franchisors are large manufacturers who assist the franchisee in organizing production. The necessary knowledge and experience, the trademark of the product, etc. are transferred to the franchisee. The franchisor and the franchisee agree on the production capacity and the control of the production volume, because that production is a competition in the sale of the products. The customers of the product franchise are small entrepreneurs who are engaged in production. Through franchising, they acquire the right to produce and sell products and services. Franchising customers cooperate with franchisors in choosing the location where the production

⁵ What is a franchise? Advice and tips for small businesses, (2018), smallbusiness.co.uk › what-is.

will be organized. They pay a fixed amount to the franchisors. Their advantage is that production has already been conquered and the market has been explored, whereby the risk of investing in additional production capacity is significantly reduced⁶.

Franchising is a popular way to start a business because it offers greater business security. When you buy a franchise, you become part of a larger organization, with all the benefits that go with it. Promoting a product or service to a wider region, with ads prepared by the headquarters, is just one of the many benefits. The franchisee agrees to maintain certain standards of operations specified by the seller. He pays a certain amount, and in return gets the right to: sell a certain product or service, use a trademark, use trademarks, technique of operation or technological process. The franchise is ideal for those entrepreneurs who⁷:

- ✓ They do not have their own ideas, but they are persistent and hardworking;
- ✓ Have managerial skills, capital or location;
- ✓ They will not be frustrated by the lack of autonomy.

The most important thing for franchising is to reduce the risk of bankruptcy of newly opened companies. managerial skills and it suits them not to have much autonomy of operation, because they get an already developed and proven management system of a large company.

1.4. Factoring

The subject of the factoring may be an existing or future missing short-term claim, arising from the contract for sale of goods or services, assigned to the factor, up to the amount of the deviation limit, during the validity period of the factoring contract. The word factoring is of English origin (factoring), meaning: agent, creditor, mediator, commission agent. Factoring is based on an obligation agreement between the creditor (exporter) and the factor (the bank or other specialized financial institution), and the essence of this activity is the transfer of receivables and the risk of their collection by the bank client. This modern financial instrument also has a significant credit function⁸.

In addition to the services that are directly related to the transferred claim, such as accounting and analysis, examination of the debtor's creditworthiness, tax calculation, statistical records, etc., and the content of the factoring agreement may include other services that are indirect connection with factoring activities.

Factoring is a financial transaction of a company that sells its short-term receivables in the currency of a third factor for a certain commission, and at the same time the cash received in return is used to finance the business. Factoring involves the sale of receivables and their conversion into live cash, which improves the liquidity of the company without borrowing.

In general, factoring is a product for manufacturing companies, especially for those who export their products, who give them deferred payment, who are at the same time forced to make advance payments to their suppliers and also have liquidity problems. The priorities of factoring are: high liquidity, increased flexibility, company growth, competitiveness, improved solvency and credit rating.

Factoring is especially important for small and medium-sized companies that traditionally have difficulty accessing bank loans, due to their low creditworthiness or inadequate means of securing credit, and is one of the best ways to ensure fast and secure collection of receivables arising from sales contracts. of goods or services. The basic functions of factoring are⁹:

- ✓ The financing function provides cash through advance payment. With the help of the factor, the client has cash, and it is very important to know in advance the time interval between

⁶ Franchising - Meaning | Advantages and Disadvantages, (2020), [accountlearning.com > franch](https://accountlearning.com/franch).

⁷ Franchises | business.gov.au, (2020), [business.gov.au > Planning](https://business.gov.au)

⁸ Staying liquid: The benefits of factoring for SMEs, (2020), [mybusiness.singtel.com > stay](https://mybusiness.singtel.com/stay).

⁹ The Role of Factoring for Financing Small and Medium Enterprises, (2020), openknowledge.worldbank.org

the day when the factor will make payment, until the day when he will get the opportunity, ie the right to collect the claim from the debtor to the client.

✓ The function of securing the collection (guarantee for liabilities of a third party) is a function when the factor assumes the obligation to collect the claim, ie it assumes the risk of insolvency of the debtor to the client. Which recovery risk the factor will take depends on the factoring agreement itself. In American practice, there are factoring agreements, when the factor assumes the responsibility not only for the financial risk, but also the political risks for the collection of the claim, the risk for the delivery of the goods and so on. When the customer delivers the goods, the factor can in no case waive the obligation.

✓ The function of claims management. This is a function and services that are not contained in the previous two functions, and the factor may:

- sues or otherwise secures the receivables he has purchased,
- provides consulting advice to its clients,
- oprotects its clients from bad (uncollectible or difficult to collect) debts, keeps accounting, - calculates commission and tax, etc.

Factoring is also very important for exporters, because in addition to financing by advance payment, it enables the risk of collection and management and monitoring of receivables, which increases the competitiveness and export potential of companies in the international market. At the core of factoring is the transfer of claims arising from commercial contracts.

2. Microcredit

Microcredit has emerged in the recent past as a way to provide small financial resources to companies and to avoid the problems they have in securing financial capital from formal sources of funding. The term "microcredit" is often used in the narrower sense of the word and refers to microcredit, intended for small companies. Microcredit in the modern world is increasingly becoming one of the important links of economic development, with significant socio-economic effects. Microcredit is often the only way to bring financial services closer to those who have limited or no access to traditional financial services providers¹⁰.

In some countries there are highly developed mechanisms of micro lending. This type of loan is provided by micro finance institutions (MFIs). Their main mission is to provide financial services in the development of specific financial "products" and methodology, which can solve one of the basic problems in working with banks and other financial institutions - the lack of appropriate collateral instruments that clients make. suitable for taking different types of loans.

It should be noted that it is extremely wrong to equate microcredit with microfinance. Microcredit is only part of microfinance. In addition to the microcredit service, microfinance includes other services, such as: micro-savings, microinsurance, money transfer, etc.

Potential microcredit borrowers, before applying for a loan, usually contact several organizations that approve this type of loan and are informed in order to compare the conditions for loan approval and use. Micro-credit organizations have consultants who help each client understand the credit terms, fill out an appropriate questionnaire, prepare a business plan and prepare the necessary documentation. If the client successfully realizes all the previous things and his business idea proves to be economically justified, the microcredit organization makes a decision to approve the loan. The final decision on the payment of the credit funds is made by the bank with which the microcredit organization cooperates. After the payment of the loan and the beginning of its use, the microcredit organization monitors and controls the intended use of the funds by the user.

For small companies, using borrowed funds is very risky, as most small companies often expect low cash flows. It may be advantageous for these businesses to use equity financing as

¹⁰ Nyikos, G., (2018), Microfinance and access to finance of SMES, www.researchgate.net > 3287.

opposed to borrowing financing. Capital investments ensure solvency, because the investor does not receive a refund in the event that the company struggles to survive, as opposed to credit financing, where, regardless of everything, the loans must be repaid. Also, capital investors such as investors and business angels often add value to the business in which they invest and often help the business succeed.

Microcredit has a significant role in the growth and development of small businesses, in case they have difficulty in providing the necessary financial capital to realize their entrepreneurial ideas. The basic characteristics of domestic microcredit institutions and microcredit relate to¹¹:

- ✓ relatively easy access to credit, without much administration and conditionality;
- ✓ loans are intended for entrepreneurs and micro enterprises that want to start a business and are approved in very small amounts,
- ✓ microcredit institutions generally lend money, without currency clauses, eliminating the client's currency risk;
- ✓ microcredit institutions are characterized by high rates of repayment of approved loans (over 95%) as a consequence of the creation and development of strong relationships with customers and continuous care and support for the development of their business activities;
- ✓ Microcredit institutions provide their clients with different types of assistance and professional training at the same time through education, training, because of which they achieve better communication and cooperation with them and thus provide a higher rate of collection of approved loans compared to the banking sector;
- ✓ microcredit institutions show a high degree of social responsibility;
- ✓ The area of microcredit is not legally regulated, due to which they are forced to work through commercial banks that charge high intermediary fees for their services, which contributes to increase interest rates and increase the price of microcredit.

Microcredit in the modern world is increasingly becoming one of the important bases of economic development with significant socio-economic effects. It is often the only way, with its financial services, to approach those who have limited or no access to those who provide financial services.

Approving a large number of small loans can significantly increase bank costs, which is why banks prefer to approve larger loan amounts to a smaller number of customers and thus minimize their costs. When it comes to securing credit, banks require a guarantee and confirmation of clear ownership, which many micro and start-ups do not have. The reasons why banks are generally not interested in microcredit have led to the emergence of an organization in the market that will provide credit support to low-income families, start-ups and micro-enterprises.

Experiences from the implementation of different microcredit programs in different countries contribute to the increased demand for this source of funding. The reason for this should be sought in the fact that loans to micro and small businesses are very risky for the bank, because these consumers face a number of challenges, such as: dynamic and continuous changes in the market, high degree of failure, unfavorable business environment, lack of adequate legal regulations, problems in securing a pledge and the like.

Potential microcredit borrowers, before applying for a loan, usually contact several organizations that approve this type of loan and get information in order to compare the conditions for approval and use of the loan. Micro-credit organizations have consultants who help each user to understand the credit terms, fill out an appropriate questionnaire, prepare a business plan and prepare the necessary documentation. If the client successfully realizes all the previous things and his business idea proves to be economically justified, the microcredit organization makes a decision to approve a loan. The final decision on the payment of the credit funds is made by the bank with which the microcredit organization cooperates. After the loan is repaid and started using it, the microcredit organization monitors and controls the intended use of the funds by the client.

¹¹ Cautero, M. R., (2020), What is Microfinance and Why Is It Important? - The Balance, www.thebalance.com

3. Financing through the financial market

The financial market also serves for financing investments, direct, indirect and internal financing. The financial market is a specific market, because it trades specific goods: money, capital, short-term and long-term securities, currencies and foreign exchange, in a specific way and under specific conditions.

Funds needed to finance the operations of small and medium-sized companies can be provided through trading on the capital market, ie by issuing securities commercial bills, corporate bonds and shares and selling them on the financial market.

Commercial bills are short-term securities issued by companies to raise funds to finance their operations. These securities are sold at a discount, ie at a price lower than the face value.

A commercial paper is a short-term instrument with a repayment period of less than one year and usually ranges from 30 to 50 days. It is broadcast in order to overcome the liquidity problem or for short-term financing. By its nature it belongs to the category of discount instruments, ie. instruments issued at a price lower than the face value, with the face value being paid on the due date. The commercial record is basically unsecured - there is no collateral in the form of a mortgage or collateral, although it can be guaranteed by a bank.

Bonds are long-term lending instruments used by both the state and the economy to mobilize funds. They are the most significant form of long-term debt of business entities in developed market economies. A bond is a certificate (usually transferable) that shows that the business has borrowed a certain amount of money and promises to repay it on a certain day in the future. One of the basic features of this method of financing is that if the company is not able to fulfill its obligations regarding the payment of interest and principal to bondholders, they have the right to take a series of measures, from prohibiting the payment of funds to the shareholders, through seizure of the property, until liquidation and opening of a bankruptcy procedure. Bonds as a source of financing for small and medium-sized companies are used as a convenient way to break down long-term capital needs in smaller amounts, which allows the company to sell them to raise a significantly larger amount of funds compared to the money they could get them from just one credit source. Characteristic of the borrowed capital, ie the capital collected through the issuance of bonds, is that it is such a form of capital in which the enterprise as a user of the capital appears in the role of a debtor, and the owner of the capital appears in the role of a creditor and a credit relationship is established between them.

The share is a long-term security, with no maturity and it expresses ownership. It is a financial instrument through which capital is raised to finance operations. Through the issuance of shares, as one of the alternatives of financing, the business entity can raise a significantly larger volume of funds, without the risk of increasing the level of indebtedness. Shares are securities that maintain the ownership position in the companies we call joint stock companies. An important feature of joint stock companies is that it is a special legal form of company which is a voluntary association of individuals with unlimited life of the company and limited liability of the owner. In fact, the property is divided into parts that represent the shares, and the owners can not lose more than what they invested in the purchase. In order for small and medium enterprises to issue shares, a necessary condition is to change the legal form in Joint Stock Companies and to register with the competent authority.

Conclusion

Small businesses are transforming and developing communities. Entrepreneurs create ways to link resources and growth between cultures, political contexts, economic conditions, and political situations that vary from region to region. They must create strategies that will ultimately address the great economic and social challenges and, in this sense, improve the quality of life in the region where they are located.

Small and medium enterprises play an important role in the economic development of the country and the world. Today, small businesses have many advantages and disadvantages in the business environment. Therefore, business entities must evaluate the potential and take advantage of the company for business development.

Determining financing needs is the first step in finding small business financing options. They should identify funding needs, identify different funding options, explain the available funding options, and list the pros and cons of each funding option.

References

1. Cautero, M. R., (2020), What is Microfinance and Why Is It Important? - The Balance, www.thebalance.com
2. External Sources of Finance / Capital, (2020), efinancemanagement.com
3. Franchises | business.gov.au, (2020), business.gov.au › Planning
4. Franchising - Meaning | Advantages and Disadvantages, (2020), accountlearning.com
5. Helmut Kraemer-Eis, Frank Lang, (2012), The importance of leasing for SME finance, European Investment Funds, EIF Research & Market Analysis, Luxembourg, The importance of leasing for SME finance - European www.eif.org › research › eif
6. Nyikos, G., (2018), Microfinance and access to finance of SMES, www.researchgate.net › 3287
7. Staying liquid: The benefits of factoring for SMEs, (2020), mybusiness.singtel.com › stay
8. The Role of Factoring for Financing Small and Medium Enterprises, (2020), openknowledge.worldbank.org
9. Włodarczyk, and others., (2018), The impact of credit availability on small and medium companies, hal.archives-ouvertes.fr
10. What is a franchise? Advice and tips for small businesses, (2018), smallbusiness.co.uk
11. Wood, S., (2019), The Importance of Credit to SMEs | Finance Business Tradingfinancebusinesstrading.com

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

INNOVATIVE VALUES OF MANAGERS WITHIN THEIR ENVIRONMENTS WITH BUSINESS PERFORMANCE

Emanuela Esmerova

Faculty of Economics at the MIT University, Skopje, Republic of Northern Macedonia

Abstract: Values are the base for understanding attitudes, perception, personality and motivation of individuals affecting their behavior. The system of values determines individual's priority in accordance with their relative importance.

We should consider that the individual tends through his/her life to keep and to preserve the values acquired from his/her early age. It is about attitudes to values of what is right and what isn't, what is moral and what isn't. The attitudes of values are tightly related to the age, or to the period of individual's growing and his/her creation as a person.

This could be a kind of explanation why older generations of employees have different attitude to proper working than the younger generations. All of this could be of help for the managers to be able to predict the attitudes of values according to the age, and these attitudes shall be mainly focused to the way of working. They should also be able to direct these attitudes to more general issues related to the company's working acquiring support from their employees. Unless the managers fail to implement this in their daily work, the undertaken activities will not be favorable. The system of values for managers is comprised by their personal values, some of which acquired and some of which could be from birth and he tends to obey them. Personal values determine the person himself, his/her capacity, characteristics, moral and authority. The values, throughout the system of values, could describe anything that the managers are trying to achieve through their work and their attitude of behavior at work.

Keywords: environment, managers and values, instrumental and terminal values, interviewed employees and managers, success, professional activities and tasks.

1. Terminal and instrumental values with business performances

One of the most famous social scientist researching values is Milton Rokeach. He defined a value as "an enduring belief that a specific mode of conduct or end-state of existence is personally

or socially preferable to an opposite or converse mode of conduct or end-state of existence” and a values system as “an enduring organization of beliefs concerning preferable modes of conduct or end-state of existence along a continuum of relative importance” (Rokeach, 1973, p.5). Milton Rokeach made a classification value system based on the results of survey that proposed a list including two sets of values, the terminal and instrumental ones. Terminal values refer to desirable end-states of existence; the goals that a person would like to achieve during their lifetime and may vary among different groups of people in different cultures. Instrumental values refer to preferable modes of behavior. These are preferable modes of behavior, or means of achieving the terminal values. Sorting the terminal values from 1 (the most important guiding principle) to 18 (at least important guiding principle), then sorting the instrumental values on the same basis, from the persons that are interviewed can be made a clear picture of their systems of values trying to achieve in lifetime and need to be addressed. Everyone can well understand their own values grading first the terminal values, then instrumental ones.

Several of the terminal values listed in Table 1 are particularly important for managers - such as a sense of achievement (lasting contribution), equality (brotherhood, equal opportunity for all) and self esteem. Also, the instrumental values are expected by all managers.

Table 1. Terminal and instrumental values

Terminal values	Instrumental values
A world at peace (free of war and conflict)	Ambitious (hard-working, aspiring)
Family security (taking care of loved ones)	Broadminded (open-minded)
Freedom (independence, free choice)	Capable (competent, effective)
Equality (brotherhood, equal opportunities for all)	Cheerful (lighthearted, joyful)
Self-respect (self esteem)	Clean (neat, tidy)
Happiness (contentedness)	Courageous (standing up for your beliefs)
Wisdom (a mature understanding of life)	Forgiving (willing to pardon others)
National security (protection from attack)	Helpful (working for the welfare of others)
Salvation (saved, eternal life)	Honest (sincere, truthful)
True friendship (close companionship)	Imaginative (daring, creative)
A sense of accomplishment (a lasting contribution)	Independent (self-reliant, self sufficient)
Inner harmony (freedom from inner conflict)	Intellectual (intelligent, reflective)
A comfortable life (a prosperous life)	Logical (consistent, rational)
Mature love (sexual and spiritual intimacy)	Loving (affectionate, tender)
A world of beauty (beauty of nature and the arts)	Obedient (dutiful, respectful)
Pleasure (an enjoyable leisurely life)	Polite (courteous, well-mannered)
Social recognition (respect, admiration)	Responsible (dependable, reliable)
An exciting life (a stimulating active life)	Self-controlled (restrained, self discipline)

Source: Milton Rokeach, “The Nature of Human Values”, New York, Free Press, 1973, p. 112

Managers who believe that the feeling of achievement is important, can focus on achieving a lasting contribution for the enterprise such as creating a new product line that reflects the innovative management or opening new foreign subsidiary that will be the bearer of innovation management (Noe, Hollenbeck, Gerhart, & Wright, 2006, p.255). Manager who thinks that equality is the most important value could be a leader and will put the efforts of the company in providing equal opportunities for all employees, as well as finding innovative modified work force.

Some managers believe that values such as a comfortable life (a prosperous life), an exciting life (stimulating, active life), freedom (independence, freedom of choice) and social recognition (respect, admiration) are the most important for the company (Mathis & Jackson, 2007, p. 235). The relative importance that managers give to each terminal value helps to explain what

actually managers are trying to achieve within their company and on to focus their efforts. Some of the instrumental values listed in Table 1 are important components of the behavior of managers: being ambitious (hard work, aspiration), broadminded (open-minded), capable (skilled, effective), responsible (reliable) and self-controlled (self-discipline, restraint).

In addition, the relative importance of human resource managers put before these and other instrumental values may be an important commitment to their behavior in the workplace. For example, the manager who considers that value to a fantasy (creative, dare) is the most important tool to be innovative can take more risks than the manager who thinks it is not as important. Managers who believe that honesty is the most important value will put in the foreground task the required steps so that all members of the department or company to behave ethically. Managers who believe that the feeling of achievement is important, can focus on achieving a lasting contribution for the company such as creating a new production line or opening new foreign subsidiary (Gibson, Ivancevic, Donelly, 1999, p. 73). That is the new link that leads up to an innovative management. Manager who thinks that equality is the most important value could be leader and will put the efforts of the company in providing equal opportunities for all employees and will find modified work force according to the new business performance.

Considering the merits of over 55 million Chinese working outside China, managing trade and investment throughout East Asia are now expanding beyond Asia to Europe and USA. Often called “Chinese people by the sea”, they are prominent in business and real estate investments in countries such as Singapore and Malaysia (Dessler, 2008, p. 118). They are successful in what they do, so successful that some of them now run multi-billion dollar companies. U.C. Njang is founder and chairman of Formosa Plastics Group, based in Taiwan, which built a factory of 2.1 billion dollars for the production of plastics and petrochemicals in Point Comfort Texas in 1994. Tzu-Cheng Tong, manager of real estate in Hong Kong, owns a chain of hotels and Stouffer Renaissance in the U.S., and has control over some real estate properties of Donald Trump in New York City President Enterprises. A typical feature of “Chinese people by the sea”, whether managing a bank in Hong Kong or truly global organization, is their values such as: hard work, ambition, strong family ties, family safety, responsibility, self control and expertise. Billionaire U.C. Njang had never taken a day off, and Kao Chin-Dzen, Vice President of Enterprises, said he will be sick if there is no work. Many businesses that are operated and owned by Chinese families, work to provide as much needed education and experience in order to preserve the important positions in their companies. Many Chinese are disciplined and very responsible and their professional management success can be seen worldwide. They also consider that the most important principles are to dare to take many things and be creative, and that can be seen from their billions investments activities. In Taiwan, U.C. Njang built one of the largest production facilities in the world with a value of more than 9 billion \$.

For these managers and entrepreneurs important values are: respect, admiration and social recognition, the features of an innovative management. Many business deals between companies that are owned and are run by “Chinese people by the sea” stretch through a network of managers who have close ties of mutual trust and respect for decades. The true relationships built on respect and admiration is called “guandzhi” and is an operation mode for many “Chinese people by the sea”. Similarly "dzhinidzong" means having a good reputation and good credit rating, and that is the most important asset for many Chinese managers. It can be seen through (Dessler, 2008, p. 118):

- The manner that affect interpersonal relationships in which the manager is seen by the other individuals and groups;
- Decisions and solutions of the problems that are occurring;
- Perception of the situation and problems;
- Limits for determining what is or what is not an ethical behavior;

- The size of what individuals accept or oppose in achieving the goals and taking the pressures in companies;

- The perception of the individual organizational success or achieved results.

Individuals can be categorized according to personal values and attitudes within the business performance in several levels:

- First level - Reaction. Individuals who are not unaware of themselves or others as human beings and react based on physiological needs. This is characteristic of newborns.

- Second level - Tribal. Individuals who are characterized by high dependence on tradition and the power of authority.

- Third level - Self-centered. Individuals who believe the harsh individualism and are aggressive, selfish and do not react to power.

- Fourth level - Conformist. Individuals with low tolerance and hard-accepted views of the people whose values are different from their own and want others to accept their values and attitudes.

- Fifth level - Manipulative. Individuals who seek to achieve their goals by manipulating people through the work. They are materialists who aspire for higher status and recognition.

- Sixth level – Socio-centered. Individuals who have that attitude want to be loved and they agree with others rather to go on forward. They are taking a negative approach to materialism, manipulation and conformity.

- Seventh level - Existentialist. Individuals with a high degree of tolerance for people with different value judgments and diversity in general. They directly and openly oppose the inflexibility of the restrictive status policy and the arbitrary implementation of power.

When making categorization of the employees according to value positions can help managers to perceive the values of individuals in relation to those values that are dominant and popular in enterprises. For example, an individual who is characterized as egocentric is hard to fit in enterprises in which employees require conformity.

2. Analysis of the employees and managers values in R. Macedonia

The research was conducted in various towns of the R. Macedonia in the beginning of 2012. The aim of the research was to explore small and medium-size company managers and owner's perception and attitudes towards ethical values and their importance in business decision-making process and actions. The research was used as a exploratory study to explore how managers and owners of small and medium-size enterprises manage to bring their personal moral values into harmony with the company's interests.

Small and medium-size companies were defined by the number of employees. For the purpose of the research, respondents were companies with fewer than 50 employees selected from the following business sectors: industry, trade, service sector, public and state authorities, non-profit organizations, counsellor and education organizations. Respondents were selected by stratified random sampling to make sure that the companies operating in all sectors would be involved in the research. From the list of about 150 selected and contacted companies, 63 filled questionnaires were obtained, of which 12 questionnaires were obtained from companies that had more than 50 employees and thus were not included into the analysis.

The data was collected by personal interviews using a standardized structured questionnaire. The interviews were hold only with persons from the top management responsible for business decisions and actions, i.e. with the company's owner, director or manager (exceptionally with manager assistant). The questionnaire was designed in the way to cover various areas of business ethics, such as perception and evaluation of the business ethics in the R. Macedonia, ethical values, ethical/unethical behavior, and attitudes towards unethical behavior, its perception and the role of success. In questions focusing on personal and company's ethical values, pre-defined categories of values were used to measure their importance in the process of decision-

making. As a starting point for the analysis of categorical variables, percentage frequency tables were used to describe the importance of personal and company ethical values. Results were considered to be statistically significant at significance level equal or lower than 0.05.

Owners and managers of SMEs are not just business people. They are also human being. They have their personal values that are deeply rooted and that are unlikely to change in a short period of time. To explore the owners' and managers' personal values importance, 20 so called target values (values focused on the objective that one would like to achieve) were selected from different areas of value system. Respondents were asked to choose and tick five the most important and five the least important values. The frequency of selected values in descending order from the most important to the least important value is shown in Table 2.

Table 2. The most important personal values

Values	Percentage of all the answers
Health	85,7
Family	76,2
Reliability	51
Integrity, honesty	41,9
Trust, reliance	40
Responsibility	34,3
Money, financial success (prosperity)	30,5
Education	28,6
Security, assurance	23,8
Relationships, team work, co-operation	22,4
Success	19
Work (job)	18,6
Tolerance	15,7
Respect, acknowledgement	13,3
Flexibility	12,9
Credibility, trustworthiness	9,5
Openness, frankness	8,6
Discipline	6,2
Individualism	3,3
Commitment	1,9

Similar to the personal value system, the importance of values in term of corporate management and culture was examined by the research. Respondents were asked to mark five values that they consider to be the most important values in their business decision-making process and business activities. At the same time, they were asked to tick five the least important values in managing their business. Table 3. presents the frequency of stated answers.

Findings of the research on ethical values in small and medium-size enterprises show that the most important personal values are health, family, reliability, integrity and honesty, trust and reliance, responsibility, and money and financial success. As far as business values are concerned, the most important values are professionalism, quality, reliability, relationships, co-operation and team work, integrity and honesty, responsibility and focus on success, profit and prosperity. Out of the top seven values both, personal and business ones, four values - reliability, integrity and honesty, responsibility and focus on money, profit, financial success were common for both categories. This can be considered as a relatively good concurrence of the personal and business values importance.

Table 3. The most important values in company`s management

Values	Percentage of all the answers	
	most important	least important
Professionalism	65,2	4,3
Quality	65,2	2,9
Reliability	52,9	2,9
Relationships, co-operation, team work	51,4	5,2
Integrity, honesty	36,2	7,1
Responsibility	35,2	6,2
Focus on success, profit, prosperity	31,9	20,5
Flexibility	30	18,1
Image, reputation	27,6	24,3
Education, professional development	26,2	15,7
Trust, reliance	25,2	4,3
Credibility, trustworthiness	18,6	16,7
Commitment, assertive power	13,3	41,9
Friendliness, willingness	13,3	25,2
Creativity	10,5	41,4
Respect, acknowledgement, justice, fairness	7,1	19,5
Discipline	5,7	40,5
Openness, frankness	5,2	45,7
Tolerance	2,9	33,3
Individualism	2,4	77,6

However, the agreement among personal and business value importance does not necessarily mean that ethical values are implemented in practice. More than half of all respondents agreed that it is difficult to act according to their personal values because it is not possible to fulfill expectations of many people in the company, conditions in the market does not support ethical actions, company would lose its competitive advantage or position in the market or generally, there are no ethical principles and regulations especially in smaller companies (up to 20 employees) that would improve ethical actions and outcomes.

As far as the willingness of respondents to break their personal values was concerned, about one third would break their personal values if they could increase profit and economic success of their company. However, almost three quarters of respondents would break their personal values in order to save their companies from bankruptcy. The proportion of respondents that would break their personal values to save the company was significantly higher (about 84 percent) in case of companies' owners.

Conclusion

The relative importance that managers give to each terminal value helps to explain what actually managers are trying to achieve within their company and on to focus their efforts. Some of the instrumental values listed in Table 1 are important components of the behavior of managers, such as being ambitious (hard work, aspiration), wide-view (open), capable (skilled, effective), responsible (on whom you can rely) and has self-control (self-discipline, restraint).

When making categorization of the employees according to their present values positions can help managers to perceive the values of individuals in relation to those values that are dominant and popular in enterprises.

The survey held in Macedonian market shows that the most important personal values are health, family, reliability, integrity and honesty, trust and reliance, responsibility, and money and financial success. As far as business values are concerned, the most important values are

professionalism, quality, reliability, relationships, co-operation and team work, integrity and honesty, responsibility and focus on success, profit and prosperity. Out of the top seven values both, personal and business ones, four values - reliability, integrity and honesty, responsibility and focus on money, profit, financial success were common for both categories.

Bibliography:

1. Brown, M.-E. (2002). *Leading with Values: The Moderating Influence of Trust on Values Acceptance by Employees*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press
2. Carrell, M., Elbert, N. & Hatfield, R. (1995). *Human Resource Management*. New York: Prentice Hall, N.Y.
3. Dessler, G. (2008). *Human Resource Management*. (11th ed.). New Jersey: Prentice Hall
4. Handy, C. (1999). *Understanding Organizations* (IV ed.). New York: Oxford University Press.
5. Gibson, J.-Jr., Ivancevic, J.-M. & Donnely, J.-H. (1999). *Fundamentals of Management*. Illinois: Irwin Homewood.
6. Mathis, R.-H. & Jacskson, J.-H. (2007). *Human Resource Management*. (12 ed.). New York: South Western College Publishing.
7. Mumford, A. & Golg, J. (2004). *Menagment Development Strategies for Action*. London: Chartered Institute of Personnel and Development - CIDP House
8. Noe, R.-A., Hollenbeck, J., Gerhart, B. & Wright, P.-M. (2006). *Menadžment ljudskih potencijala*. (I izdanje). Zagreb: Mate.
9. Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
10. Stackman, R.-W., Pinder, C.-C., & Connor, P.E. (1983). *Values Lost*. in Ashkanasy, Wilderom and Peterson, eds., *Handbook of Organizational Culture and Climate*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

"FRONT LINE" ANALYSIS OF AGGRESSION IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

Antonia Traykova

Paisii Hilendarski Plovdiv University, Bulgaria

Abstract: In order to understand aggression as a phenomenon, it must be approached in a multidisciplinary manner, taking into account family factors, the environment, biological and genetic factors, character traits, etc.

An increasingly important task of modern scientists is to find the individual motives of the student, leading to aggressive behavior and their correction, but not in terms of working on constructive aggression, but on eliminating the destructive. This could inevitably happen outside the classroom by deploying children's creativity in life activities and their practical application.

Keywords: education, aggression, behavior.

АНАЛИЗ „НА ФРОНТОВАТА ЛИНИЯ“ ЗА АГРЕСИЯТА В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА

Антония Трайкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Съвсем непресилено изглежда сухата, мрачна и показателна статистика на българската съдебна система, която макар и „сляпа“ в редица случаи, би могла да ни отвори очите за огромен, нерешен проблем - а именно, че агресията и насилието се превърнаха в стратегия за специфично общуване в образователната ни система.

Без съмнение, ситуацията в образователните институции е трагична и училището трайно се превръща в инкубатор за генериране на агресия и липса на толерантност. Нарастващата агресия между деца и между ученици е **проекция на**

агресията в обществото ни. Вековната българска традиция повелява семейството да възпитава в **християнски ценности на почит и уважение, на търпение и простителност, на дълг и съпричастност.** Днес, тази традиция за съжаление сякаш е анахронизъм, **излишна задача, завещана ни от предците.** Днешните родители, би трябвало да възпитават в уважение и социална чувствителност и да не оставят отговорността и задължението за това на българското училище. Ролята на училището е да образова и възпитава чрез уроците и учебните дисциплини, чрез цялата учебна и училищна среда, а учителите формират граждани чрез знанието и професионализма си. Нереалистично е да се вменяват задължения и очаквания от обществото, образователните институции да отглеждат, възпитават и едновременно с това да заместват всички дефицити на учениците. Успоредно с тази действителност „действително“, тежките раници, раздутите паралелки, делегираният бюджет, двусменното обучение и лошите хигиенни условия в родните училища са константна причина, огромна част от българските деца да растат като хора, чиито кръгзор и мечти са изначално осакатени, и чието самочувствие се повишава евентуално след пореден, нанесен побой, подигравки, или фалшиво чувство за превъзходство от актове на насилие? И дали само климатът в училище е предпоставка за превръщането на огромна част от днешните, млади хора, в насилници и убийци?..

Агресията е сложен феномен, който се обследва от редица науки като психология, педагогика, социална педагогика и др. науки.

Ранните теоретични постановки за агресията я разглеждат като вродено, инстинктивно, поведение, което не е свързано със заучаването.

Съвременните дефиниции на агресията подчертават многообразието на нейните форми и разновидности, но я характеризират като намерение за нараняване на друг човек.

За да бъде разбрана агресията като феномен трябва да се подходи към нея мултидисциплинарно, като се имат предвид факторите в семейството, обкръжаващата среда, биологични и генетични фактори, характерови черти и пр.

Все по-важна задача на съвременните учени е да открият индивидуалните мотиви на ученика, водещи до агресивно поведение и тяхната корекция, но не от гледна точка на работа по градивната агресия, а на премахване на деструктивната. Това неминуемо би могло да се случи извън класната стая чрез разгръщане на детската креативност в занимания от живота и практическото им приложение.

Източници:

Собствено проучване.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

MEMORY AND FORGETFULNESS

Krasimir Asenov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Memory and forgetfulness are special categories of social phenomena. They form both cultures and conditions for the rise and fall of peoples and civilizations. The binary opposition between memory and oblivion is a breeding ground for the evolutionary development of philosophical thought from antiquity to the era of postmodern globalization. The attitude of individual peoples towards memory and oblivion often determines not only their place in history, but also positions them in the hierarchical map of the world.

This article examines the categories of memory and oblivion through cultural-anthropological and ethnocultural discourse.

Keywords: social phenomena, memory, forgetfulness.

ПАМЕТ И ЗАБРАВА

Красимир Асенов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Паметта и забравата са особени категории социални феномени. Формират както култури, така и условия за възход и упадък на народи и цивилизации. Бинарната опозиция между памет и забрава, е хранителна среда за еволюционно развитие на философската мисъл от античността до епохата на постмодерната глобализация. Отношението, което имат отделните народите към паметта и забравата, често предопределя не само тяхното място в историята, но ги позиционира и в йерархичната карта на света.

Настоящата статия разглежда категориите памет и забрава през културно-антропологичния и етнокултурен дискурс.

Ключови думи: социални феномени, памет, забрава.

*Паметта е благоденствие, диктатор и проклятие
едновременно. Забравата е пустота, състояние на
отвореност и готовност за разширение*
Красимир Асенов

В стаята се възцари тишина. Всички погледи бяха насочени към ходжата – жена на около седемдесет години. Възрастната жена пое детето в ръцете си, доближи устните си до дясното ухо на детето и почти шепнешком изрече три пъти: - *Помни името си, Адем! Помни името си, Адем! Помни името си, Адем!* След което подаде детето на седящата от дясната и страна млада жена, която повтори същите думи в ухото на детето, като добави и молитва. И така, детето премина три пъти през ръцете на всичките около петнайсет жени, които повтаряха същия ритуал. Накрая, детето се върна отново при ходжата, която след молитва, го върна на майка му. В ритуала участваха само жени, на различна възраст, които преди да си тръгнат поднесоха различни подаръци на новороденото – дрехи, златни монети, накити, пари и пр.¹

Подобни ритуали се извършват и на други места по света, от общности, които са с различна етнокултурна и религиозна принадлежност. Така например: при племето йораи, което обитава виевнамските плато, малко след като се роди дете, се провежда ритуал свързан с предаване на паметта. Родилката приготвя вретено с памучна нишка, напърсква я с корен от джиджифил и бира, които предварително е съдвкала в устата си, след което духва седем пъти в отвора на вретеното, насочено към ухото на детето, и произнася заклинания, които призовават ушите на детето да си спомнят труда, роднинството и пр.²

Героят на Омир – Одисей, в деветата песен на легендарната поема „Одисея“, разказва на великия цар на мъжете феаки – Алкиной³, за своята среща с лотофагите – гостоприемните жители на митичен остров, които приготвят от медено сладките цветове на лотоса, напитка, даряваща всеки опитал от нея със забвение. Осем години прекрасната нимфа Калипсо задържа при себе си Одисей, благодарение на амнезията причинена от елексира. Породена от страданията на Пенелопа по Одисей, Хермес – пратеникът на боговете, предава на Калипсо божията повеля да освободи Одисей и тя е принудена да го направи.

Дали Омир е авторът на „Одисея“ или е плод на общия труд на братството на Аедите, какъвто е и самият Омир, е извън контекста на основната изследователска тема на настоящата книга, но мнемотехниката използвана от Аедите за формиране и предаване на колективна памет, от общности и народи, които не разполагат със собствена писменост, е част от изследователското поле на настоящият труд. Счита се, че до VIII век пр. н. е. Древна Елада не е разполага със писменост и основната дейност на аедите е свързано с възпяване на изначалните времена – поддържане жива паметта за героичното минало на елините.

¹ Личен архив: част от теренен материал, който описва ритуал наречен: „*Мейрем (Мерийем) ана софра*“ (в превод от турс. ез. – *Трапеза в чест на Дева Мария – Света Богородица*), записан през 2017 г. в най-голямата гетоизирана градска структура (ГГС) в Европа – Столипиново. Ритуалът се извършва преди детето да навърши четиридесет дена. През последните години обаче, ритуалът търпи някои промени: детето се изчаква да навърши поне 2-3 месеца; не се следи стриктно дали всяка жена на тръгване оставя част от своята дреха, обикновено конец, който е наричан *уюкулук* (от турс. език – букв. *за сън*) и се поставя в пазвата на новороденото или в неговата люлка (легло); често вместо императива: *Помни името си!* Се използва друга форма: *Знай името си!*

² Кандо, Ж. 2001. *Антропология на паметта*. Изд. „Одри“ – Враца, с. 24.

³ Алкиной е цар на Феакия на остров Схерия. След като Одисей и неговите другари претърпяват коработрушение на брега на острова му, той ги посреща гостоприемно. Голяма част от *Одисея* са разказаните от Одисей приключения на цар Алкиной. Счита се, че дворецът му е построен от Хефес и се пази от златни кучета, които никога не спят.

Дълги списъци от имена на елински острови, градове, богове, герои и кораби, хилядократно изпявани от аедите, представа за които придобиваме от песен II на *Илиада*, наречена „Сън“, конструира памет, която предавана и записана във времето, изгражда основите на един подреден, изпълнен с божествено присъствие свят. В този свят боговете и хората са в непрекъснато съприкосновение – споделят общи чувства и емоции, създават общо потомство – полубоговете – новите творци, които подготвят хората да управляват земята. Така, изпятата от аедите история – памет, реална или въобразена, повече от две хиляди години като йонийски стълб поддържа основите на западната цивилизация.

Божествено – човешката споделена реалност се разрушава, когато хората се отвръщат от дъщерята на Уран и Гея, богинята на паметта, титанидата Мнемозина (Мнемосюна). Точно както в ритуалите и свещените книги, когато човек и народ се отвърнат от божествените императиви: „*Тогава рече Моисей на люде: Помнете тоя ден, в който излязохте из Египет, из дома на робството; защото със силна ръка Господ ви изведе от там...*“⁴; „*Да помните и изпълнявате всичките Ми заповеди, и да бъдете свети на вашия Бог*“⁵; „*Но да помниш Господа, твоя Бог, защото Той е, Който ти дава сила да придобиваш богатство*“⁶, така и Бог се отвръща от тях, а без божествената подкрепа, те стават слаби, уязвими, обречени на забвение.

На иврит императива *помни* – זכר се чете *закар*. В стария завет, *закар* не означава просто да се помни – някакъв вид пасивно съзерцание, а действие, реакция на цялото човешко същество, което е ангажирано с този акт – мислите, съзнанието, тялото или както казва Бревард Чайлдс⁷: *Споменът (помненето) е действие, насочено към някого, а не е форма на психологическо преживяване на субекта.*

Още в първа строфа на еврейския литургичен химн *Лехá додí*, приветстващ настъпването на Шабат и част от богослужението *Каббалат Шабат*, се казва: *помни и съблюдавай!* Защо Бог казва: „Помни!“? Защото да забравиш съботата (шабат) означава да забравиш Създателя.

Херменевтичният дискурс на императива *помни*, или казано иначе, за да се разтълкува и проследи зараждането на това категорично искане от страна на Бог, е необходимо да се установи основанието и последствията от неговото изпълнение или неизпълнение. Думата *завет*, е превод на еврейската дума *берит*. В Новия завет съответната гръцка дума е *диатеке* (διαθήκη) и се превежда като договор, спогодба или завещание. Книгата на Свещеното Писание, всъщност представлява един пакт, съглашение между Бога и Неговия народ⁸. Споразумението сключено между Бога и Неговия народ поражда взаимни задължения. Правото на Бог да налага заповеди (законали) на човеците, поражда и права, които стават част от човешкия правен патримониум. Докато се спазва споразумението (договора) – хората помнят и спазват своите обещания пред Бог, и Бог помни хората: „*Тогава Бог си спомни за Ной и за всички негови живи същества, и за всички добитък, всички, които бяха с него в ковчега, и Бог допусна вятър да премине по земята, и водите започнаха да намаляват.*“⁹. Когато Бог помни, а това е акт, действие, което поражда милост, закрила, благоденствие. Когато Бог забрави, той не участва в определено действие. Забравен, Той се оттегля, а непомнещите Го, заживяват в една друга, сурова реалност – уязвими, преследвани и в непрекъсната нужда.

Подобна философия е имплантирана и в исляма. В един хадис, предаден от Тирмизи, за който той казва: „*хадис хасен сахих*“ (добър и достоверен хадис), откриваме същата

⁴ Старият завет - Изход 13:3

⁵ Старият завет - Числа 15:40

⁶ Старият завет - Второзаконие 8:18

⁷ Американски старозаветен учен и професор по Стария Завет в Йейлския университет от 1958 до 1999 г. Той се смята за един от най-влиятелните библейски учени на 20 век.

⁸ Макдоналд, У. 2007. *Коментар на Стария Завет*. Т. 1. Издателство „Верен“ ЕООД, София, стр. 16.

⁹ Старият завет – Битие 8:1

каузална зависимост: „Помни Аллах и ще го намериш пред себе си. Помни Аллах в благоденствие и Той ще те помни при нужда“.

Паметта и забравата са особени категории социални феномени. Формират както култури, така и условия за възход и упадък на народи и цивилизации. Бинарната опозиция между памет и забравата, е хранителна среда за еволюционно развитие на философската мисъл от античността до епохата на постмодерната глобализация. Отношението, което имат отделните народите към паметта и забравата, често предопределя не само тяхното място в историята, но ги позиционира и в йерархичната карта на света. Дистинктивната същност на двете категории е възприемана най-често *ad hoc*: памет срещу забравата; спомени срещу амнезия. Категоричното възприемане на двата феномена като независимо съществуващи, и неспособността за възприемане на същата диадата като динамични и взаимопораждащи се процеси, измества философската оптика от херменевтичните възможности, които се откриват при осъзнаване на симбиотичната връзка между паметта и забравата. Паметта е изобилна с истории, възпоменания, героични предци, ритуали и традиции, но и с отговорността за тяхното съхранение и предаване. Забравата е пуста. Но тази пустота е заредена с потенциал. И това е нейното основно състояние. Забравата е състояние на отвореност и готовност за разширение, в което съществуват всички потенциали възможни памет. Забравата е фон, празен екран, върху който може да се прожектират (въобразят) образи, събития, истории - като част от процеса на формиране на нова памет. За разлика от забравата, паметта задължава – тя е организирана, отговорна и последователна. Тя е диктатор – също като Бог – от една страна налага подчинение на онези, които я носят, но от друга страна ги награждава с правото да създават и владеят градове, държави и империи. Паметта винаги и навсякъде има поливалентна функция, чиято първа и може би върховна валенция е конструирането на безброй механизми, които да я поддържат будна и жива. Въпреки това, всяка памет е подложена на ерозия. Независимо от факторите, които пораждат и поддържат тази ерозия, паметта рано или късно преминава в забравата. Вечната памет е човешка фикция – илюзия, породената от страха от забравата, която често се представя и като еманация на смъртта.

Ако приемем паметта и забравата като червената нишка на Ариадна, която да ни води и ориентира във глобализацията се свят, неминуемо се сблъскваме с определени закономерности, които формират имплицитни форми на взаимозависимости. Без да се абсолютизират феномените породени от отношението, което манифестират отделните етнокултурни групи (общности, народи) към паметта и забравата, както и към техните корелати, те са основополагащи, както при конструирането на етнокултурната идентичност, така и при формирането на нациите и държавите. Културите, които притежават паметта за своята изначалност, я дълбаят по стените на обелиска на съвременната цивилизация, останалите, върху пясъка, който приливът на времето заличава и споменът за тях остава да живее единствено в чуждата памет.

Източници:

1. Асенов, К. 2021. Отвъд ойкумена. Глобалното гето. Изд. „Студио 18“. ISBN 978-619-7249-80-4, 210 стр.
2. Кандо, Ж. 2001. Антропология на паметта. Изд. „Одри“ – Враца.
3. Макдоналд, У. 2007. Коментар на Стария Завет. Т. 1. Издателство „Верен“ ЕООД, София.
4. Старият завет.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

THE NEOANTHROP AND THE NEW GLOBAL WORLD

Krasimir Asenov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The world is mental. Moreover, even if the metaphysical core of this statement is ignored, it continues to provide a rich horizon for ontological reflections, which make the last empiricist show some suspicion about the absolute dominance of the senses and experience. If we look at the world around us - the world we know, and whose construction began 50,000 years ago, we will see that it is a manifestation of that small explosion of creative or acquired by neoanthrope creative impulse through which he begins to rapidly change the world around him, finally breaking his mental umbilical cord with his biological ancestors. After thousands of years - evolution and rise, degradation and denial of the human, today the process of rethinking traditional values is in full swing. There are clear demarcation boundaries - the opposition between humanism and transhumanism, between human biological vulnerability and the mechanical, beyond human immortality.

Keywords: global world, neoanthrope, civilization.

НЕОАНТРОПЪТ И НОВИЯТ ГЛОБАЛЕН СВЯТ

Krasimir Asenov

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Светът е ментален. Нещо повече – дори да се игнорира метафизичната сърцевина на това твърдение, то продължава да предоставя богат хоризонт за онтологични размисли, които карат и последния емпирик да прояви известна доза мнителност относно абсолютното господство на сетивата и опита. Ако погледнем заобикалящият ни свят – светът който ние познаваме, и чието изграждане започва преди 50 000 години, ще видим, че той е проявление на онази малка експлозия от породения или придобития от неоантропа творческия импулс, чрез който той започва ускорено да променя света около себе си, окончателно късайки своята ментална пъпна връв с биологичните си предци. След хиляди години – еволюция и възход, деградация и отричане от човешкото, днес процесът по преосмисляне на традиционните ценности е в пълен ход. Очертават се ясни демаркационни граници – противопоставяне между хуманизъм и трансхуманизъм, между човешката биологичната уязвимост и механичното, отвъд човешко безсмъртие.

Ключови думи: глобален свят, неоантроп, цивилизация.

Разединени – народи, общества, групи, отделни индивиди – масово противостояние – култури срещу култури, елите срещу маси, религиозни срещу атеисти, символичният *Ойкумен*, срещу *отвъд Ойкумена* – светът който познаваме с неговите нравствени и духовни принципи е подложен на силна ерозия.

В същия контекст – загубата на вътрешноличностната креативност или наричания в този труд *творческия импулс*, е пагубен за народите и отделните индивиди, които се явяват физическите единици, изграждащи въобразените колективни тела. Една от основните причини за краха на култури и цивилизации, е изчерпаният им творчески импулс, който достигайки критични нива предопределя неизбежния край на тези култури. Независимо дали безследно ще бъдат заличени или ще се трансформират в сурогат, ерзац народ, който ще подхрани нови култури и общности, те преминават отвъд хоризонта на световната история.

Като типичен пример за живот отвъд Ойкумена, както и като контрапункт на западния цивилизационен културен модел, циганите и циганските общности (които са част от изследователското поле на този труд) са обект на сериозен научен интерес. Опитите циганите да бъдат изучавани чрез стандартизираните научни методите, се оказват недостатъчни и голяма част от въпросите за действителната циганска етногенеза, периодите на техните разселвания, миграционни маршрути и пр., остават неизяснени или спорни. Във втората част на настоящата монография, като сегмент от глобалното гето, се разглеждат няколко цигански локални гета в Европа и България.

Теорията за *социалната хомеостаза* се поставя за първи път пред широката аудитория в настоящия труд. Тя е изцяло нова теория, невъведена в научно обръщение и има за цел да представи запазването на етнокултурната идентичност на отделните социуми като форма на социална хомеостаза. Въпреки че тя се заражда като идея при теренни изследвания на гетоизирани градски структури в южна България, концептуалната рамка на тази теория притежава определени универсални качества, които могат да я изведат от локалните измерения.

И така, като съставна, макар и често дистинктивна част на градовете, гетата са олицетворение на урбанистичната хипертрофия, продукти на самите градове и като такива, се разглеждат както на фона на глобализацията, глобалните промени, сблъсъка на култури

и светогледи, така и на фона на интензивното изграждане на Новия световен ред. Затова и събитията свързани със световната пандемия, която започна през 2019 г. е част от изследователското поле на настоящия труд, като акцентът е върху ареалите с преобладаващо циганско население – както в България, така и в някои части на Източна Европа.

Когато се говори за гето, необходимо е да се отбележи, че конвенционалната смислова натовареност на този термин, отдавна контекстуално губи своите ясни очертания. Още в края на миналия век, в гетата или наричаните често в този труд *гетоизирани градски структури*, под въздействието на външни и вътрешни фактори: ускорените темпове на глобализацията, повишаващите се нивата на мобилност, не само в рамките на Европа, но и огромният външен миграционен натиск към ЕС, предимно от Близкия Изток, Северна и централна Африка, Пакистан, Бангладеш и пр., се формират ясни тенденции към предстоящи трансформации. Вътрешната имплозия в гетоизираните градски структури, като следствие от пространствената депривация, поражда условия за формиране на нови феномени. В антропологията, детериторизацията е процес, който се отнася до отслабване на връзките между културата и мястото, затова и детериторизацията на гетата е постмодерен феномен, който се катализира положително от глобалните процеси. Това, което се констатира все по-често по време на теренни изследвания е, че културата на гетото вече не се обвързва само с мястото, с определено пространство, а започва да се проявява като феномен, който губи своите физически качества и мутира в *мобилна социална структура*. Терминът „мобилната социална структура“ в случая определя социални формирования (общности, групи, индивиди), съставляващи гето-обществото в неговата мобилност. И всяка такава структура се явява агент на гетото. И тъй като в книгата се разглежда темата за Световният център или *Axis mundi*, като форма на космизирано сакрално пространство, в контекста на мобилните социални структури, независимо къде са локализирани, те формират около себе си гето-пространство, което задължително носи част от характеристиките на своя хинтерланд.

Утвърдените със столетия разбираня за гетата, днес излизат от употреба. Новите глобални процеси трансформират всички сфери на човешкото битие. По този начин, относителното задържане на границите на гетата до края на миналия век, сега, под въздействието на определени политики на новите глобални елити, свързани със социалното инженерство, формират коридори и миграционни маршрути, нетипични географски и урбанистични пространства, подготвени за заселване с групи, произхождащи от гета или гетоподобни ареали. Сблъсъци във Франция, улични сражения в Холандия, етнокултурно и конфесионално напрежение в Германия, гнезда на тлеещи конфликти във всички страни където са формирани миграционни лагери, мигрантски и цигански квартали. Това е реалната картина, породена от политиките на новия елит през последната декада.

И така, опитите на глобалния елит планетата да се управлява от един команден център са на път да се реализират. Ако се добавят към това и изградените глобални IT, икономически, финансови, политически и пр. мрежи, се оказва, че съвременният свят е изтъкан от глобална виртуална паяжина, в която и най-фината сеизмичност се отчита и съхранява в Big Data. Илюзорно е чувството за анонимност. Виртуалният ескейпизъм е капан, преход към сурогатна реалност, примамливо ерзац – пространство, премахващо необходимостта от творчески импулс, свободна воля и критично мислене.

Трансформирането на последните в рудиментарни категории е гаранция за формирането на новата нормалност, и тя ще бъде факт, когато и последният човек роден в традиционно семейство и живял в епохата на свободната воля си отиде от този свят. И както Мойсей през XII век пр. Хр., води своите 3 милиона съплеменници към Обещаната земя и 40 години обикалят Синайската пустиня, но в Ханаан не допуска и един еврейин живял като роб, така и днес, всички, които притежават традиционните културни и човешки ценности,

морал, чувство за колективно тяло и пр. „архаични“ категории, са бремене и нямат място в новата глобална империя.

Един от основоположниците на философията на културата, немският философ и историк Освалд Шпенглер, заявява още по време на Първата световна война, че Западът залязва¹. Книгата му предлага един нов прочит, неевропоцентрично виждане за световната история. Според него западната култура е преминала към фаза на неизбежен творчески упадък. Агонията на Западната култура е факт, който се отчита и дефинира ясно от непредубедените изследователи. Благодарение на свръхвисоките технологии (голяма част от които остават скрити от масите), социалното и генното инженерство, глобалното политическо, икономическо и финансово влияние на неолибералния световен елит и опитите за реанимиране и поддържане на лидерската роля на западния културен модел, създават както критично високи нива на разделение на света, така и отказ на световният елит от традиционните принципи свързани със семейството, хуманността и правото на живот на всяко живо същество. Зараждането на трансхуманизма е началото на края на връзката на човека с неговата изначалност, с естеството на неговия произход. Същите сили, които реанимират компрометирани исторически прийоми за контрол и власт над масите, без да се замислят за глобалните последици, днес са готови да се разделят с всичко човешко – със своята видова отлика, в името на нечовешкото, механичното безсмъртие.

През 1972 година по време на 139-тата среща на Американската асоциация за научен напредък, Едуард Лоренц задава на аудиторията въпрос: „Махването на крилете на пеперуда в Бразилия води ли до торнадо в Тексас?“ Отговорът на този въпрос в случая не е от съществено значение. Раждането на Концепцията станала известна по-късно като *Ефектът на пеперудата*, ни вежда в една вселена от зависимости, където и най-незначителните първоначални действия в една сложна система, пораждаат непредвидими и глобални последици. Вероятно разпространението на подобна концепция в епохите до постмодерната глобализацията би била нерелевантна и обявена за метафизична, но в ерата на Глобалната мрежа, транснационалните урбанистични коридори, култа към трансхуманизма, реактивизацията и засиленият интерес към ускорено усвояване на близкия Космос, зависимостта на глобалната система от отделни и на пръв поглед незначителни компоненти, като например фермер, който предлага на пазара в Мбандака – Конго, месо от пушени маймуни или глави от костенурки, може да причини следващата зооотична пандемия, която не само да застраши отново сериозно човешката популация, но този път и да я заличи от лицето на планетата.

Крайно безотговорното отношение към високите нива на взаимозависимост на отделните компоненти в системата наречена биосфера на Земята, създава реална предпоставка за поетапно измиране на редица съставни части от тази единна екосистема, което несъмнено ще причини акумулативен ефект и прогресивно ускоряване на процесите към широко обхватна глобална катастрофа. Планетарната екологична криза, отчитайки последните данни за състоянието на световния океан, бушуващите пожари, които поглъщат ценни горски територии в бразилската и боливийската част на Амазония, както и в други екорегии като Чако, Керадо и Пантанал, произвеждащи една пета от световния кислород, все повече придобива характера на глобална катастрофа, която предвещава фатални последици за планетата и нейните обитатели. Пожарите в Амазония са пряко свързани с обезлесяването, следствие от бързото разрастване на селскостопанската дейност. **По данни от началото на 2019 г., в горите на Амазония са регистрирани 73 000 пожара, което е двойно повече от тези през цялата 2018 г.** Само в Бразилска Амазония пожарите са нараснали с над 70% в сравнение със същия период на миналата година, задушавайки

¹ Първо издание на книгата *Der Untergang des Abendlandes – Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* (Залезът на запада) на Освалд Шпенглер е през 1918, въпреки че началото му е положено още през 1911 г. след кризата в Агадир.

„белите дробове“ на планетата, а загубите достигат почти **790 000 км² растителност** – площ, която е два пъти по-голяма от териториите на Германия и Белгия, взети заедно. Пламъците пряко заплашват съществуването на най-голямата тропическа гора в света, която е хабитат на хиляди животински и растителни видове и дом на повече от **34 милиона души, в това число и над 500 местни общности.**

В политически аспект, последиците от махването на крилата на пеперудата могат да бъдат наистина катастрофални. Два изстрела от револвера на босненския сърбин Гаврило Принцип, които отнемат живота на австро-унгарския ерцхерцог и престолонаследник Франц Фердинанд и съпругата му графиня София Хотек, в днешната босненска столица Сараево на 28 юни 1914 година, се явяват като прелюдия към една от най-кръвопролитните и опустошителни страници в човешката история – Първата световна война. Четири дълги години, над 15 милиона души убити, 20 милиона ранени, а икономическите загуби възлизат на 360 млрд. долара. Последствията от войната не само прекрояват до неузнаваемост политическата карта на Европа, но водят и до преразпределение на сферите на влияние почти по целия свят. Пряко или косвено се повлиява върху краха на Втория райх, Австро-унгарската империя, Руската империя, Османската империя и пр.

Последствията за България са повече от трагични – страната преживява втора национална катастрофа. Освен убитите и изчезнали през Първата световна война над 115 000 български войници и офицери, отделно ранените и пленените, загубите сред цивилното българско население и разрухата – това е крахът на българския национален идеал – България губи повече от половината си територия, която е разпокъсана между всички нейни съседи.

И така, елевацията на взаимозависимостта на събитията и процесите в световен мащаб, е пропорционална на повишаващите се глобализационни процеси. Зад маската на добре режисирани и направлявани информационни потоци, глобалният елит успешно отвлича вниманието на световните маси от процесите, които разрушават основите на света, който познаваме. Натрапчивото усещане за подмяна на света, в който живеем, с хибриден еквивалент, проектиран и изпълняван от хетеротопии (различни политически и граждански лидери, институции, организации, държави, съюзи и пр.) командвани обаче от един координационен център, поражда масово безпокойство, тревожност, дезориентация и страх. Най-често гражданите са поставени под репресивния апарат на собствените си правителства, които под формата на привидно обезпечителни мерки насочени към опазване на здравето на гражданите, гражданския и социален мир, икономическата стабилност и пр., изпълняват често противоконституционни, изцяло недемократични, заблуждаващи и нехуманни препоръки (заповеди), издадени от световни организации с респектиращи инициали: СЗО (Световна здравна организация); СТО (Световна търговска организация); МВФ (Международен валутен фонд); СБ (Световна банка); МБВ (Международна банка за възстановяване) и пр. „авторитетни“ и авторитарни организации, които несъменно защитават интересите на глобалния елит.

Настоящата монография е с мултидименсионална насоченост. Изцяло подчинена на идеята, че и една пеперуда с размах на нейните криле може да промени крехкия баланс на планетата към по-добро или за съжаление – към по-лошо. Всеки незначителен на пръв поглед акт, препоръка или заповед на отделен чиновник или група от такива, облечени във вменена власт, е в състояние за дни, или даже за часове да промени съдбата и живота на милиарди живи и чувстващи човешки същества.

Неслучайно уводната част на книгата започва с идеята за глобалните зависимости на отделните компоненти (човешки и екологични) вместени в границите на 510 100 000 км² (от които 149 млн. км² суша) на планетата Земя. Глобализацията без съмнение не само катализира процесите на взаимозависимостта в планетарен мащаб, но последствията от нейното въздействие, формират политически, икономически, социални, екологични и пр. феномени, които трудно биха били асимилирани като човешки. Интерпретацията на

генезиса и последствията от глобализацията са част от изследователското поле на настоящия труд.

Като вид прераждане, Републиката носи част от светлите човешки идеали за изграждане на по-хуманно и равнопоставено общество, възможност за израстване на човешкия дух и реализация – тъй-характерни за краткия и светъл период в човешката история, наречен Ренесанс. Несъмнено съществува сходство между Ренесанса и Републиката. Надеждата, че всяко пространство на Земята може да бъде сакрално и осветено, и нещо повече – че цялата планета може да се трансформира в един Ойкумен, без отхвърлени и непълноценни, където всеки народ да бъде богоизбран – без подтискащи елити и нисши маси, се изпарява подобно на ледената шапка на Килиманджаро, в ледниците Фуртвенглер и Ребман, под гордия Ухуру.

Този тип съждения, в рамките на основните изследователски линии, намира своето място в страниците разглеждащи Смъртта на Републиката и републиканското общество, като следствие от зараждането на новата глобална империя.

Когато се говори за тоталитарните режими в Източна Европа, най-често се използва негативната конотация, което е обусловено в контекста на историческите процеси и събития. Но когато говорим за Република и цигани, историографските и документалните архивни корпуси, както и нашите теренни изследвания, показва една по-различна картина, която остава отвъд полезрението на широката аудитория. Независимо дали става въпрос за Съюза на съветските социалистически републики (СССР) или за останалите Народни Републики от бившия социалистически блок, политиките към циганските общности, въпреки тяхната непоследователност, създават условия за поетапно извеждане на циганите от вековната изолация и тяхното относително равноправно третиране като граждани на Републиката. Това разбира се е следствие от комплекс от фактори, начело на които са фундаменталните доктрини на комунизма и социализма, където основният противник, опонент и враг на пролетариата не е етнически различният, а класовият девиант – капиталистът, буржоата, кулакът и пр. Задължително основно образование, работа, осигуряване на държавни и общински жилища и активното включване на циганите в обществено-политическия живот, са само част от политиките на компартията спрямо циганите в България. Голяма част от тези политики са прилагани и в останалите „братски“ републики, под въздействието на комунистическия интернационал. Въпреки непоследователната и акултурационна политика насочена към циганите, периодът на Народната Република създава условия и възможности за масова и качествена промяна на бита и всекидневието на циганите, което съвсем ясно се отчита и по време на теренни изследвания. *Номади-скитници или уседнали, циганите преди Републиката обитават колиби, катуни, бараки, а препитанието им е свързано изцяло с най-непрестижните занятия. След 50-те години на миналия век, бавно започва да се формира нов подход към тях, което се изразява в изграждането и безвъзмездното предоставяне на стотици държавни жилища на циганите в много градове: Пловдив; Асеновград; Пазарджик; Хасково и т.н., а масовото им наемане в държавните фабрики и заводи, осигурява социални придобивки, които циганите не са познавали в своята история. И когато днес говорим за глобалното гето, за Ойкумен и отвъд Ойкумена, то със сигурност циганските общности продължават да са неизменните обитатели на пространствено-социалната периферия и то не само в България, а навсякъде където са намерили своя нов дом, който задължително, без оглед на неговата локация, се вмества в символичния отвъд Ойкумен.*

Ойкуменът, като новият полицентричен образ на световния неолиберален ред и неговите елити, е изправен срещу онези 99% от населението на планетата (представени в книгата като антагонистичен контрапункт) обживяващи пространството наречено *отвъд Ойкумена*. Ойкуменът и Отвъд Ойкумена, в монографията безпардонно са изведени от комфортните им географски ниши и заставени да формират не само пространствени

дихотомии, но и символни полета между бинарните опозиции: елити срещу маси; управляващи срещу управлявани; правителства срещу граждани; трансхуманизъм (като символ на преодоляването на фундаменталните човешки физически и етични ограничения) срещу хуманизъм; център срещу периферия; град срещу гето; култура срещу субкултура, мнозинство срещу малцинство и пр.

Интересен е прочитът на *Axis mundi* в текста. Световната ос, Световното дърво (*Arbor mundi*), митичният скандинавски Игдрасил, Центърът на земята, символичната пъпна връв на всяка култура – нейната връзка с хтоничния, земен и небесен свят. Този център, независимо под каква форма съществува в различните култури, поражда и ситуира около себе си сакаралното пространство, местообитанието, осветената и защитената от свръхестествени същества организирана част от космоса, за разлика от другото, враждебно, чуждо и демонично пространство. Всяка култура се развива около своя *Axis mundi* и дистинкцията между уседналите култури от градски тип и скитническо-номадските култури, се изразява в относително фиксирани сакрални и профанни пространства на едните и динамичните, непрекъснато променящи се такива на другите.

Въпреки че част от номадските народи нямат в своето митотворчество изградени образи на техния сакрален център (като повечето седентаризирани народи), те притежават определени атрибути, които се движат заедно с тях и играят същата роля – на защитено и осветено скарално пространство, макар и самите те често да не го осъзнават като такова. Тук можем да споменем дървения стълб, който е изготвен от свръхестествения Нумбакула за племето ашилпа, част от племената арунта, както и неизменният огън, танцът, катунът, циганският език – все категории, които играят ролята на *Axis mundi* за циганите.

Дискусиите в монографията касаещи темите за уседналите и скитническо-номадските култури, сакралните и профанните пространства, паметта и забравата, глобализацията и пр., ни подготвят за голяма среща със световното Глобално гето², както и с нашите – българските циганските гета. Представени автентично, погледнати отвътре, тези пандемонични дистопии, обгърнали перифериите на експлоадиращите свръхурабанизирани градове, даващи се в социални колизии и вегетиращи на границата между скотското и елементарно човешкото, остават част от планетарната невидима и скрита география. Насочването на изследователската оптика към глобалното и локалното гето, и осветяването на една малка част от тези зони на урбанистичен упадък и човешка деградация, е авторов опит за формиране на сериозен дебат не само за генезиса и действителната картина в тези повече от 250 000 гетоизирани населени структури, но и за застрашително пълзящата гетоизация, процес който бележи изключително високи трендове през последния четвърт век.

И на фона на раждането на Новия свят, на кръстопътя на времето и цивилизацията, като символ на отвъдойкуменска култура, циганите стоят някак си странно, неестествено, сякаш са от друго измерение, със своя собствена траектория на движение, със своите почти непроменени от столетия вътрешно-семеини и родови взаимоотношения, високи нива на социална подкрепа, силни семеини и родови връзки – забравили за миналото, без големи притеснения за бъдещето на света, живеещи тук и сега, повече в името на своите семейства, отколкото в свое име, или в името на преходни доктрини, безплодни идеали и мъгляви патриотични постулати.

Широкият спектър от разгледани въпроси предлага на читателя чрез културно-антропологичната методология, историографските приближения, философските съждения, географско-урбанистичните подходи, както и чрез авторите интуитивните прозрения, да

² Терминът гето е твърде условен и обобщаващ и не експонира в дълбочина специфичните характеристики на отделните населени места, които се определят с този термин. В текста често ще се използва по-малко пейоративният и внасящият повече светлина определител *Гетоизирана градска структура*, и то предимно когато става дума за българските ареали с висока концентрация на ромско население.

открие за себе си онази тънка нишка, която да го води през цялото време в пространството на неосветения лабиринт на *Отвъд Ойкумена*. Трохите, които ще водят читателя у дома – към хилядолетните традиционни добродетели, към уважение и респект към всяко живо същество и неговото право както на физическа, така и на духовна екзистенция и еволюция, към справедливо разпределение и управление на природните ресурси, към пълна симбиоза с общия ни дом – планетата Земя, са разпръснати по страниците на целия труд.

Източници:

1. Асенов, К. 2021. *Отвъд ойкумена. Глобалното гето*. Изд. „Студио 18“. ISBN 978-619-7249-80-4, 210 стр.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

DEVELOPMENT OF ESIF FINANCIAL INSTRUMENTS IN THE PERIOD 2014-2020

Ivo Dimitrov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The article presents an analysis of the development of the financial instruments of the European Structural and Investment Funds (ESIF) for the period 2014-2020.

Keywords: European Structural and Investment Funds, financial instruments.

РАЗВИТИЕ НА ФИНАНСОВИТЕ ИНСТРУМЕНТИ НА ЕСИФ В ПЕРИОДА 2014-2020

Иво Димитров

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Статията представя анализ на развитие на финансовите инструменти на ЕСИФ за периода 2014-2020 г.

Ключови думи: Европейски структурни и инвестиционни фондове, финансови инструменти.

Европейската комисия (ЕК) предоставя насоки¹ под формата на работни документи за колеги и органи, участващи в мониторинга, контрола или изпълнението на финансовите инструменти на Европейските структурни и инвестиционни фондове (ESIF).

Обясненията и тълкуванията на правилата на службите на Комисията имат за цел да улеснят изпълнението на програмата и да насърчат добрите практики.

По-долу са представени регулаторните насоки на ЕК относно прилагането на специфични регулаторни разпоредби, свързани с прилагането на финансовите инструменти на ЕСИФ.

Специфичните разпоредби относно финансовите инструменти са изложени в Регламент (ЕС) № 1303/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 г. за установяване на общи разпоредби относно Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд, Кохезионния фонд, Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони и Европейския фонд за морско дело и рибарство и за определяне на общи разпоредби относно Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд, Кохезионния фонд и Европейския фонд за морско дело и рибарство и отмяна на Регламент (ЕО) № 1083 на Съвета /2006 (СРР) и делегираните актове и актове за изпълнение, свързани със съответните членове от настоящия регламент². Други подходящи разпоредби за финансови инструменти (напр. Информация за приоритети/мерки, съфинансиране, допустими разходи и т.н.) могат да бъдат намерени в специфичните за фонда регламенти и приложимите хоризонтални разпоредби³.

Какво се променя за 2014-2020?

Промени, свързани с ЕФРР и ЕСФ

	2007-2013 г.	2014-2020 г.
Обхват	Подкрепа за предприятия, градско развитие, енергийна ефективност и възобновяеми енергии в строителния сектор	Подкрепа за всички тематични цели, обхванати от програмата
Настройвам	Доброволен анализ на пропуските за предприятия и на ниво холдингов фонд	Задължителна предварителна оценка
Опции за изпълнение	Финансови инструменти на национално или регионално ниво – само по поръчка	Финансови инструменти на национално, регионално, транснационално или трансгранично равнище: Специално разработени ИЛИ на заеми/гаранции от УО или УО Принос за инструменти на ниво ЕС

¹ fi-compass: <https://www.fi-compass.eu/resources/ec>

² Регламент (ЕС) № 1303/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 година за определяне на общоприложими разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд, Кохезионния фонд, Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони и Европейския фонд за морско дело и рибарство и за определяне на общи разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд, Кохезионния фонд и Европейския фонд за морско дело и рибарство, и за отмяна на Регламент (ЕО) № 1083/2006 на Съвета: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/?uri=celex%3A32013R1303>

³ EC Regulatory Guidance (EC short reference guide). Published on 21 April 2015
Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/ec-regulatory-guidance-ec-short-reference-guide>

	2007-2013 г.	2014-2020 г.
Плащания	Възможност за деклариране на Комисията 100% от сумата, платена за финансиране - не е свързана с плащания на крайни получатели	Поетапно плащания свързани до плащания на крайни получатели. Националното съфинансиране, което се очаква да бъде изплатено, може да бъде включено в искането за междинно плащане
Разходи и такси за управление, лихви, върнати ресурси, наследство	Правно основание, посочено в последователни изменения на разпоредбите и препоръки/тълкувания, изложени в три бележки на СОСОФ	Пълни разпоредби, изложени от самото начало в основни, делегирани и актове за изпълнение
Отчитане	Задължително отчитане само от 2011 г. нататък, по ограничен набор от показатели	Задължително отчитане от самото начало по редица показатели, свързани с финансовия регламент.

Промени, свързани с ЕЗФРСР

	2007-2013 г.	2014-2020 г.
Обхват	Подкрепа за всички генериращи приходи инвестиции по ПРСР	Подкрепа за всички генериращи приходи инвестиции по ПРСР
Настройвам	Предварителна оценка само за гаранционни фондове	Задължителна предварителна оценка за всеки FI
Опции за изпълнение	Финансови инструменти на национално или регионално ниво – само по поръчка	Финансови инструменти на национално, регионално, транснационално или трансгранично ниво: Фонд от фондове; Шивач-направено ИЛИ готово ИЛИ МА заеми/гаранции Принос към инструментите на ниво ЕС
Крайни получатели	Непряк достъп до FI - достъп само за тези, които имат заявления за безвъзмездна помощ по мярка по ПРСР, избрана от разплащателните агенции	Директен достъп до ФИ - всеки краен получател, който отговаря на критериите за допустимост и подбор, без да е необходимо да подава заявление до Разплащателната агенция
Плащания	Възможност за деклариране на Комисията 100% от сумата, платена за финансиране - не е свързана с плащания на крайни получатели	Поетапни плащания свързани да се плащания на крайните получатели
Разходи и такси за управление, лихви, върнати ресурси, наследство	Общо правно основание, заложено в правилата за прилагане	Пълни разпоредби, изложени от самото начало в основни, делегирани и актове за изпълнение
Отчитане	Без задължително отчитане - част от общия годишен отчет за изпълнението на програмата	Задължително отчитане от самото начало по редица показатели, свързани с финансовия регламент.

По отношение на Европейския фонд за морско дело и рибарство (ЕФМДР), в допълнение към приложимостта на разпоредбите на КИР относно финансовите инструменти и в противоречие със ситуацията по Европейския фонд за рибарство, ЕФМДР включва задължение, което подпомагането се предоставя на предприятията в преработката сектор, различен от МСП, трябва да бъде чрез финансови инструменти (член 69.2 от ЕФМДР).

Приложимите дефиниции са изложени в редица правни основи: Финансовият регламент и правилата за неговото прилагане, CPR, специфичните регламенти на ЕСИ фонда и приложимата рамка за държавни помощи.

Първата отправна точка беше Финансовият регламент; следователно например през 2014-2020 г. се прави позоваване на „финансови инструменти“, а не на инструменти за финансов инженеринг, а самият CPR не съдържа конкретна дефиниция на финансови инструменти или на други съответни термини. Въпреки това, по време на договарянето на законодателната рамка, съзаконодателите добавиха в определенията на КИР термини, които не са включени във Финансовия регламент и са специфични за контекста на ЕСИФ, т.е. сметка на ескроу и фонд от средства. Подготвя се речник за публикуване в началото на 2015 г.

Какво е общото политическо послание?

И двете МФР, и политическите рамки на ЕСИФ подчертават необходимостта от по-широко използване на финансови инструменти през 2014-2020 г., особено в контекста на фискално съкращаване: следователно общата цел е да се осигури повече финансиране по ЕСИ чрез финансови инструменти в бъдеще. В този контекст Европейският съвет от октомври 2013 г. призова за значително увеличаване на използването на финансови инструменти за всички страни в сравнение с периода 2007-2013 г. и за удвояване на сумите на подкрепата от ЕСИФ, предоставена на МСП чрез финансови инструменти в страните по програмата.

Поради това управляващите органи трябва да обмислят използването на финансови инструменти като опция, когато е подходящо, но не и по причини за усвояване. Финансовите инструменти не могат да се разглеждат като начин за предварително зареждане на разходи или за избягване на автоматично отписване. Те са начин на доставка, а не самостоятелна цел.

Дейностите, подкрепяни от финансови инструменти, трябва да бъдат оценени от финансовия посредник или управляващия орган, за да могат да изплатят инвестицията. Следователно за ЕФРР, КФ, ЕЗФРСР и ЕФМДР те трябва да генерират приходи или приходи или спестявания от бъдещи разходи, докато за ЕСФ те трябва да се използват въз основа на капацитета на крайните получатели да възстановят заема. Трябва да се търсят синергии и допълване – финансовите инструменти чрез ЕСИФ трябва да отчитат и да работят заедно, когато това е оправдано с безвъзмездните средства от ЕСИФ, други инструменти на ЕС (финансови инструменти и безвъзмездни средства) и национални публични програми.

Освен това УО трябва да търсят критична маса и икономии от мащаба. Както Европейската сметна палата, така и Европейският парламент посочиха, че има място за консолидиране към по-големи по-ефективни инструменти. Въпреки че общите суми, предоставени чрез финансови инструменти, следва да се увеличат, това не трябва непременно да съответства на умножаване на броя на регионалните или местните инструменти. Въпреки че всеки случай трябва да се преценява по същество, общата линия на политиката е, че трябва да има консолидиране на ресурсите в национални или надрегионални инструменти, както и да се използва възможността за допринасяне към инструментите на ниво ЕС, когато е подходящо.

Какви са ползите от финансовите инструменти?

Ползите, свързани с финансовите инструменти, могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Привличане на ресурси и повишено въздействие на програмите по ЕСИФ;
- Повишаване на ефективността и ефективността поради революционния характер на средствата, които остават в програмната област за бъдещо използване за подобни цели;
- По-добро качество на проектите, тъй като инвестициите трябва да бъдат изплатени;
- Достъп до по-широк спектър от финансови инструменти за изпълнение на политиката и участие и опит на частния сектор;
- Отдалечете се от културата на „зависимост от безвъзмездни средства“; и
- Привличане на подкрепа (и финансиране) от частния сектор към целите на публичната политика.

Каква е логиката на интервенция за финансови инструменти?

Управляващите органи ще трябва да преминат през стъпка по стъпка процес за определяне дали трябва да се използват или не финансови инструменти.

Първо, цялостното програмиране трябва да бъде сравнително напреднало. Програмирането вече може да даде първа индикация за потенциалното използване на финансовите инструменти на различни етапи, включително анализ на нуждите от развитие на национално и регионално ниво, избор на тематични цели, фокусни области, инвестиционни приоритети според анализ на неуспехите на пазара в областта на финансовите инструменти, настройка и описание на приоритетна ос, мерки и т.н. Например анализът може да насочи програмата към използване на финансови инструменти въз основа на предишен опит с финансови инструменти или да идентифицира обща пропуск по отношение на достъпа на МСП до финансиране.

След това трябва да има потенциал за използване на финансови инструменти. Както бе споменато по-горе, планираните дейности трябва да генерират или спестяват доход, а също така трябва да има интерес от страна на финансовите посредници и крайните получатели. Възможно е да има случаи, при които безвъзмездната финансова помощ с нисък процент на съфинансиране може да бъде по-добър вариант, например в случай на отрицателно съотношение финансови разходи и ползи по отношение на размера на заема, за разлика от таксите за управление и разходите.

И накрая, когато УО вижда възможността за използване на финансови инструменти, това се доразвива и потвърждава от предварителната оценка, посочена в CPR 37 (2).

Програмиране на ФИ 2014-2020

Финансови инструменти в предварителната оценка

Регламентът предвижда, че предварителната оценка „трябва да оцени... обосновката за предложената форма на подкрепа“. Предварителната оценка е анализ на пропуските на високо ниво, извършен успоредно с програмирането, който оценява съответствието на предложените приоритети и действия с оценката на нуждите. В този контекст той следва също да включва разглеждане на финансови инструменти или други форми на подкрепа като инструменти за изпълнение, които да допринесат за тези избрани приоритети и действия. Това би трябвало да помогне за определяне на потенциалното включване на финансовите инструменти като инструмент за предоставяне, както е уместно.

Това може да има различни последици в зависимост от контекста. Например, в случай на ДЧ, където се предлагат безвъзмездни средства за МСП, а не финансови инструменти, предварителната оценка може да установи, че трябва да се обърне повече внимание на финансовите инструменти. В случай на ДЧ, където се предлагат само финансови инструменти, предварителната оценка може да установи, че елементът за безвъзмездна помощ трябва да бъде въведен отново.

Оценката трябва да бъде логична и да включва съображения като: предимства и недостатъци на всяка опция, съответни елементи от специфичната пазарна неефективност, водещи до избор на тематична цел / фокусна област / инвестиционен приоритет, потенциалния характер на дейностите, генериращи приходи, и финансовата устойчивост на публични цели (потенциално повторно използване на средства за разлика от еднократната безвъзмездна помощ).

Финансови инструменти в договора за партньорство

Няма правно основание за включване на информация за финансови инструменти в Споразумението за партньорство (СП). Все пак би било полезно да се включи обща информация за използването на финансови инструменти във връзка със съответните тематични цели и/или инвестиционни приоритети, когато се предвижда използването на финансови инструменти. Освен това, ако държавите -членки планират да създадат финансов инструмент на национално ниво с вноски от повече от една програма (например регионални програми на ЕСИФ, допринасящи за един финансов инструмент), тази информация също може да бъде включена в ЗЗ. Ако се планира принос за „инициативата за МСП“, единната национална програма за фонд трябва да бъде включена в списъка на програмите по ЕФРР и ЕЗФРСР, според случая.

Финансови инструменти в програмите

Всеки финансов инструмент, подкрепян от ЕСИФ, трябва да е в съответствие със съответната програма, нейните цели по приоритети (и фокусни области за ЕЗФРСР); правила за допустимост (по мерки за ЕЗФРСР); разпоредби, свързани с разходите; елементи на съфинансиране; изисквания за мониторинг и отчитане. Докато някои общи и общи за всички правила на ЕСИФ са дефинирани в СРР, специфичните за фонда правила (например свързани със споразумението за финансиране) играят специална роля за финансовите инструменти, създадени по ЕЗФРСР. Ще бъде необходимо също да се спазват специфичните за сектора правила за ЕФМДР.

Оперативни програми на ЕФРР, ЕСФ и Кохезионния фонд

Член 96, параграф 2, буква б), iii) от КПП изисква за всяка приоритетна ос описание на действията... „и планираното използване на финансови инструменти“. Следователно трябва да бъде посочено на ниво приоритетна ос, когато има разглеждане на финансов инструмент(и) въз основа на предварителната оценка на Оперативната програма и по отношение на тематичните цели, избрани в ПА, допълнени, доколкото е подходящо, с информацията вече са налични във всяка текуща предварителна оценка (и).

Това може да бъде под формата на обширен текст в съответната приоритетна ос, отнасящ се до възможността за предоставяне на инвестициите чрез финансови инструменти или друга форма на подкрепа, или комбинация от двете. УО трябва да даде сигнал, че предвижда използването на финансови инструменти. Това може да бъде допълнено, доколкото е възможно, с допълнителна информация, но ще трябва да се постигне подходящ баланс между предоставянето нито на твърде много, нито на твърде малко информация, за да се избегне последваща промяна на програмата. Важно е също така да се избягва предварително изпреварване на резултатите от предварителната (ите) оценка (и) за ФИ (ите).

Например, не е задължително да се идентифицира конкретният финансов инструмент в оперативната програма. Тази конкретна информация може да бъде определена само чрез предварителната оценка, която може да бъде завършена малко след приемането на програмата или по всяко време по време на изпълнението.

Изключение от горното общо правило е, когато УО желаят да се възползват от стимулите да прилагат 10% допълване за цяла приоритетна ос, доставена чрез финансови инструменти, или искат да направят принос към инструмент на ниво ЕС и да прилагат 100% процент на съфинансиране за цялата приоритетна ос за вноските по ОП в подкрепа на

финансов инструмент на ниво ЕС. В такива случаи е очевидно, че някои елементи от предварителната оценка, като например информацията за размера на помощта, която трябва да бъде предоставена чрез финансови инструменти, ще трябва да бъдат налични преди финализирането на изграждането на съответната приоритетна ос или, ако това стане достъпно едва по -късно, трябва да се направи програма за промяна.

Програми за развитие на селските райони на ЕЗФРСР

Първо програмиране на ПРСР 2014-2020

УО могат да програмират финансови инструменти от самото начало, по време на първото приемане на ПРСР 2014-2020 г. По принцип УО трябва да посочи на ниво мярка или обикновено за няколко мерки, когато има разглеждане на финансов инструмент(и) въз основа на предварителната оценка на Програмата за развитие на селските райони и по отношение на приоритета и/или фокуса избрана област, допълнена, доколкото е възможно, с информацията, която вече е налична във всяка текуща(и) предварителна оценка(и).

Това може да бъде под формата на обширен текст в раздела, общ за няколко мерки, отнасящи се до възможността за предоставяне на инвестициите чрез финансови инструменти или безвъзмездни средства, или чрез комбинация от двете. УО, които са завършили предварителните си оценки преди приемането на програмата, или са напреднали достатъчно с предварителната оценка (позволявайки им да идентифицират пазарната разлика/неоптимални ситуации, бюджети и възможности за изпълнение), трябва да опишат това в подробности в техните ПРСР, за да се избегне необходимостта от допълнителни модификации.

Като минимум, УО трябва да сигнализира, че предвижда използването на финансови инструменти (по мярка или общо за няколко мерки). Това може да бъде допълнено, доколкото е възможно, с допълнителна информация, но ще трябва да се постигне подходящ баланс между предоставяне нито на твърде много, нито на твърде малко информация, за да се избегне последваща промяна на програмата, и гарантиране в същото време на съгласуваност със стратегията на програмите и SWOT анализ. Държавите-членки обаче се съветват да не изпреварват резултатите от каквато и да е бъдеща предварителна оценка. Ако такава бъдеща предварителна оценка доведе до съществени разлики между първоначално предвидения в ПРСР подход и този, който трябва да бъде въведен от УО (включително по финансови въпроси), програмите ще трябва да бъдат модифицирани.

Ако финансовите елементи на мярката, като например процент на вноските, са различни за финансовия инструмент (и) от тези за безвъзмездните средства (включително когато УО иска да използва стимула от 10 процентни пункта за максималния размер на вноските, предвиден в член 59 (4)(d) от R 1305/2013), тогава УО трябва да гарантира, че е извършена предварителната оценка или че е достатъчно напреднала, за да позволи пълното програмиране на финансовия(ите) инструмент(и) към момента на приемането.

В рамките на програмния период 2014-2020 г.

Когато УО реши да създаде финансов инструмент, подпомаган от своя ПРСР в рамките на програмния период, и досега не е предвидена възможност за използване на финансови инструменти, той следва да промени програмата си. Промяна на ПРСР е необходима, например, когато финансов инструмент е създаден по мярка или за конкретна операция, която не е програмирана досега, или когато финансовият инструмент е посочен само като потенциален вид подкрепа по програмирана мярка за безвъзмездна помощ или обикновено за няколко програмирани мерки за безвъзмездна помощ, но без допълнителна конкретна информация за нейното създаване и изпълнение. УО следва да опише в своя ПРСР финансовия инструмент, който ще бъде създаден, и основните му елементи.

Всеки финансов инструмент получава вноски от бюджетите на отделните мерки. Ако мярката не е програмирана и не са планирани съответните бюджети, тогава УО трябва да осигури необходимото отваряне на съответната мярка към финансовия инструмент и неговата бюджетна подкрепа.

Член 59, параграф 4, буква в) от Регламента за ЕЗФРСР (R 1305/2013) предвижда, че максималният размер на приноса на ЕЗФРСР е 100% за вноските във финансови инструменти на ниво ЕС, докато за финансови инструменти, създадени при споделено управление, член 59(4)(d) от същия регламент предвижда максималната ставка на приноса на ЕЗФРСР, приложима за съответната мярка, да бъде увеличена с 10 процентни пункта.

Трябва да се отбележи, че някои мерки на ЕЗФРСР включват различни видове операции и дейности (напр. съгласно членове 19 или 20 от R 1305/2013). Следователно е възможно да се предостави безвъзмездна помощ за един вид операция и подкрепа по финансови инструменти за друг вид операция (инвестиции), като и двете попадат в обхвата на една единствена мярка. Правилата за допустимост, свързани със съответната мярка (например вид крайни получатели, вид инвестиции и обхват на изпълнение и т.н.), трябва да се спазват, а предоставената подкрепа трябва да остане в рамките на CPR и регламентите на ЕЗФРСР. Това също трябва да бъде добре документирано в ПРСР.

Възможно е също така да има различни целеви групи (т.е. крайни получатели) за финансовия инструмент в сравнение с целевите групи съгласно подхода за безвъзмездна помощ за една и съща мярка. Това трябва да бъде дефинирано от предварителната оценка на финансовия инструмент и посочено в описанието на мярката в програмата. Допълняемостта с другите ЕСИ фондове също трябва да се вземе предвид.

Морски програми и програми за риболов на ЕФМДР

Като се има предвид ограниченото усвояване на финансови инструменти по ЕФР през 2007-2013 г., за периода 2014-2020 г. създаването на финансови инструменти в сектора на рибарството и аквакултурите по ЕФМДР ще бъде ново предизвикателство за УО, разположено в често малки администрации на рибарството. При спазване на резултатите от предварителната оценка, следователно може да е важно да се опита да избегнем създаването на изцяло нови инструменти, специфични за сектора, а по-скоро да надграждаме върху съществуващи национални, регионални или местни финансови инструменти (специфични за сектора или други). Друга алтернатива е да се проучат взаимодействията с други финансови инструменти, вече създадени в ЕФРР, ЕСФ или ЕЗФРСР, или да бъдат създадени в периода 2014-2020 г.

Всяка оперативна програма по ЕФМДР е програмирана въз основа на стратегически подход, включващ оценка на силните страни, слабостите, възможностите и заплахите, и като се вземат предвид резултатите от оценката на нуждите. Следователно стратегията на ОПФ за ЕФМДР определя приоритетите, целите, целите и мерките, избрани за постигане на целите. Следователно финансовите институции за сектора на рибарството и аквакултурите следва да се съсредоточат върху целите, определени в стратегията на ОП по ЕФМДР.

ЕФМДР включва списък с недопустими операции. Например операции, увеличаващи риболовния капацитет на кораб или които се състоят от изграждането или вноса на риболовни кораби, са недопустими. Други правила, специфични за фондовете в ЕФМДР, определят специфични условия за прилагане на мерките (за смяна на двигател, подпомагане при стартиране на млади рибари, обучение на борда, постоянно и временно прекратяване) или определят дати за постепенно прекратяване (2017 г. за постоянно прекратяване; 2019 за помощ за съхранение).

Изпълнение на финансови инструменти през 2014-2020 г.

Предварителна оценка

Задължителната предварителна оценка за финансови инструменти, предвидена в член 37, параграф 2 от CPR, е ключова новост за 2014-2020 г. Въвеждането му е насочено към осигуряване на надеждно вземане на решения от страна на управляващите органи по отношение на използването на финансови инструменти. Не трябва да се бърка с предварителната оценка съгласно CPR 55, която е част от процеса на програмиране.

Предварителната оценка може да се извършва на етапи. Той няма официален краен срок (т.е. не се изисква преди приемането на програмата), но трябва да бъде завършен преди решението да се направи приносът на програмата към финансовия инструмент. Той трябва да обхваща всеки финансов инструмент, или вече съфинансиран през предходния програмен период, или нов, но работата може да се комбинира в една предварителна оценка. Същата предварителна оценка може да се използва и за оправдаване на вноските от повече от един ЕСИ фонд за един и същ финансов инструмент.

Изискванията на предварителната оценка са, както следва:

– Анализ на пазарни неуспехи, неоптимални инвестиционни ситуации и инвестиционни нужди за области на политиката и тематични цели или инвестиционни приоритети, които трябва да бъдат разгледани с оглед да се допринесе за постигането на специфични цели, определени в приоритет, и да бъдат подкрепени чрез финансови инструменти. Този анализ се основава на наличната методология за добри практики;

– Оценка на добавената стойност на финансовите инструменти, разглеждани за подкрепа от ЕСИ фондовете, съгласуваност с други форми на публична намеса, насочени към същия пазар, възможни последици за държавната помощ, пропорционалността на предвидената интервенция и мерки за минимизиране на изкривяването на пазара;

– Оценка на допълнителни публични и частни ресурси, които потенциално могат да бъдат увеличени от финансовия инструмент до нивото на крайния получател (очакван ефект на ливъридж), включително, според случая, оценка на необходимостта и нивото на преференциалното възнаграждение за привличане на партньорски ресурси от частни инвеститори и/или описание на механизмите, които ще бъдат използвани за установяване на необходимостта и степента на такова преференциално възнаграждение, като например конкурентен или подходящо независим процес на оценка;

– Оценка на извлечените поуки от подобни инструменти и предварителни оценки и оценки, извършени от държавата-членка в миналото, и как тези уроци ще бъдат приложени в бъдеще;

– Предложената инвестиционна стратегия, включително проучване на възможностите за договорености за изпълнение по смисъла на член 38, финансови продукти, които ще се предлагат, целеви крайни получатели, предвидена комбинация с безвъзмездна помощ, ако е подходящо;

– Спецификация на очакваните резултати и как се очаква съответният финансов инструмент да допринесе за постигането на специфичните цели, определени в рамките на съответния приоритет или мярка, включително показатели за този принос;

– Разпоредби, позволяващи предварителната оценка да бъде преразглеждана и актуализирана според изискванията по време на изпълнението на всеки финансов инструмент, който е бил приложен въз основа на такава оценка, когато по време на фазата на изпълнение управляващият орган счита, че предварителната оценка може вече да не представлява точно пазарните условия, съществуващи към момента на въвеждане.

Предварителната оценка ще трябва да съдържа всички елементи, изложени по-горе. Това не е същото като оценката на JEREMIE / JESSICA, извършена за някои вноски от ЕФРР към инструментите за финансов инженеринг през 2007-2013 г.

Предварителната оценка може да бъде финансирана от техническата помощ на програмата за периода 2007-2013 г. или 2014-2020 г. УО има избор между извършването на самата работа и нейното възлагане на външни лица, въпреки че изглежда, че като цяло ще е необходим консултант от съображения за административен капацитет, експертен опит и независимост на оценката.

Що се отнася до методологията и подхода, предварителните оценки за различни видове финансови инструменти вероятно ще се различават значително и зависят от много фактори-вид финансов инструмент, икономически сектор и целеви групи, план за изпълнение и др. Общите и МСП- Бяха предоставени и представени специфични

методологии за предварителна оценка на добри практики, разработени в сътрудничество с групата на ЕИБ.

И накрая, предварителната оценка трябва да бъде представена на комитета за мониторинг на програмата за информация и нейните обобщени констатации и заключения трябва да бъдат публикувани в рамките на три месеца от датата на тяхното финализиране (напр. на уебсайта на УО).

Комбинация от средства и форми на подкрепа

В CPR става ясно, че всички видове комбинации ще бъдат възможни: комбинация от различни вноски по програмата и различни фондове в един финансов инструмент, комбинация от финансови инструменти и безвъзмездни средства и други форми на подкрепа.

Комбинирането на средства от различни източници в един финансов инструмент може да допринесе за извличане на ползи от предимствата на критичната маса и икономии от мащаба, както и да обхване по-широк спектър от политически цели. В този случай всеки поток от финансиране ще представлява отделна операция и ще трябва да допринася съответно за целите на съответната приоритетна ос. Освен това ще трябва да се съхраняват отделни записи за отчитане и за одитни цели, както и специфични за сектора условия за допустимост.

За комбинирането на финансови инструменти на ЕСИФ с безвъзмездни средства по ЕСИФ или други форми на подкрепа има две възможности. Първо, ще бъде възможно за някои специфични видове безвъзмездни средства (субсидия за лихвени проценти, субсидия за гаранционни такси или техническа поддръжка, както е предвидено в член 37, параграф 7 от CPR и посочено в член 5 от Делегирания акт) и финансовите инструменти да се комбинират в рамките на една и съща операция и да се третират като един финансов инструмент. Други видове безвъзмездни средства или други форми на подкрепа не могат да се считат за част от операция, включваща финансов инструмент. Второ, ще бъде възможно операции, включващи безвъзмездни средства или други форми на подкрепа, от една страна, а от друга страна, операции, включващи финансови инструменти, да бъдат комбинирани за финансиране на една и съща инвестиция на ниво краен получател, но като отделни и отделни операции.

Общият ръководен принцип за всички случаи е, че един и същ разход не може да бъде деклариран два пъти пред Комисията. Безвъзмездните средства не се използват за възстановяване на подкрепа, получена от финансови инструменти, а финансовите инструменти не се използват за предварително финансиране на безвъзмездни средства.

Съфинансиране

Въвежда се значителна допълнителна гъвкавост, при която националните публични и частни съфинансиращи вноски по програмите могат да се предоставят на нивото на финансовия инструмент (фонд от фондове или финансов посредник) или на нивото на инвестицията в крайния получател (включително вноски в натура, когато е приложимо, с изключение на ЕЗФРСР). Националното съфинансиране не трябва да се изплаща предварително на финансовия инструмент, но може да бъде предоставено на по-късни етапи от прилагането на финансовия инструмент. Членът относно плащанията съдържа разпоредби, позволяващи пълно възстановяване на вноските по ЕСИФ, дори когато материалното съфинансиране е предоставено на по-късен етап. Въпреки това, той трябва да бъде предоставен преди края на периода на допустимост.

В много финансови инструменти ще присъства частен принос и се насърчава да увеличи ливъридж (може да се изисква и от правилата за държавна помощ). За политиката на сближаване програмите, основани на общите допустими разходи, могат да улеснят съфинансирането и изпълнението (УО да вземе предварително решение).

Вноските в натура са възможни само под формата на земя и недвижими имоти за развитие на селските райони, развитие на градовете или регенерация на градовете, когато земята или недвижимите имоти са част от инвестицията и когато са изпълнени условията съгласно CPR 69 (1).

Допустимост

(1) Какви видове финансови инструменти са допустими? Какво представлява допустимите разходи при закриването?

Подкрепата по програмата на ЕСИФ, предоставена чрез финансови инструменти, ще бъде под формата на заеми, гаранции и собствен капитал/рисков капитал. Самостоятелните субсидии за лихвени проценти и субсидиите за гаранционни такси не се считат за финансови инструменти (докато ако се комбинират в една операция с финансови инструменти, разпоредбите, приложими за финансовите инструменти, ще се прилагат и за тях).

Допустимите разходи при закриването включват:

– Плащания към крайни получатели (например действително изплатени заеми) и в полза на крайните получатели.

– Ресурси, заделени за договори за гаранции, независимо дали са непогасени или вече са настъпили на падежа, с цел покриване на евентуални искания за гаранция за загуби, покриващи множество суми от основни нови заеми или други рискови инструменти за нови инвестиции в крайни получатели, ефективно изплатени преди края на периода на допустимост. Гаранционният продукт трябва да е разработен въз основа на предварителна оценка на риска (НЕ е същото като предварителната оценка)

– Субсидии за капитализирани лихвени проценти или субсидии за гаранционни такси, които се плащат за период, не по-дълъг от 10 години след периода на допустимост, използван в комбинация с финансови инструменти и изплащани в ескроу сметка, специално създадена за тази цел.

– Разходи за управление и такси, включително капитализирани разходи за управление или такси за инструменти на базата на собствен капитал и микрокредит, които трябва да бъдат платени за период не по-дълъг от 6 години след периода на допустимост, по отношение на инвестиции в крайни получатели, които са настъпили в рамките на периода на допустимост и при плащане в ескроу сметка, специално създадена за тази цел.

– В случай на инструменти, базирани на собствен капитал, насочени към предприятия, за които споразумението за финансиране е подписано преди края на 2017 г., които до края на периода на допустимост са инвестирани най-малко 55%, ограничен размер на плащанията към крайните получатели трябва да се извършват в рамките на 4 години след края на периода на допустимост, ако са внесени в ескроу сметка, специално създадена за тази цел.

(2) Други въпроси за допустимост: ДДС, оборотни средства, завършени проекти, капитализирани разходи, дълготрайност

ДДС

ДДС на ниво краен получател е допустим само за подлежащия на възстановяване вид помощ и във връзка с поддържаната инвестиция. Когато финансовите инструменти се комбинират с безвъзмездни средства по параграф 7 или 8 от член 37 от CPR, разпоредбите на съответния член за безвъзмездните средства се прилагат към частта за безвъзмездна помощ.

Оборотен капитал

Оборотният капитал може да бъде включен като част от подкрепата, предоставяна на предприятията при тяхното създаване, като капитал на ранен етап (начален капитал и начален капитал), разширителен капитал, капитал за укрепване на общите дейности на предприятието или реализиране на нови проекти, навлизане на нови пазари или нови разработки от съществуващи предприятия. Това има за цел да стимулира частния сектор

като доставчик на финансиране за предприятията и само в рамките на приложимите правила за държавна помощ.

Оборотният капитал, който е спомагателен и е свързан с нова инвестиция в сектора на земеделието или горите, който получава подкрепа от ЕЗФРСР чрез финансови инструменти, създадени в съответствие с CPR, може да бъде допустим разход (член 45, параграф 5 от R 1305/2013). Тя не надвишава 30% от общия размер на допустимите разходи за инвестицията (или нейната част), подкрепена от финансовия инструмент, и съответното искане се надлежно обосновава. За горското стопанство той е допълнително ограничен до максимум 200 000 евро (горско стопанство "de minimis").

Завършени проекти

Що се отнася до безвъзмездните средства, финансовите инструменти не трябва да предоставят подкрепа за завършени проекти. Изключение от това правило са финансовите инструменти, които подпомагат инфраструктурата с цел подпомагане на градското развитие или градското възстановяване или разнообразяване на селскостопанските дейности в селските райони. В тези случаи такава подкрепа може да включва сумата, необходима за реорганизация на портфейл от дългове за инфраструктура, съставляваща част от новата инвестиция, до максимум 20% от общия размер на подпомагането по програмата от финансовия инструмент до инвестицията.

Мониторинг и докладване

Годишни и окончателни доклади за изпълнение

Предвид специфичните процедури и структури за предоставяне на финансови инструменти, наличието и отчитането на мониторингови данни за използването на бюджетните ресурси от фондовете на ЕСИ е от ключово значение за всички заинтересовани страни по ЕСИФ, тъй като позволява да се направят заключения относно действителното изпълнение на подкрепените инструменти и корекции, които може да са необходими, за да се гарантира тяхната ефективност.

Следователно управляващите органи ще трябва да предоставят специфично отчитане на операциите, включващи финансови инструменти, като приложение към годишния доклад за изпълнението. Това ще бъде подобно на отчитането за ЕФРР и ЕСФ съгласно настоящия регламент, с добавяне на редица елементи (ливъридж, изпълнение), за да приведе отчитането на ЕСИФ в съответствие с Финансовия регламент. За КФ, ЕЗФРСР и ЕФМДР това отчитане е новост. Службите на Комисията от 2016 г. нататък ще трябва да събират тази информация в обобщения за всеки ЕСИ фонд.

Комитет за наблюдение

Комитетът за наблюдение има специфична отговорност да проучва финансовите инструменти. Комитетът за наблюдение също трябва да получи предварителната оценка „за информация“ и стратегическия документ за финансовия инструмент, прилаган директно от управляващия орган или междинния орган „за проверка“, и трябва да бъде информиран за методологията за разходите и таксите за управление и получават годишни отчети за ефективно заплатените разходи и такси за управление, както и специфичните отчети за финансови инструменти, посочени в точка 9.1 по -горе.

Одит

Финансовите инструменти са част от операции, поддържани с ресурси на ЕСИФ в рамките на приоритет на програма, и като такива следва да подлежат на нормални разпоредби за управление и контрол, както е предвидено в CPR, освен ако не е посочено друго.

Разпоредбите на CPR относно одита позволяват контрол на нивото на крайния получател само ако не са налични необходими документи на нивото на управляващия орган или орган, прилагащ финансовия инструмент, или има доказателства, че наличните документи на тези нива не представляват верен и точен запис. Освен това органите,

прилагащи финансови инструменти, ще отговарят за осигуряването на наличност на подкрепящи документи и не налагат на крайните получатели изисквания за водене на записи, които надхвърлят необходимото. Член 9 от Делегирания акт също така определя специфични договорености относно разпоредбите за управление и контрол, включително доказателства за допустими разходи и разпоредби за проверки на ръководството, подходяща одитна пътека и задължаване на фирма, работеща по общ рамков договор, за проверки на място или одити на финансови инструменти, изпълнени от ЕИБ.

Споразуменията за финансиране трябва да съдържат разпоредби относно отговорностите и задълженията на УО, органите, изпълняващи финансовите инструменти и крайните получатели в случай на нередности и финансови корекции. Разпоредбите за управление и контрол ще отразяват спецификата на всички фондове, обхванати от CPR.

Следва да споменем и следните насоки:

European Structural and Investment Funds Guidance for Member States and Programme Authorities CPR_37_7_8_9 Combination of support from a financial instrument with other forms of support. Published on 11 September 2015. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/european-structural-and-investment-funds-guidance-member-states>

Financial instruments - Overview of changes in Title IV of the CPR following the Omnibus regulation. Published on 06 March 2019. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/financial-instruments-overview-changes-title-iv-cpr-following>

Този информационен документ е изготвен от Европейската комисия, за да предостави преглед на промените относно финансовите инструменти, въведени в дял IV от Регламент (ЕС) 1303/2014 (CPR) с Омнибус регламент (Регламент (ЕС, Евратом) 2018/1046).

Целта на този документ е да предостави подкрепа на управляващите органи и други заинтересовани страни, които искат да разберат по-добре новите правила и да ги използват.

EC Regulatory Guidance (Guidance Note on implementation options for financial instruments by or under the responsibility of the managing authority). Published on 30 October 2017. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/ec-regulatory-guidance-guidance-note-implementation-options>

В правната рамка за периода 2014-2020 г. управляващият орган на финансов инструмент има възможността да избира между няколко варианта за изпълнение на финансов инструмент(и), според случая. Целта на това ръководство е да обясни възможностите за прилагане на управлението на финансови инструменти съгласно член 38, параграф 1, буква б) от Регламента за общите разпоредби.

EC Regulatory Guidance (Guidance for Member States on the selection of bodies implementing financial instruments). Published on 02 August 2016. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/ec-regulatory-guidance-guidance-member-states-selection-bodies>

Това ръководство се отнася за финансови инструменти, използващи Европейските структурни и инвестиционни фондове (ESIF). Управляващите органи, които използват финансови инструменти като инструмент за постигане на целите на програма ЕСИФ, могат или да поемат задачи по изпълнението директно, да инвестират в капитала на новосъздадено или съществуващо юридическо лице, или да поверят задачи по изпълнението на други органи. В последния случай член 38, параграф 4, буква б) от Регламента за общите разпоредби предоставя различни възможности за възлагане на задачи по изпълнението на финансови инструменти. Това ръководство има за цел да предостави разяснения относно тези възможности.

EC Regulatory Guidance (Guidance for Member States on Article 42(1)(d) CPR– Eligible management costs and fees). Published on 08 December 2015. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/ec-regulatory-guidance-guidance-member-states-article-421d-cpr>

Това ново регулаторно ръководство е предназначено да осигури последователни подходи и да отговори на въпросите на държавите -членки относно подходите, които управляващите органи трябва да прилагат във връзка с член 42, параграф 1, буква г) от Регламента за общите разпоредби (CPR).

Член 42, параграф 1, букви г), (2), (5) и (6) от CPR установява нов подход към допустимото управление, както е посочено допълнително в членове 12, 13 и 14 на CDR. Следователно съдържанието на новия насоките се фокусират върху това как да се прилага новият подход към разходите за управление и таксите на органите, прилагащи финансови инструменти в съответствие с член 38, параграф 4, буква б) от POP. Подробностите включват информация за: разходи и такси; въвеждане на изискване за тяхната производителност; и нов метод за изчисляване на праговете. Представени са и други свързани теми.

EC Regulatory Guidance (Guidance for Member States on Article 41 CPR– Request for payment). Published on 15 July 2015. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/ec-regulatory-guidance-guidance-member-states-article-41-cpr>

EC Regulatory Guidance (Guidance for Member States on Article 37(4) CPR, Support to enterprises/working capital). Published on 21 April 2015. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/ec-regulatory-guidance-guidance-member-states-article-374-cpr>

New guidelines on combining European Structural and Investment Funds with the European Fund for Strategic Investments. Published on 22 February 2016. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/new-guidelines-combining-european-structural-and-investment>

Брошурата предоставя преглед на възможните комбинации от ЕФСИ и ЕСИ фондове, на ниво проект или чрез финансов инструмент като инвестиционна платформа. Той ще бъде обогатен с опита, извлечен от конкретни случаи и обратна връзка, получена от заинтересованите страни.

Повече информация:

http://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2016/02/22-02-2016-investment-plan-for-europe-new-guidelines-on-combining-european-structural-and-investment-funds-with-the-efsi

New Guidance note about interest and other gains generated by European Structural & Investment Funds support paid to financial instrument (Article 43 Common provisions regulation). Published on 25 February 2016. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/new-guidance-note-about-interest-and-other-gains-generated>

Насоки на Европейската комисия, за да се изясни как държавите-членки трябва да се справят с лихвите или други печалби, генерирани от инвестирането на вноски на европейските структурни и инвестиционни фондове (ESIF) във финансови инструменти. В контекста на ЕСИФ терминът „управление на касата“ се използва във връзка с член 43 от Регламента за общите разпоредби, който предвижда инвестиране на приноса на ЕСИФ във финансов инструмент, следвайки принципите на доброто финансово управление, и регулира използването на лихви и други печалби, генерирани от него.

Това ново Ръководство беше изготвено във връзка с въпроси, повдигнати на Комисията от държавите-членки по отношение на това как да се справят с проблемите на

управлението на хазната (и по-специално отрицателните лихвени проценти в резултат на икономическата/финансова криза).

Много държави-членки са финализирали своите предварителни оценки и сега съставят своите финансови инструменти, поради което Ръководството е уместно, тъй като те трябва да вземат решение и да включат разпоредби за управление на съкровищата за споразуменията за финансиране с мениджърите на фондове. Съдържанието в Ръководството обхваща начина, по който трябва да се третира ресурсите от печалбите от управлението на хазната и предоставя информация за няколко конкретни случая (включително въпроса за третирането на отрицателни лихвени проценти).

UPDATED Guidance on State Aid in European Structural and Investment (ESI) Funds Financial instruments in the 2014-2020 programming period. Published on 30 April 2021. Updated on 15 June 2021: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/updated-guidance-state-aid-european-structural-and-investment>

Актуализираният работен документ на служителите има за цел да улесни прилагането на правилата за държавна помощ в областта на финансовите инструменти и да посочи различни възможности за постигане на съответствие с държавните помощи. Актуализираното ръководство отразява промените, въведени от Регламента за омнибус, и включва ново приложение, предоставящо практически обяснения и примери, свързани с често задавани въпроси, повдигнати от заинтересованите страни.

Guidance for Member States on Article 46 - reporting on financial instruments and on Article 37(2)(c) - leverage effect. Published on 07 June 2019. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/guidance-article-46-reporting-article-37-2c-leverage>

Този документ предоставя технически насоки за това как да се тълкуват и прилагат правилата на ЕС на член 46 CPR – отчитане на финансови инструменти и на член 37, параграф 2, буква в) CPR – ефект на ливъридж.

Документът предоставя обясненията и тълкуванията на службите на Комисията на споменатите правила, за да се улесни изпълнението на програмата и да се насърчат добрите практики.

EC Regulatory Guidance (Guidance for Member States on Article 37(2) CPR– Ex-ante assessment). Published on 21 April 2015. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/ec-regulatory-guidance-guidance-member-states-article-372-cpr-ex>

Източници:

1. EC Regulatory Guidance (EC short reference guide). Published on 21 April 2015. Updated on 28 August 2020: <https://www.fi-compass.eu/publication/ec-regulatory-guidance/ec-regulatory-guidance-ec-short-reference-guide>

2. fi-compass: <https://www.fi-compass.eu/resources/ec>

3. Регламент (ЕС) № 1303/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 година за определяне на общоприложими разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд, Кохезионния фонд, Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони и Европейския фонд за морско дело и рибарство и за определяне на общи разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд, Кохезионния фонд и Европейския фонд за морско дело и рибарство, и за отмяна на Регламент (ЕО) № 1083/2006 на Съвета: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/TXT/?uri=celex%3A32013R1303>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

NORMATIVE AND STRATEGIC FRAMEWORK FOR DEVELOPMENT OF ESIF FINANCIAL INSTRUMENTS 2021-2027

Ivo Dimitrov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The article presents a brief overview of the regulatory and strategic framework for the development of financial instruments of the European Structural and Investment Funds for the period 2021-2027.

Keywords: European Structural and Investment Funds, financial instruments.

НОРМАТИВНА И СТРАТЕГИЧЕСКА РАМКА ЗА РАЗВИТИЕ НА ФИНАНСОВИТЕ ИНСТРУМЕНТИ НА ЕСИФ 2021-2027

Иво Димитров

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Abstract: Статията представя кратък преглед на нормативната и стратегическата рамка за развитие на финансовите инструменти на Европейските структурни и инвестиционни фондове за периода 2021-2027.

Keywords: Европейски структурни и инвестиционни фондове, финансови инструменти.

Законодателният пакет за политиката на сближаване 2021-2027 г. включва следните регламенти¹:

- Регламент за общите разпоредби (CPR) за фондове за споделено управление;
- Регламент за Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР) и Кохезионния фонд (КФ);
- Регламент за Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+).

Одобрението на CPR също така установява ключови елементи за функционирането на новия регламент за Фонда за справедлив преход (JTF), който допълва набора от средства за политиката на сближаване, налични за 2021-2027 г.

Новият регламент за общите разпоредби определя общите разпоредби, приложими за:

- Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР);
- Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+);
- Кохезионния фонд (CF);
- Фонд за справедлив преход (JTF);
- Европейския фонд за морско, рибно стопанство и аквакултури (EMFAF).

Финансовите правила за Фонда за убежище, миграция и интеграция (AMIF), Фонд за вътрешна сигурност (ISF) и Инструментът за финансова подкрепа за управление на границите и визова политика (BMVI) също са очертани в регламента.

Регламентът за Европейския фонд за регионално развитие и Кохезионния фонд определя специфични разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие (226 милиарда евро) и Кохезионния фонд (48 милиарда евро). ЕФРР ще допринесе за укрепване на икономическото и социалното сближаване в Европейския съюз чрез коригиране на дисбалансите между неговите региони, като същевременно изпълнява политическите приоритети на Съюза чрез тематична концентрация на ресурси. КФ ще подкрепя проекти в областта на околната среда и трансевропейските мрежи в областта на транспортната инфраструктура.

Европейският социален фонд плюс е основният фонд на ЕС за инвестиране в хора. Това ще бъде основният финансов инструмент за прилагане на Европейския стълб на социалните права, за подкрепа на работните места и създаване на справедливо и социално приобщаващо общество. Той също така ще предостави много необходими ресурси на държавите-членки за възстановяването на нашите общества и икономики след кризата с коронавирус. С бюджет от 99,3 милиарда евро (в текущи цени) за 2021-2027 г. държавите-членки могат да използват парите за създаване и защита на работни места, насърчаване на социалното приобщаване, борба с бедността, включително чрез борба с бездомността, и да предоставят на работниците уменията, необходими за цифров и зелен преход. Той също така включва амбициозно изискване към държавите-членки да инвестират в младите хора и да се справят с детската бедност.

Фондът за справедлив преход е нов фонд за политиката на сближаване с общ бюджет от 19,2 милиарда евро (в текущи цени). JTF е ключов елемент от Европейската зелена сделка и първият стълб на механизма за справедлив преход (JTM). Той има за цел да облекчи социалните и икономическите разходи, произтичащи от прехода към неутрална по отношение на климата икономика, чрез широк спектър от дейности, насочени главно към диверсификация на икономическата дейност и подпомагане на хората да се адаптират към променящия се пазар на труда. Механизмът за заем на публичния сектор е третият стълб на JTM, който използва бюджета на ЕС за осигуряване на достъп до допълнително финансиране. Механизмът е специално насочен към публични организации, като създава

¹ Fi-compass. Legislation. Programming period 2021-2027: <https://www.fi-compass.eu/resources/legislation>

преференциални условия за кредитиране за проекти, които не генерират достатъчно приходи, за да бъдат финансово жизнеспособни.

Регламент (ЕС) 2021/1060 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за установяване на общоприложимите разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд плюс, Кохезионния фонд, Фонда за справедлив преход и Европейския фонд за морско дело, рибарство и аквакултури, както и на финансовите правила за тях и за фонд „Убежище, миграция и интеграция“, фонд „Вътрешна сигурност“ и Инструмента за финансова подкрепа за управлението на границите и визовата политика

Член 174 от Договора за функционирането на Европейския съюз (ДФЕС) предвижда, че за да укрепи своето икономическо, социално и териториално сближаване, Съюзът трябва да има за цел да намалява неравенството между нивата на развитие на различните региони и изостаналостта на най-необлагодетелстваните региони или острови, и че специално внимание трябва да се обръща на селските райони, районите, засегнати от индустриалния преход, както и на регионите, които са засегнати от сериозни и постоянни неблагоприятни природни или демографски условия. Тези региони се възползват най-вече от политиката на сближаване. Съгласно член 175 от ДФЕС Съюзът подкрепя осъществяването на тези цели чрез действията, които предприема посредством Европейския фонд за ориентиране и гарантиране на селското стопанство, секция „Ориентиране“, Европейския социален фонд, Европейския фонд за регионално развитие, Европейската инвестиционна банка и други инструменти. Член 322 от ДФЕС съдържа правното основание за приемане на финансови норми, които определят реда и условията за установяване и изпълнение на бюджета, както и за представяне и проверка на отчетите, а също и за контрола върху отговорността на финансовите оператори.

С цел по-нататъшно развиване на координираното и хармонизирано изпълнение на фондовете на Съюза, изпълнявани при споделено управление, а именно Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР), Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+), Кохезионния фонд, Фонда за справедлив преход (ФСП), както и на мерките, финансирани при споделено управление по линия на Европейския фонд за морско дело, рибарство и аквакултури (ЕФМДРА), фонд „Убежище, миграция и интеграция“ (ФУМИ), фонд „Вътрешна сигурност“ (ФВС) и Инструмента за финансова подкрепа за управлението на границите и визовата политика (ИУГВП), за всички тези фондове (наричани заедно „фондовете“) следва да се установят финансови норми на основание член 322 от ДФЕС, като ясно се посочи приложното поле на съответните разпоредби. Освен това на основание член 177 от ДФЕС следва да се установят общоприложими разпоредби, които да обхващат специалните правила на политиката за ЕФРР, ЕСФ+, Кохезионния фонд, ФСП и ЕФМДРА.

Най-отдалечените региони следва да се ползват от специални мерки и допълнително финансиране, чрез които да се компенсират тяхното структурно социално и икономическо положение и неблагоприятните условия, произтичащи от факторите, посочени в член 349 от ДФЕС.

На равнището на Съюза рамката за определяне на националните приоритети за реформи и за наблюдение на изпълнението им е европейският семестър за координация на икономическите политики, включващ и принципите на Европейския стълб на социалните права. Държавите членки разработват собствени национални многогодишни инвестиционни стратегии в подкрепа на тези реформи. Посочените стратегии следва да се представят заедно с годишните национални програми за реформи като начин да се очертаят и координират приоритетните инвестиционни проекти, които ще се подпомагат чрез финансиране от държавите членки или Съюза, или и двете. Стратегиите следва също така да послужат за съгласувано използване на предоставеното от Съюза финансиране и за

осигуряване на максимална добавена стойност на финансовата подкрепа, която ще се получава по-специално от фондовете, Механизма за възстановяване и устойчивост, създаден с Регламент (ЕС) 2021/241 на Европейския парламент и на Съвета и програмата InvestEU, създадена с Регламент (ЕС) 2021/523 на Европейския парламент и на Съвета (наричан по-нататък „Регламентът за InvestEU“).

Споразумението за партньорство, изготвяно от всяка държава членка, следва да бъде кратък стратегически документ, направляващ преговорите между Комисията и съответната държава членка за разработването на програмите по линия на ЕФРР, ЕСФ+, Кохезионния фонд, ФСП и ЕФМДРА. С цел да се рационализира процесът на одобряване, при оценката си Комисията следва да спазва принципа на пропорционалност, по-специално по отношение на дължината на текста на споразумението за партньорство и исканията за допълнителна информация. За да се намали административната тежест, следва да не бъде необходимо споразуменията за партньорство да се изменят по време на програмния период. Ако обаче държавата членка пожелае това, тя следва да може да представи на Комисията едно изменение на споразумението си за партньорство, за да бъдат взети под внимание резултатите от междинния преглед. За да се улесни планирането и да се избягва припокриване на съдържанието в програмните документи, споразумението за партньорство може да бъде включено като част от дадена програма.

При определени условия, предвидени в настоящия регламент², всяка държава членка следва да разполага с гъвкавост да дава принос към програмата InvestEU за предоставянето на гаранцията на ЕС и към консултантския център InvestEU - за инвестициите в тази държава членка.

За да се осигурят необходимите предпоставки за ефективно и ефикасно използване на подкрепата от Съюза, предоставяна чрез фондовете, следва да се изготви ограничен списък на отключващите условия, както и кратък и изчерпателен набор от обективни критерии за тяхната оценка. Всяко отключващо условие следва да бъде свързано със специфична цел и да се прилага автоматично, когато специфичната цел бъде избрана за получаване на подкрепа. Без да се засягат правилата за отмяна на бюджетни задължения, когато посочените условия не са изпълнени, разходите, свързани с операциите по съответните специфични цели, следва да не бъдат възстановявани от Комисията. За да се поддържа благоприятна инвестиционна рамка, непрекъснатото изпълнение на отключващите условия следва редовно да се наблюдава. По искане на държава членка Европейската инвестиционна банка (ЕИБ) следва да може да допринесе при извършването на преценка дали отключващите условия са изпълнени. Наред с това е важно да се гарантира, че подбраните операции, за които ще се предоставя подкрепа, се изпълняват в съответствие с действащите стратегии и документи за планиране, в които са заложили изпълнените отключващи условия, като по този начин се гарантира съответствието на всички съфинансирани операции с рамката на политиките на Съюза.

Държавите членки следва да извършват междинен преглед на всяка от програмите, получаващи подкрепа от ЕФРР, ЕСФ+, Кохезионния фонд и ФСП. Този преглед следва да позволява реална корекция на програмите на база качество на изпълнението, като наред с това следва да предоставя възможност да вземат под внимание новите предизвикателства и съответните специфични за държавите препоръки, публикувани през 2024 г., както и напредъкът в изпълнението на интегрираните национални планове в областта на

² Регламент (ЕС) 2021/1060 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за установяване на общоприложимите разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд плюс, Кохезионния фонд, Фонда за справедлив преход и Европейския фонд за морско дело, рибарство и аквакултури, както и на финансовите правила за тях и за фонд „Убежище, миграция и интеграция“, фонд „Вътрешна сигурност“ и Инструмента за финансова подкрепа за управлението на границите и визовата политика.

енергетиката и климата и принципите на Европейския стълб на социалните права. За целите на междинния преглед следва да се отчетат също социално-икономическото положение на съответната държава членка или регион, включително евентуалните значителни негативни финансови, икономически или социални промени или демографски предизвикателства, както и напредъкът към достигането на целевите стойности за принос в областта на климата на национално равнище. Комисията следва да изготви доклад за резултатите от междинния преглед, който да включва нейната оценка за прилагането на разходите и таксите за управление по финансовите инструменти, управлявани от органи, избрани чрез пряко възлагане на договор.

Що се отнася до безвъзмездните средства, предоставяни на бенефициерите, държавите членки следва във все по-голяма степен да използват опростени варианти за разходите. Прагът по отношение на задължителното използване на опростени варианти за разходите следва да бъде свързан с общата стойност на операцията, за да се гарантира еднакво третиране на всички операции под прага, независимо от това дали подкрепата е публична или частна. Когато управляващ орган възнамерява да предложи използването на опростен вариант за разходите в покана за представяне на предложения, следва да е възможно консултиране с мониторинговия комитет. Сумите и ставките, определени от държавите членки, трябва да бъдат надежден аналог на реалните разходи. Периодичните корекции са добра практика в контекста на изпълнението на многогодишна програма, за да се вземат предвид факторите, които оказват влияние върху ставките и сумите. С цел да се улесни използването на опростени варианти за разходите, в настоящия регламент следва да се предвидят също методи и ставки, които могат да се използват, без държавите членки да бъдат задължени да правят изчисления или да определят методика.

За да се оптимизира добавената стойност от инвестициите, финансирани изцяло или частично от бюджета на Съюза, следва да се търсят полезни взаимодействия, по-специално между фондовете и други имащи отношение инструменти, включително Механизма за възстановяване и устойчивост и резерва за приспособяване във връзка с последиците от Брексит. Тези полезни взаимодействия следва да се постигнат чрез основните механизми, които са лесни за ползване, а именно признаването на единни ставки за допустимите разходи по програма „Хоризонт Европа“ за сходна операция и възможността за комбиниране на финансиране от различни инструменти на Съюза за една и съща операция, стига да се избягва двойното финансиране. Поради това с настоящия регламент следва да се установят правила за допълващо финансиране от фондовете.

Финансовите инструменти следва да не се използват за предоставяне на подкрепа за дейности за рефинансиране като замяна на съществуващи кредитни споразумения или други форми на финансиране на инвестиции, които вече са били физически завършени или изцяло изпълнени към датата на решението за инвестиция, а по-скоро да подпомагат всички видове нови инвестиции в съответствие със заложените цели на политиката.

Решението на управляващите органи за финансиране на мерки за подкрепа чрез финансови инструменти следва да се взема въз основа на предварителна оценка. С настоящия регламент следва да се определят задължителните елементи на предварителните оценки, за които да се предоставя индикативна информация, налична към приключването им, и следва да се позволи на държавите членки да използват предварителните оценки за периода 2014—2020 г. и да ги актуализират при нужда с оглед на избягването на административна тежест и закъснения при създаването на финансови инструменти.

За да се улесни изпълнението на определени видове финансови инструменти, по които се предвижда подкрепа за програмата под формата на безвъзмездни средства, включително под формата на капиталово облекчение, се допуска прилагане на правилата за финансовите инструменти към такава комбинация в една операция за финансов

инструмент. Следва обаче да се установят условия за такава подкрепа за програмата и конкретни условия за избягване на двойното финансиране.

Като спазват изцяло приложимите правила за държавните помощи и правилата за обществените поръчки, изяснени по време на програмния период 2014—2020 г., управляващите органи следва да могат да вземат решение относно най-подходящите варианти за изпълнение на финансовите инструменти в отговор на специфичните потребности на целевите региони. Наред с това, за да се осигури приемственост с програмния период 2014—2020 г., управляващите органи следва да имат възможността да изпълняват финансовите инструменти чрез пряко възлагане на договор на ЕИБ и на международни финансови институции, в които дадена държава членка е акционер. Управляващите органи следва да имат и възможността да възлагат договори пряко на публични банки или институции, които изпълняват същите строги условия като е предвидено във Финансовия регламент за програмния период 2014—2020 г. В настоящия регламент следва да се предвидят ясни условия, за да се гарантира, че възможността за пряко възлагане остава съвместима с принципите на вътрешния пазар. В тази рамка Комисията следва да предоставя подкрепа на одиторите, управляващите органи и бенефициерите, с оглед гарантиране спазването на правилата за държавна помощ.

Предвид продължителния период на ниски лихвени проценти и за да се избегне необосновано санкциониране на субектите, изпълняващи финансови инструменти, е необходимо, ако е налице активно управление на касовите наличности от страна на тези субекти, да се позволи финансирането на отрицателните лихви, генерирани в резултат на инвестициите на фондовете от ресурсите, възстановени на финансовия инструмент. Чрез активно управление на касовите наличности субектите, изпълняващи финансови инструменти, следва да се стремят да оптимизират възвращаемостта и да сведат до минимум разходите, до приемливо ниво на риска.

С Регламент (ЕС) 2021/1060 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за установяване на общоприложимите разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд плюс, Кохезионния фонд, Фонда за справедлив преход и Европейския фонд за морско дело, рибарство и аквакултури, както и на финансовите правила за тях и за фонд „Убежище, миграция и интеграция“, фонд „Вътрешна сигурност“ и Инструмента за финансова подкрепа за управлението на границите и визовата политика се определят:

а) финансовите правила за Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР), Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+), Кохезионния фонд, Фонда за справедлив преход (ФСП), Европейския фонд за морско дело, рибарство и аквакултури (ЕФМДРА), Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ (ФУМИ), Фонд „Вътрешна сигурност (ФВС) и Инструмента за финансова подкрепа за управлението на границите и визовата политика (ИУГВП) (наричани по-нататък заедно „фондовете“);

б) общоприложимите разпоредби за ЕФРР, ЕСФ+, Кохезионния фонд, ФСП и ЕФМДРА.

Настоящият регламент не се прилага за направлението на ЕСФ+ „Заетост и социални иновации“ и за компонентите при пряко или непряко управление на ЕФМДРА, ФУМИ, ФВС и ИУГВП с изключение на техническата помощ по инициатива на Комисията.

ЕФРР, ЕСФ+, Кохезионният фонд и ЕФМДРА оказват подкрепа за следните цели на политиката:

а) по-конкурентоспособна и по-интелигентна Европа чрез насърчаване на иновативна и интелигентна икономическа трансформация и регионална свързаност на ИКТ;

б) по-зелена, нисковъглеродна и устойчива Европа с икономика в преход към нулеви нетни въглеродни емисии чрез насърчаване на чист и справедлив енергиен преход, зелени и сини инвестиции, кръгова икономика, смекчаване на последиците от изменението на

климата и приспособяване към него, превенция и управление на риска и устойчива градска мобилност;

в) по-добре свързана Европа чрез подобряване на мобилността;

г) по-социална и по-приобщаваща Европа чрез реализиране на Европейския стълб на социалните права;

д) Европа по-близо до гражданите чрез насърчаване на устойчивото и интегрирано развитие на всички видове територии и местни инициативи.

Държавите членки и Комисията насърчават координацията, взаимното допълване и съгласуваността между фондовете и други инструменти и механизми на Съюза. Те оптимизират механизмите за координация между отговорните субекти, за да се избегне дублиране по време на планирането и изпълнението. При програмирането и изпълнението на фондовете държавите членки и Комисията вземат предвид и съответните специфични за държавите препоръки.

Всяка държава членка определя рамка за качество на изпълнението, за да даде възможност за мониторинг, докладване и оценка на качеството на изпълнението на програмата по времето на изпълнението ѝ и за да допринесе за измерването на общите резултати на фондовете.

Рамката за качество на изпълнението се състои от:

а) показатели за краен продукт и за резултат, свързани със специфичните цели, определени в регламентите за отделните фондове и избрани за съответната програма;

б) междинни цели, които да бъдат постигнати до края на 2024 г., по отношение на показателите за краен продукт; и

в) целеви стойности, които да бъдат постигнати до края на 2029 г., по отношение на показателите за краен продукт и за резултат.

Междинните цели и целевите стойности се определят във връзка с всяка специфична цел в дадена програма, с изключение на техническата помощ и на специфичната цел, насочена към материалните лишения, определена в член 4, параграф 1, буква м) от Регламента за ЕСФ+.

Междинните цели и целевите стойности позволяват на Комисията и на държавите членки да измерват напредъка към постигането на специфичните цели. Те отговарят на изискванията, определени в член 33, параграф 3 от Финансовия регламент.

Методиката за определяне на рамката за качество на изпълнението включва:

а) критериите, прилагани от държавата членка за подбора на показатели;

б) използваните данни или доказателства, осигуряването на качеството на данните и метода на изчисление;

в) факторите, които могат да повлияят на постигането на междинните цели и целевите стойности, и начина, по който тези фактори са взети под внимание.

При поискване държавите членки предоставят на Комисията методиката за определяне на рамката за качество на изпълнението.

Държавите членки използват приноса от фондовете, за да предоставят подкрепа на бенефициерите под формата на безвъзмездни средства, финансови инструменти или награди или като комбинация от тях.

Безвъзмездните средства, предоставяни от държавите членки на бенефициерите, могат да бъдат под всяка от следните форми:

а) възстановяване на допустими разходи, реално направени от бенефициера или от частния партньор на операции на ПЧП и платени при изпълнението на операциите, принос в натура и амортизация;

б) единични разходи;

в) еднократни суми;

г) финансиране с единна ставка;

д) комбинация от формите, посочени в букви а) — г), при условие че всяка от тях обхваща различна категория разходи или те се използват за различни проекти, които са част от една операция или за последващи етапи на операция;

е) финансиране, което не е свързано с разходите, при условие че безвъзмездните средства се покриват чрез възстановяване на финансовото участие на Съюза съгласно член 95.

Когато общите разходи за дадена операция не надвишават 200 000 EUR, приносът, предоставен на бенефициера от ЕФРР, ЕСФ+, ФСП, ФУМИ, ФВС и ИУГВП, е под формата на единични разходи, еднократни суми или единни ставки, с изключение на операциите, подкрепата за които представлява държавна помощ. Когато се използва финансиране с единни ставки, само категориите разходи, към които се прилага единната ставка, могат да бъдат възстановявани в съответствие с параграф 1, буква а).

Чрез дерогация от първата алинея на настоящия параграф управляващият орган може да допусне освобождаване от предвиденото в посочената алинея задължение за някои операции в областта на научноизследователската и иновационна дейност, при условие че мониторинговият комитет е дал предварително одобрение за такова освобождаване. Освен това надбавките и заплатите, изплащани на участниците, могат да бъдат възстановявани в съответствие с параграф 1, буква а).

Размерите за видовете безвъзмездни средства, посочени в букви б), в) и г), се определят по един от следните начини:

а) коректен, справедлив и проверим метод на изчисление, основаващ се на:

i) статистически данни, друга обективна информация или експертна оценка;

ii) проверени данни за минали периоди за отделните бенефициери;

iii) прилагането на обичайните практики за осчетоводяване на разходите на отделните бенефициери;

б) проектобюджет, съставен за всеки отделен случай и одобрен предварително от субекта, извършващ подбора на операцията, когато общата стойност на операцията не надвишава 200 000 EUR;

в) в съответствие с правилата за прилагането на съответните единични разходи, еднократни суми и единни ставки, прилагани в други политики на Съюза за подобен вид операция;

г) в съответствие с правилата за прилагането на съответните единични разходи, еднократни суми и единни ставки, прилагани в рамките на схеми за предоставяне на безвъзмездни средства, финансирани изцяло от държавата членка за подобен вид операция;

д) единни ставки и специални методи, установени с настоящия регламент или въз основа на него или регламентите за отделните фондове.

Когато за покриване на непреките разходи по дадена операция се използва единна ставка, тя може да се основава на един от следните варианти:

а) до 7% от допустимите преки разходи, като в този случай от държавата членка не се изисква да извършва изчисления за определянето на приложимата ставка;

б) до 15% от допустимите преки разходи за персонал, като в този случай от държавата членка не се изисква да извършва изчисления за определянето на приложимата ставка;

в) до 25% от допустимите преки разходи, при условие че ставката е изчислена в съответствие с член 53, параграф 3, буква а).

В допълнение, когато дадена държава членка е изчислила единна ставка в съответствие с член 67, параграф 5, буква а) от Регламент (ЕС) № 1303/2013, тази единна ставка може да се използва за сходна операция за целите на буква в) от настоящия член.

Държавите членки могат да отпускат на бенефициерите безвъзмездни средства под условие, подлежащи на пълно или частично възстановяване съгласно посоченото в документа, с който се определят условията за подкрепата.

Възстановяването от бенефициера се извършва при условията, договорени от управляващия орган и бенефициера.

Държавите членки използват повторно ресурсите, възстановени от бенефициера, за същата цел или в съответствие с целите на съответната програма до 31 декември 2030 г. под формата на безвъзмездни средства под условие, финансов инструмент или под друга форма на подкрепа. Възстановените суми и информацията за повторното им използване се включват в окончателния доклад за качеството на изпълнение.

Държавите членки приемат необходимите мерки, за да гарантират, че ресурсите се държат в отделни сметки или под подходящи счетоводни кодове.

Ресурсите на Съюза, възстановени от бенефициерите по всяко време, но неизползвани повторно до 31 декември 2030 г., се възстановяват в бюджета на Съюза в съответствие с член 88.

Финансови инструменти

Управляващите органи могат да предоставят принос от една или повече програми за съществуващи или новосъздадени финансови инструменти, създадени на национално, регионално, транснационално или трансгранично равнище, които се изпълняват от управляващия орган пряко или за които той отговаря и които допринасят за постигането на специфични цели.

Финансовите инструменти предоставят подкрепа на крайните получатели само за инвестиции в материални и нематериални активи, както и за текущи активи, които се очаква да бъдат финансово жизнеспособни и за които няма достатъчно финансиране от пазарни източници. Тази подкрепа е в съответствие с приложимите правила на Съюза за държавна помощ.

Посочената подкрепа се предоставя само за елементите на инвестициите, които не са физически завършени или изцяло изпълнени към датата на решението за инвестицията.

Подходящата подкрепа от фондовете чрез финансови инструменти се предоставя въз основа на предварителна оценка, която се изготвя под ръководството на управляващия орган. Предварителната оценка се изготвя, преди управляващите органи да предоставят принос от програма за финансови инструменти.

Предварителната оценка включва най-малко следните елементи:

- а) предложения размер на приноса от програмата за финансовия инструмент и очаквания ефект на ливъридж, придружени от кратка обосновка;
- б) предвидените финансови продукти, които ще се предлагат, включително евентуалната необходимост от диференцирано третиране на инвеститорите;
- в) предлаганата целева група крайни получатели;
- г) очаквания принос на финансовия инструмент за постигането на специфичните цели.

Предварителната оценка може да бъде преразгледана или актуализирана, може да обхваща част или цялата територия на държавата членка и може да се основава на съществуващи или актуализирани предварителни оценки.

Подкрепата за крайните получатели може да се комбинира с подкрепа от който и да е фонд или друг инструмент на Съюза и може да обхваща едни и същи разходни позиции. В такъв случай подкрепата от фонда по линия на финансовия инструмент, която е част от операция по финансов инструмент, не се декларира пред Комисията като подкрепа под друга форма, от друг фонд или друг инструмент на Съюза.

Финансовите инструменти могат да се комбинират с подкрепа за програмата под формата на безвъзмездни средства в рамките на единична операция по финансов инструмент и на едно споразумение за финансиране, като и двата отделни вида подкрепа се предоставят от субекта, изпълняващ финансовия инструмент. В такъв случай правилата, приложими за финансовите инструменти, се прилагат и за тази единична операция по

финансов инструмент. Подкрепата за програмата под формата на безвъзмездни средства трябва да е пряко свързана и необходима за финансовия инструмент и не може да надвишава стойността на инвестициите, подкрепяни чрез финансовия продукт.

В случай на комбинирана подкрепа съгласно параграфи 4 и 5 за всеки източник на подкрепа се води отделна документация.

Сборът от всички форми на комбинирана подкрепа не може да надхвърля общия размер на съответната разходна позиция. Безвъзмездните средства не може да се използват за възстановяване на подкрепа, получена от финансови инструменти. Финансовите инструменти не може да се използват за предварително финансиране на безвъзмездни средства.

Изпълнение на финансови инструменти

С финансовите инструменти, изпълнявани пряко от управляващия орган, могат да се предоставят само заеми или гаранции. Управляващият орган определя реда и условията за приноса от програмата за финансовия инструмент в стратегически документ, който включва елементите, определени в приложение X.

Финансовите инструменти, за чието изпълнение отговаря управляващият орган, могат да бъдат следните:

- а) инвестиране на ресурси от програмата в капитала на юридическо лице;
- б) отделни финансови блокове или доверителни сметки.

Управляващият орган избира субекта, изпълняващ финансовия инструмент.

Управляващият орган може пряко да възложи поръчка за изпълнението на финансов инструмент на:

- а) ЕИБ;
- б) международна финансова институция, в която дадена държава членка е акционер;
- в) банка или институция, публична собственост, учредена като юридическо лице, което извършва финансова дейност на професионална основа, която отговаря на всички условия по-долу:

i) няма пряко частно капиталово участие, с изключение на неконтролни и неблокиращи форми на частно капиталово участие, които се изискват от разпоредби на националното законодателство в съответствие с Договорите и които не оказват решаващо влияние върху съответната банка или институция, и с изключение на формите на частно капиталово участие, които не дават възможност за влияние върху решенията, свързани с ежедневно управление на финансовия инструмент, получаващ подкрепа от фондовете;

ii) действа в рамките на мандат за обществена политика, даден от съответния орган на държава членка на национално или регионално равнище, който включва — като изключителна дейност или като част от дейността ѝ — извършването на дейности за икономическо развитие, допринасящи за постигане на целите на фондовете;

iii) извършва — като изключителна дейност или като част от дейността си — дейности за икономическо развитие, допринасящи за постигане на целите на фондовете, в региони, области на политиката или сектори, в които като цяло не съществува достъп до финансиране от пазарни източници или този достъп е недостатъчен;

iv) извършва дейност, без да е насочена основно към постигането на максимални печалби, но гарантира дългосрочна финансова стабилност за дейностите си;

v) гарантира чрез подходящи мерки в съответствие с приложимото право, че прякото възлагане на поръчки, посочено в буква б), не води до пряка или непряка полза за търговски дейности,;

vi) подлежи на надзор от независим орган в съответствие с приложимото право;

г) други субекти, които също попадат в обхвата на член 12 от Директива 2014/24/ЕС.

Когато субектът, избран от управляващия орган, изпълнява холдингов фонд, той може да избере от своя страна други субекти, които да изпълняват специалните фондове.

Редът и условията за принос от програма за финансови инструменти, изпълнявани в съответствие с параграф 2, се определят в споразуменията за финансиране между:

а) надлежно упълномощени представители на управляващия орган и на субекта, изпълняващ холдингов фонд, където е приложимо;

б) надлежно упълномощени представители на управляващия орган или, където е приложимо, субекта, изпълняващ холдингов фонд, и субекта, изпълняващ специален фонд.

Тези споразумения за финансиране включват всички елементи, изложени в приложение X.

Финансовата отговорност на управляващия орган не може да надвишава сумата, за която управляващият орган е поел задължение към финансовия инструмент в съответствие с приложимото споразумение за финансиране.

Субектите, изпълняващи съответните финансови инструменти, или при гаранциите — субектите, предоставящи съответните заеми, подпомагат крайните получатели, като надлежно отчитат целите на програмата и потенциала за финансова жизнеспособност на инвестицията, обоснован в бизнес плана или друг равностоен документ. Подборът на крайните получатели трябва да бъде прозрачен и да не води до конфликт на интереси.

Националното съфинансиране за дадена програма може да се предоставя или от управляващия орган, или на равнището на холдинговия фонд, или на равнището на специалните фондове, или на равнището на инвестициите в крайни получатели в съответствие с правилата за отделния фонд. Когато националното съфинансиране се предоставя на равнището на инвестициите в крайни получатели, субектът, изпълняващ финансовите инструменти, поддържа документални доказателства относно допустимостта на съответните разходи.

Управляващият орган, изпълняващ пряко финансовия инструмент съгласно параграф 1 от настоящия член, или субектът, изпълняващ финансовия инструмент съгласно параграф 2 от настоящия член, водят отделни сметки или поддържат счетоводни кодове за всеки приоритет или за ЕФМДРА за всяка специфична цел и където е приложимо — за всяка категория регион, за всеки принос от програма и отделно за ресурсите, посочени съответно в членове 60 и 62.

Лихви и други печалби, генерирани от подкрепата от фондовете за финансови инструменти

Подкрепата от фондовете, изплащана на финансови инструменти, се внася в сметки във финансови институции със седалище в държавите членки и се управлява в съответствие с активното управление на касовите наличности и принципа на добро финансово управление.

Лихвите и други печалби, които могат да бъдат отнесени към подкрепата от фондовете, изплатена на финансови инструменти, се използват за същата цел или цели като първоначалната подкрепа от фондовете, включително за плащането на такси за управление и възстановяването на разходи за управление, направени от субектите, изпълняващи финансовия инструмент, в съответствие с член 68, параграф 1, буква г), или в рамките на същия финансов инструмент, или след приключването на финансовия инструмент — по линия на други финансови инструменти или други форми на подкрепа за допълнителни инвестиции в крайни получателите до края на периода на допустимост.

Лихвите и другите печалби, посочени в параграф 2, които не са използвани в съответствие с посочената разпоредба, се приспадат от сметките, представени за последната счетоводна година.

Диференцирано третиране на инвеститорите

Подкрепата от фондовете за финансови инструменти, инвестирани в крайни получатели, и всеки вид доход, генериран от тези инвестиции, включително възстановените ресурси, които могат да бъдат отнесени към подкрепата от фондовете, може да се използват

за диференцирано третиране на инвеститорите, които извършват дейност съгласно принципа на пазарната икономика чрез подходящо споделяне на рисковете и печалбата, като се отчита принципът на добро финансово управление.

Равнището на диференцираното третиране не надхвърля необходимото за създаването на стимули за привличане на частни ресурси, установено с конкурсна процедура или независима оценка.

Повторно използване на ресурси, които могат да бъдат отнесени към подкрепата от фондовете

Ресурсите, възстановени на финансовите инструменти преди изтичане на периода на допустимост, от инвестиции в крайни получатели или от освобождаването на ресурси, заделени за договори за гаранция, включително изплащане на главници и всякакви видове генерирани доходи, които се дължат на подкрепата от фондовете, се използват повторно в същите или други финансови инструменти за допълнителни инвестиции в крайни получатели, за покриване на загубите в номиналния размер на приноса на фондовете за финансовия инструмент, произтичащи от отрицателни лихви, ако тези загуби настъпят въпреки активното управление на касовите наличности, или за разходи и такси за управление, свързани с такива допълнителни инвестиции, като се отчита принципът на добро финансово управление.

Държавите членки приемат необходимите мерки, за да гарантират, че посочените в параграф 1 ресурси, възстановени на финансовите инструменти през период от поне 8 години след края на периода на допустимост, се използват повторно в съответствие с целите на политиката на програмата или програмите, по които са получени, в рамките на същия финансов инструмент, или — след като тези ресурси напуснат финансовия инструмент — по линия на други финансови инструменти или други форми на подкрепа.

Специални правила за допустимост за финансовите инструменти

Допустимите разходи по даден финансов инструмент представляват общата сума на приноса от програмата, изплатена, а в случай на гаранции — заделена за договори за гаранция, от финансовия инструмент в рамките на периода на допустимост, когато тази сума съответства на:

а) плащанията към крайните получатели в случаите на заеми, капиталови и квазикапиталови инвестиции;

б) ресурсите, заделени за договори за гаранция, независимо дали са текущи, или вече са достигнали своя падеж, за да се отговори на евентуални искания за активиране на гаранции за загуби, изчислени въз основа коефициент на мултиплициране, установен за съответните изплатени нови заеми, капиталови или квазикапиталови инвестиции в крайни получатели;

в) плащанията към или в полза на крайни получатели, когато финансовите инструменти се съчетават с друга форма на финансово участие на Съюза в рамките на единична операция за финансов инструмент съгласно член 58, параграф 5;

г) плащанията на такси за управление и възстановяване на разходите за управление, направени от субектите, изпълняващи финансовия инструмент.

Когато даден финансов инструмент се изпълнява през последователни програмни периоди, може да се предоставя подкрепа на крайни получатели или в полза на крайни получатели, включително разходи и такси за управление, въз основа на споразумения, сключени в рамките на предишния програмен период, при условие че тази подкрепа е в съответствие с правилата за допустимост на следващия програмен период. В такива случаи допустимостта на разходите, представени в заявленията за плащане, се определя съгласно правилата на съответния програмен период.

По отношение на параграф 1, буква б) — ако субектът, който се възползва от гаранциите, не е изплатил планирания размер на новите заеми, капиталовите или квазикапиталовите инвестиции на крайните получатели в съответствие с коефициента на

мултиплициране, допустимите разходи се намаляват пропорционално. Коефициентът на мултиплициране може да се преразгледа, когато това е оправдано от настъпили промени в пазарните условия. Такова преразглеждане няма обратно действие.

По отношение на параграф 1, буква г) — таксите за управление се определят въз основа на качеството на изпълнение.

Когато субектите, изпълняващи холдингов фонд, се избират чрез пряко възлагане на поръчка съгласно член 59, параграф 3, за размера на разходите и таксите за управление, изплатени на тези субекти, които могат да бъдат декларирани като допустими разходи, се определя праг до 5% от общия размер на приноса от програмата, изплатен на крайните получатели под формата на заеми или заделен за договори за гаранция, и до 7% от общия размер на приноса от програмата, изплатен на крайните получатели под формата на капиталови и квазикапиталови инвестиции.

Когато субектите, изпълняващи специален фонд, се избират чрез пряко възлагане на поръчка съгласно член 59, параграф 3, за размера на разходите и таксите за управление, изплатени на тези субекти, които могат да бъдат декларирани като допустими разходи, се определя праг до 7% от общия размер на приноса от програмата, изплатен на крайните получатели под формата на заеми или заделен за договори за гаранция, и до 15% от общия размер на приноса от програмата, изплатен на крайните получатели под формата на капиталови или квазикапиталови инвестиции.

Когато субектите, изпълняващи холдингов фонд или специални фондове, или и двете, се избират чрез тръжна процедура в съответствие с приложимото право, размерът на разходите и таксите за управление се определя в споразумението за финансиране и отразява резултата от тръжната процедура.

Когато таксите за предоставяне на кредит или част от тях се начисляват на крайния получател, те не се декларират като допустими разходи.

Допустимите разходи, декларирани съгласно параграф 1, не може да надвишават сбора от общия размер на подкрепата от фондовете, изплатена за целите на посочения параграф, и съответното национално съфинансиране.

Регламент (ЕС) 2021/1058 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година относно Европейския фонд за регионално развитие и относно Кохезионния фонд³

В член 176 от Договора за функционирането на Европейския съюз (ДФЕС) се предвижда, че Европейският фонд за регионално развитие (ЕФРР) е предназначен да подпомага преодоляването на основните различия между регионите в Съюза. Съгласно посочения член и член 174, втора и трета алинеи от ДФЕС ЕФРР трябва да допринася за намаляването на неравенството между нивата на развитие на различните региони и изостаналостта на най-необлагодетелстваните региони, измежду които специално внимание трябва да се обърне на регионите, които са засегнати от сериозни и постоянни неблагоприятни природни или демографски условия, включително по-специално вследствие на демографски спад, като най-северните региони с много ниска гъстота на населението, островните и трансграничните и планинските региони.

Кохезионният фонд е създаден с цел да допринася за постигането на общата цел за укрепване на икономическото, социалното и териториалното сближаване в рамките на Съюза, като се предоставя финансов принос в областта на околната среда и на трансевропейските мрежи в областта на транспортната инфраструктура (TEN-T), както е посочено в Регламент (ЕС) № 1315/2013 на Европейския парламент и на Съвета.

С Регламент (ЕС) 2021/1060 на Европейския парламент и на Съвета се установяват общоприложимите разпоредби за ЕФРР, Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+),

³ Регламент (ЕС) 2021/1058 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година относно Европейския фонд за регионално развитие и относно Кохезионния фонд

Кохезионния фонд, Фонда за справедлив преход, Европейския фонд за морско дело, рибарство и аквакултури (ЕФМДРА), фонд „Убежище, миграция и интеграция“ (ФУМИ), фонд „Вътрешна сигурност“ (ФВС) и Инструмента за финансова подкрепа за управлението на границите и визовата политика (ИУГВ), които функционират в съответствие с обща рамка.

С цел опростяване на правилата, приложими за ЕФРР и Кохезионния фонд за програмния период 2014—2020 г., следва с един регламент да се определят приложимите правила, които обхващат и двата фонда.

За да се защити целостта на вътрешния пазар, операциите по линия на ЕФРР и Кохезионния фонд в полза на предприятията трябва да са в съответствие с правилата на Съюза за държавни помощи, определени в членове 107 и 108 от ДФЕС.

Принципът на партньорство е основен елемент в изпълнението на ЕФРР и Кохезионния фонд, основаващ се на подхода на многостепенното управление и гарантиращ участието на регионални, местни, градски и други публични органи, на гражданското общество, на икономически и социални партньори и, където е приложимо, на научноизследователски организации и университети. При изпълнението на двата фонда следва да се гарантират координация и взаимно допълване с ЕСФ+, Фонда за справедлив преход, ЕФМДРА и Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР).

За да могат да се определят видовете дейности, които да могат да се подкрепят от ЕФРР и от Кохезионния фонд, следва да бъдат определени специфични цели на политиката за подкрепа от двата фонда, за да се гарантира, че те допринасят за една или повече от общите цели на политиката, определени в член 5, параграф 1 от Регламент (ЕС) 2021/1060.

Тъй като малките и средните предприятия (МСП) са гръбнакът на европейската икономика, ЕФРР следва да продължи да подкрепя развитието на МСП чрез повишаване на техния устойчив растеж и конкурентоспособност. Освен това, като се има предвид потенциалното дълбоко въздействие на пандемията от COVID-19 или на евентуална друга кризисна ситуация, които в бъдеще биха могли да окажат въздействие върху предприятията и заетостта, ЕФРР следва да подкрепя възстановяването от такива кризисни ситуации чрез подкрепа за създаването на работни места в МСП, включително чрез производствени инвестиции.

Подкрепата от ЕФРР по цел 1 на политиката (ЦП 1) следва да се основава на изграждането на капацитет за стратегии за интелигентна специализация, в които се определят приоритети на национално или регионално равнище, или и на двете, за увеличаване на тяхното конкурентно предимство чрез разработване и съгласуване на силните страни на научните изследвания и иновациите с нуждите на бизнеса и необходимите умения чрез процес на търсене на предприемачески потенциал. Процесът следва да даде възможност на участниците в сферата на предприемачеството, включително промишлеността, образователните и научноизследователските организации, публичните администрации и гражданското общество, да определят най-обещаващите области за устойчиво икономическо развитие въз основа на характерните за региона структури и база знания. Тъй като процесът на управление на интелигентната специализация е от решаващо значение за качеството на стратегията, ЕФРР следва да предоставя подкрепа за развитието и укрепването на капацитета, необходим за ефективния процес на търсене на предприемачески потенциал и за изготвянето или актуализирането на стратегии за интелигентна специализация.

В резултат на общата цел на Кохезионния фонд, предвидена в ДФЕС, е необходимо да бъдат определени политически цели, които Кохезионният фонд трябва да подкрепя.

Държавите членки следва редовно да предоставят на Комисията информация относно постигнатия напредък, като използват общите показатели за крайния продукт и за резултата, предвидени в приложение I. Общите показатели за краен продукт и за резултат

могат да се допълват, ако е целесъобразно, от специфични за програмите показатели за краен продукт и за резултат. Информацията, предоставена от държавни членки, следва да служи като основа за изготвяните от Комисията доклади относно напредъка в постигането на специфичните цели за целия програмен период, като за целта се използва основен набор от показатели, предвиден в приложение II.

В рамките на съответните правила на Пакта за стабилност и растеж, както е пояснено в Кодекса за поведение, държавите членки следва да могат да отправят надлежно обосновано искане за допълнителна гъвкавост за публичните или равностойните на тях структурни разходи, подкрепяни от публичната администрация чрез съфинансиране на инвестиции, реализирани като част от ЕФРР и Кохезионния фонд. Комисията следва да направи такава оценка на това искане в съответствие с Пакта за стабилност и растеж и Кодекса за поведение.

С Регламент (ЕС) 2021/1058 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година относно Европейския фонд за регионално развитие и относно Кохезионния фонд се определят специфичните цели и обхватът на подкрепата от Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР) по отношение на целта „Инвестиции за работни места и растеж“ и целта „Европейско териториално сътрудничество“ (Interreg), посочени в член 5, параграф 2 от Регламент (ЕС) 2021/1060.

С настоящия регламент се определят и специфичните цели и обхватът на подкрепата от Кохезионния фонд по отношение на целта „Инвестиции за работни места и растеж“, посочена в член 5, параграф 2, буква а) от Регламент (ЕС) 2021/1060.

ЕФРР и Кохезионният фонд допринасят за общата цел за засилване на икономическото, социалното и териториалното сближаване на Съюза.

ЕФРР допринася за намаляване на различията в равнищата на развитие на различните региони в рамките на Съюза и за намаляване на изостаналостта на най-необлагодетелстваните региони чрез участие в структурното приспособяване на регионите, чието развитие изостава, и в преобразуване на регионите със западаща промишленост, включително чрез насърчаване на устойчивото развитие и справяне с екологичните предизвикателства.

Кохезионният фонд допринася за проекти за околната среда и трансевропейските мрежи в областта на транспортната инфраструктура (TEN-T).

В съответствие с целите на политиката, определени в член 5, параграф 1 от Регламент (ЕС) 2021/1060, ЕФРР подкрепя следните специфични цели:

а) по-конкурентоспособна и по-интелигентна Европа чрез насърчаване на иновативна и интелигентна икономическа трансформация и на регионалната свързаност на ИКТ (ЦП 1) чрез:

i) развитие и засилване на капацитета за научни изследвания и иновации и на внедряването на модерни технологии;

ii) усвояване на ползите от цифровизацията за гражданите, дружествата, изследователските организации и публичните органи;

iii) засилване на устойчивия растеж и конкурентоспособността на МСП и създаване на работни места в МСП, включително чрез продуктивни инвестиции;

iv) развитие на уменията за интелигентна специализация, промишлен преход и предприемачество;

v) повишаване на цифровата свързаност;

б) по-зелена, нисковъглеродна и устойчива Европа с икономика в преход към нулеви нетни въглеродни емисии чрез насърчаване на чист и справедлив енергиен преход, зелени и сини инвестиции, кръгова икономика, смекчаване на последиците от изменението на климата и адаптиране към него, превенция и управление на риска и устойчива градска мобилност (ЦП 2) чрез:

- i) насърчаване на енергийната ефективност и намаляване на емисиите на парникови газове;
 - ii) насърчаване на енергията от възобновяеми източници в съответствие с Директива (ЕС) 2018/2001, включително критериите за устойчивост, посочени в нея;
 - iii) развиване на интелигентни енергийни системи, мрежи и съхранение извън трансевропейските енергийни мрежи TEN-E;
 - iv) насърчаване на адаптирането към изменението на климата, предотвратяването на риска от бедствия и устойчивостта, като се вземат предвид екосистемни подходи;
 - v) подкрепа за осигуряването на достъп до вода и на устойчивото управление на водите;
 - vi) насърчаване на прехода към кръгова и основаваща се на ефективно използване на ресурсите икономика;
 - vii) подобряване на защитата и опазването на природата, биологичното разнообразие и екологосъобразната инфраструктура, включително в градските райони, и намаляване на всички форми на замърсяване;
 - viii) насърчаване на устойчива мултимодална градска мобилност като част от прехода към икономика с нулеви нетни въглеродни емисии;
- в) по-добре свързана Европа чрез подобряване на мобилността (ЦП 3) чрез:
- i) развитие на устойчива на изменението на климата, интелигентна, сигурна, стабилна и интермодална TEN-T;
 - ii) развитие и засилване на стабилна, устойчива на изменението на климата, интелигентна и интермодална мобилност на национално, регионално и местно равнище, включително по-добър достъп до TEN-T и трансгранична мобилност;
 - г) по-социална и по-приобщаваща Европа — реализиране на европейския стълб на социалните права (ЦП 4) чрез:
- i) повишаване на ефективността и приобщаващия характер на пазарите на труда и достъпа до висококачествена заетост чрез развитието на социална инфраструктура и насърчаване на социалната икономика;
 - ii) подобряване на равния достъп до приобщаващи и качествени услуги в областта на образованието, обучението и ученето през целия живот чрез развитие на достъпна инфраструктура, включително чрез насърчаване на устойчивостта на образованието и обучението от разстояние и в електронна среда;
 - iii) насърчаване на социално-икономическото приобщаване на маргинализираните общности, домакинствата с ниски доходи и групите в неравностойно положение, включително хората със специални нужди, чрез интегрирани действия, включително жилищно настаняване и социални услуги;
 - iv) насърчаване на социално-икономическата интеграция на граждани на трети държави, включително мигранти, чрез интегрирани действия, включително жилищно настаняване и социални услуги;
 - v) гарантиране на равен достъп до здравеопазване и насърчаване на устойчивостта на системите за здравеопазване, включително първичните здравни грижи, и насърчаване на прехода от институционални грижи към грижи, предоставяни в семейството и в общността;
 - vi) засилване на ролята на културата и устойчивия туризъм за икономическото развитие, социалното приобщаване и социалните иновации;
- д) Европа по-близо до гражданите чрез насърчаване на устойчивото и интегрирано развитие на всички видове територии и на местни инициативи (ЦП 5) чрез:
- i) насърчаване на интегрираното и приобщаващо социално, икономическо и екологично развитие, културата, природното наследство, устойчивия туризъм и сигурността в градските райони;

ii) насърчаване на интегрираното и приобщаващо социално, икономическо и екологично местно развитие, културата, природното наследство, устойчивия туризъм и сигурността, в райони, различни от градските райони.

Подкрепата по ЦП 5 на политиката се предоставя чрез стратегиите за териториално и местно развитие чрез формите, посочени в член 28, букви а), б) и в) от Регламент (ЕС) 2021/1060.

В рамките на двете специфични цели, посочени в параграф 1, буква д), държавите членки могат да подкрепят и операции, които могат да бъдат финансирани в рамките на специфичните цели, установени в букви а)—г) от посочения параграф.

Кохезионният фонд подкрепя ЦП 2 и 3.

В рамките на специфичните цели, установени в параграф 1, ЕФРР или Кохезионният фонд, по целесъобразност, могат също така да подкрепят дейности по целта „Инвестиции за работни места и растеж“, когато те:

а) подобряват капацитета на програмните органи;

б) подобряват капацитета на секторните или териториалните участници, отговорни за извършването на дейности, свързани с изпълнението на ЕФРР и Кохезионния фонд, при условие че това допринася за постигането на целите на програмата; или

в) засилват сътрудничеството с партньори както в рамките на дадената държава членка, така и извън нея.

Сътрудничеството, посочено в буква в), включва сътрудничество с партньори от трансгранични региони, от несъседни региони или от регионите, разположени на територията, обхваната от Европейска група за териториално сътрудничество, макрорегионална стратегия или стратегия за морските басейни, или комбинация от тях.

ЕФРР подкрепя следните дейности:

а) инвестиции в инфраструктура;

б) дейности за приложни научни изследвания и иновации, включително индустриални научни изследвания, експериментална развойна дейност и проучвания за осъществимост;

в) инвестиции в достъпа до услуги;

г) производствени инвестиции в МСП и инвестиции, насочени към запазване на съществуващите работни места и създаване на нови работни места;

д) оборудване, софтуер и нематериални активи;

е) изграждане на мрежи, сътрудничество, обмен на опит и дейности, включващи иновационни кълстери, включително между предприятия, научноизследователски организации и публични органи;

ж) информация, комуникация и проучвания; и

з) техническа помощ.

Производствени инвестиции в предприятия, различни от МСП, могат да бъдат подкрепяни:

а) когато включват сътрудничество с МСП във връзка с научноизследователски и иновационни дейности, подкрепяни по член 3, параграф 1, първа алинея, буква а), точка i);

б) когато се подкрепят предимно мерки за енергийна ефективност и енергия от възобновяеми източници съгласно член 3, параграф 1, първа алинея, буква б), точка i) и буква б), точка ii);

в) когато се правят в малки дружества със средна пазарна капитализация и дружества със средна пазарна капитализация съгласно определението в член 2, точки 6 и 7 от Регламент (ЕС) 2015/1017 на Европейския парламент и на Съвета ⁽²¹⁾ чрез финансови инструменти; или

г) когато се правят в малки дружества със средна пазарна капитализация, в научноизследователски и иновационни дейности, подкрепяни по член 3, параграф 1, първа алинея, буква а), точка i).

С цел да допринесе за постигането на специфичната цел по ЦП 1, посочена в член 3, параграф 1, първа алинея, буква а), точка iv) ЕФРР подкрепя и дейности в областта на обучението, ученето през целия живот, преквалификацията и образованието.

С цел да допринесе за постигането на специфичната цел по ЦП 2, посочена в член 3, параграф 1, първа алинея, буква б), точка iv), и на специфичната цел по ЦП 4, посочена в буква г), точка v) от същата алинея, ЕФРР подкрепя също закупуването на стоки, необходими за подобряване на устойчивостта на системите за здравеопазване и устойчивостта на бедствия.

По Interreg ЕФРР може също да подкрепя:

а) споделеното използване на съоръжения и човешки ресурси; и
б) съпътстващи нематериални инвестиции и други дейности, свързани с ЦП 4 по Европейския социален фонд плюс, както е посочено в Регламент (ЕС) 2021/1057.

ЕФРР може да подкрепя финансирането на оборотния капитал на МСП под формата на безвъзмездни средства, когато това е строго необходимо като временна мярка в отговор на извънредните или необичайни обстоятелства, посочени в член 20 от Регламент (ЕС) 2021/1060.

Когато при искане, подадено от съответните държави членки, Комисията установи, че изискванията, определени в параграф 6 са изпълнени, тя приема решение за изпълнение, в което се определя периодът, през който е разрешена временната допълнителна подкрепа от ЕФРР.

Комисията информира Европейския парламент и Съвета за изпълнението на параграф 6 и преценява дали временната допълнителна подкрепа от ЕФРР е достатъчно, за да се улесни използването на фонда в отговор на извънредните или необичайни обстоятелства. Въз основа на своята оценка Комисията, когато счете за целесъобразно, прави предложения за изменения на настоящия регламент, включително относно изискванията за тематична концентрация в член 4.

Европейският парламент или Съветът могат да поканят Комисията за структуриран диалог относно прилагането на параграфи 6, 7 и 8 от настоящия член в съответствие с член 20, параграф 3 от Регламент (ЕС) 2021/1060.

Кохезионният фонд подкрепя следните дейности:

а) инвестиции в областта на околната среда, включително инвестиции, свързани с устойчивото развитие и енергетиката, които предполагат ползи за околната среда, с особен акцент върху енергията от възобновяеми източници;

б) инвестиции в TEN-T;

в) техническа помощ;

г) информация, комуникация и проучвания.

Държавите членки гарантират подходящ баланс между инвестициите по букви а) и б), въз основа на специфичните за всяка държава членка нужди от инвестиции и инфраструктура.

Сумата от Кохезионния фонд, прехвърлена към Механизма за свързване на Европа, се използва за проекти по TEN-T.

ЕФРР и Кохезионният фонд не подкрепят:

а) извеждането от експлоатация или изграждането на атомни електроцентрали;

б) инвестиции за постигане на намаляване на емисиите на парникови газове от дейности, посочени в приложение I към Директива 2003/87/ЕО;

в) производството, преработката и продажбата на тютюн и тютюневи изделия;

г) предприятие в затруднено положение, както е определено в член 2, точка 18 от Регламент (ЕС) № 651/2014, освен ако предоставянето на подкрепа е разрешено по силата

на правила за предоставяне на помощ *de minimis* или на правила за временна държавна помощ, предназначени за справяне с извънредни обстоятелства;

д) инвестиции в летищна инфраструктура, с изключение на най-отдалечените региони, или в съществуващи регионални летища, както е определено в член 2, точка 153 от Регламент (ЕС) № 651/2014, във всеки от следните случаи:

i) при мерките за смекчаване на въздействието върху околната среда; или

ii) при системи за сигурност, безопасност и управление на въздушното движение, произтичащи от системата за управление на въздушното движение;

е) инвестиции за обезвреждане на отпадъците в депа за отпадъци, с изключение на:

i) най-отдалечените региони, само в надлежно обосновани случаи; или

ii) инвестициите за извеждане от експлоатация, преобразуване или обезопасяване на съществуващи депа, при условие че тези инвестиции не увеличават капацитета им;

ж) инвестиции за увеличаване на капацитета на съоръжения за третиране на остатъчни отпадъци, с изключение на:

i) най-отдалечените региони, само в надлежно обосновани случаи;

ii) инвестициите в технологии за оползотворяване на материали остатъчни отпадъци за целите на кръговата икономика;

з) инвестиции, свързани с производството, преработката, транспорта, разпространението, съхранението или изгарянето на изкопаеми горива, с изключение на:

i) замяната на отоплителни системи на твърди изкопаеми горива, а именно въглища, торф, лигнитни въглища, нефтени шисти, с газови отоплителни системи с цел:

— осъвременяване на районните отоплителни и охладителни системи до статуса на „ефективни районни отоплителни и охладителни системи“ съгласно определението в член 2, точка 41 от Директива 2012/27/ЕС;

— модернизирани на инсталациите за комбинирано производство на топлинна и електрическа енергия до статуса на „високоэффективно комбинирано производство на енергия“ съгласно определението в член 2, точка 34 от Директива 2012/27/ЕС;

— инвестиции в котли и отоплителни инсталации, работещи с природен газ, в жилища и сгради, заместващи инсталации, работещи на базата на въглища, торф, лигнитни въглища или нефтени шисти;

ii) инвестиции в разширяването и промяната на предназначението, преобразуването или преоборудването на газопреносни и разпределителни мрежи, при условие че тези инвестиции подготвят мрежите за добавяне в системата на възобновяеми и нисковъглеродни газове, като водород, биометан и синтетичен газ, и позволяват заместването на инсталации за твърди изкопаеми горива;

iii) инвестиции в:

— чисти превозни средства, както е определено в Директива 2009/33/ЕО на Европейския парламент и на Съвета за обществени цели; и

— превозни средства, въздухоплавателни средства и плавателни съдове, проектирани и конструирани или приспособени за използване от службите за гражданска защита и противопожарните служби.

Регламент (ЕС) 2021/1057 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за създаване на Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+) и за отмяна на Регламент (ЕС) № 1296/2013

С настоящия регламент⁴ се определя финансов пакет за цялата продължителност на ЕСФ+, който да представлява основната референтна сума по смисъла на точка 18 от Междунституционално споразумение от 16 декември 2020 г. между Европейския

⁴ Регламент (ЕС) 2021/1057 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за създаване на Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+) и за отмяна на Регламент (ЕС) № 1296/2013.

парламент, Съвета на Европейския съюз и Европейската комисия относно бюджетната дисциплина, сътрудничеството по бюджетни въпроси и доброто финансово управление и относно новите собствени ресурси, включително пътна карта за въвеждането на нови собствени ресурси, за Европейския парламент и за Съвета в рамките на годишната бюджетна процедура. В него следва да се уточни разпределението на средствата за направлението на ЕСФ+ при споделено управление и разпределението на средствата за действия, които ще се изпълняват по направлението ЗиСИ.

За да се улесни изпълнението на специфичните и оперативните цели на направлението ЗиСИ, ЕСФ+ следва да подкрепя дейности, свързани с техническа и административна помощ, като например дейности за подготовка, мониторинг, контрол, одит и оценка, докато комуникационни и информационни дейности следва да са част от действията, допустими по направлението ЗиСИ.

С Регламент (ЕС) 2021/1057 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за създаване на Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+) и за отмяна на Регламент (ЕС) № 1296/2013 се създава Европейският социален фонд плюс (ЕСФ+), който се състои от две направления: направление при споделено управление (наричано по-нататък „направлението на ЕСФ+ при споделено управление“) и направление „Заетост и социални иновации“ (наричано по-нататък „направлението ЗиСИ“).

С настоящия регламент се определят целите на ЕСФ+, бюджетът му за периода 2021—2027 г., методите на изпълнение, формите на финансиране от Съюза и правилата за предоставяне на това финансиране.

ЕСФ+ има за цел да подкрепя държавите членки и регионите в постигането на високи равнища на заетост, справедлива социална закрила и квалифицирана и устойчива работна сила, подготвена за бъдещия свят на труда, както и на приобщаващи и сплотени общества, които се стремят да изкоренят бедността и да прилагат принципите, определени в Европейския стълб на социалните права.

ЕСФ+ подкрепя, допълва и добавя стойност към политиките на държавите членки за гарантирането на равни възможности, равен достъп до пазара на труда, справедливи и качествени условия на труд, социална закрила и приобщаване, по-специално с акцент върху качествено и приобщаващо образование и обучение, ученето през целия живот, инвестициите в децата и младите хора и достъпа до основни услуги.

ЕСФ+ се изпълнява:

а) при споделено управление по отношение на частта от помощта, която съответства на специфичните цели, определени в член 4, параграф 1 („направление на ЕСФ+ при споделено управление“); и

б) при пряко и непряко управление по отношение на частта от помощта, която съответства на целите, определени в член 4, параграф 1 и член 25 (направление ЗиСИ).

ЕСФ+ подкрепя следните специфични цели в областите на политиките за заетост и трудова мобилност, образование, социално приобщаване, включително допринасяне за изкореняването на бедността, като същевременно се допринася и за постигането на целта на политиката „по-социална и по-приобщаваща Европа — реализиране на Европейския стълб на социалните права“, посочена в член 5, буква г) от Регламент (ЕС) 2021/1060:

а) подобряване на достъпа до трудова заетост и мерки за активизиране за всички лица, търсещи работа, и най-вече за младите хора, по-специално чрез изпълнението на гаранцията за младежта, за дългосрочно безработните и групите в неравностойно положение на пазара на труда и за неактивните лица, както и чрез насърчаване на самостоятелната заетост и социалната икономика;

б) модернизиране на институциите и службите, занимаващи се с пазара на труда, с цел оценяване и предвиждане на потребностите от умения и осигуряване на своевременна и съобразена с нуждите помощ, а така също и подпомагане на съответствието между търсенето и предлагането на пазара на труда, на преходите и на мобилността;

в) насърчаване на балансирано участие на половете на пазара на труда, на равни условия на труд и на равновесие между професионалния и личния живот, включително чрез финансово достъпни грижи за деца и зависими лица;

г) насърчаване на адаптирането на работниците, предприятията и предприемачите към промените, на активен живот за възрастните хора и остаряване в добро здраве, както и на здравословна и добре приспособена работна среда, която отчита рисковете за здравето;

д) подобряване на качеството, приобщаващия характер, ефективността и съответствието на системите за образование и обучение с нуждите на пазара на труда, включително чрез валидиране на неформалното и информалното учене, така че да допринасят за придобиването на ключови компетентности, включително, предприемачески и цифрови умения, също и чрез насърчаване на въвеждането на дуални системи на обучение и чиракуване;

е) насърчаване на равния достъп до качествено и приобщаващо образование и обучение, както и на неговото завършване, по-специално за групите в неравностойно положение — от образованието и грижите в ранна детска възраст през общото и професионалното образование и обучение до висшето образование, както и образованието и ученето на възрастни, включително улесняване на мобилността с учебна цел за всички и достъпността за хората с увреждания;

ж) насърчаване на ученето през целия живот, по-специално гъвкавите възможности за повишаване на квалификацията и за преквалификация за всички, като се вземат предвид предприемаческите и цифровите умения, по-доброто предвиждане на промените и изискванията за нови умения в зависимост от нуждите на пазара, улесняването на преходите в професионалното развитие и насърчаването на професионалната мобилност;

з) поощряване на активното приобщаване с оглед на насърчаването на равните възможности, недискриминацията и активното участие и по-добрата пригодност за работа, по-специално за групите в неравностойно положение;

и) насърчаване на социално-икономическата интеграция на граждани на трети държави, включително мигрантите;

й) насърчаване на социално-икономическата интеграция на маргинализирани общности като ромите;

к) подобряване на равния и навременен достъп до качествени и устойчиви услуги на достъпна цена, включително услуги, които стимулират достъпа до жилищно настаняване и ориентирани към индивида грижи, включително здравеопазване; модернизиране на системите за социална закрила, включително насърчаване на достъпа до социална закрила, като се обръща особено внимание на децата и групите в неравностойно положение; подобряване на достъпността, включително за хората с увреждания, ефективността и устойчивостта на системите за здравеопазване и на услугите за полагане на дългосрочни грижи;

л) насърчаване на социалната интеграция на хора, изложени на риск от бедност или социално изключване, включително най-нуждаещите се лица и децата;

м) справяне с материалните лишения чрез предоставянето на храни и/или основно материално подпомагане на най-нуждаещите се лица, включително децата, и прилагане на съпътстващи мерки, които подпомагат социалното им приобщаване.

Чрез действията, изпълнявани по направлението на ЕСФ+ при споделено управление за постигането на специфичните цели, посочени в параграф 1 от настоящия член, ЕСФ+ се стреми да допринесе за постигането на другите цели на политиката, изброени в член 5 от Регламент (ЕС) 2021/1060, и по-специално на целите, свързани със:

а) по-интелигентна Европа чрез развиването на умения за интелигентна специализация, умения за ключови базови технологии, промишлен преход, секторно сътрудничество във връзка с уменията и предприемачеството, обучението на

изследователи, дейности за създаване на мрежи от контакти и партньорства между висшите училища, институциите за професионално образование и обучение, научноизследователските и технологичните центрове, предприятия и кълстери, и подкрепа за микропредприятията, малките и средните предприятия и социалната икономика;

б) по-екологична и нисковъглеродна Европа чрез подобряване на системите за образование и обучение, необходими за адаптиране на уменията и квалификациите, повишаване на квалификацията на всички, включително на работната сила, и създаване на нови работни места в сектори, свързани с околната среда, климата, енергетиката, както и кръговата икономика и биоикономиката.

Когато е строго необходимо като временна мярка в отговор на изключителни или необичайни обстоятелства, посочени в член 20 от Регламент (ЕС) 2021/1060, и за ограничен срок от 18 месеца, ЕСФ+ може да подкрепя:

а) финансирането на режими на работа при непълно работно време, без да се изисква те да бъдат съчетани с активни мерки;

б) достъпа до здравеопазване, включително за хора, които не са в непосредствена социално-икономическа уязвимост.

Когато при искане, подадено от съответните държави членки, Комисията установи, че условията, установени в параграф 3, са изпълнени, тя приема решение за изпълнение, в което се определя срокът, през който е разрешена временна допълнителна подкрепа от ЕСФ+.

Комисията следи изпълнението на параграф 3 от настоящия член и преценява дали временната допълнителна подкрепа от ЕСФ+ е достатъчна, за да се улесни използването на подкрепа от ЕСФ+ в отговор на изключителните или необичайни обстоятелства. Въз основа на своята оценка Комисията, когато счете за целесъобразно, прави предложения за изменения на настоящия регламент, включително относно изискванията за тематична концентрация, посочени в член 7, с изключение на изискването за тематична концентрация в член 7, параграфи 5 и 6.

Направлението ЗиСИ може да предоставя финансиране под всяка от формите, посочени във Финансовия регламент за финансово участие, и по-специално под формата на безвъзмездни средства, награди, обществени поръчки и доброволни плащания на международни организации, в които Съюзът членува или в чиято работа участва.

Направлението ЗиСИ се изпълнява пряко, както е предвидено в член 62, параграф 1, първа алинея, буква а) от Финансовия регламент, или непряко с органите, посочени в член 62, параграф 1, първа алинея, буква в) от същия регламент.

При отпускането на безвъзмездни средства комисията за оценка, посочена в член 150 от Финансовия регламент, може да бъде съставена от външни експерти.

Операциите за смесено финансиране по линия на направлението ЗиСИ се изпълняват в съответствие с Регламент (ЕС) 2021/523 и дял X от Финансовия регламент.

Направлението ЗиСИ се изпълнява въз основа на работните програми, посочени в член 110 от Финансовия регламент. Съдържанието на тези работни програми се определя в съответствие с оперативните цели, посочени в член 25 от настоящия регламент, и с допустимите действия, посочени в член 26 от настоящия регламент. Когато е приложимо, в работните програми се определя общата сума, запазена за операции за смесено финансиране.

Комисията събира експертен опит относно изготвянето на работните програми, като се консултира с работната група, посочена в член 39, параграф 8.

Комисията поощрява полезното взаимодействие и гарантира ефективната координация между ЕСФ+ и другите приложими инструменти на Съюза, както и между направленията на ЕСФ+.

Регламент (ЕС) 2021/1056 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за създаване на Фонда за справедлив преход

С настоящия регламент⁵ следва да се създаде Фондът за справедлив преход (ФСП), който е един от стълбовете на механизма за справедлив преход, изпълняван в рамките на политиката на сближаване. Целите на ФСП са да се смекчат неблагоприятните последици от климатичния преход чрез подпомагане за най-засегнатите територии и работници и да се насърчи балансиран социално-икономически преход. В съответствие с единствената специфична цел на ФСП подкрепяните от ФСП действия следва да допринасят пряко за смекчаване на въздействието на прехода чрез намаляване на отрицателното въздействие върху заетостта и чрез финансиране на диверсификацията и модернизиранието на местната икономика. Единствената специфична цел на ФСП е установена на същото равнище и е посочена заедно с целите на политиката, определени в Регламент (ЕС) 2021/1060 на Европейския парламент и на Съвета.

Като отразява това, че Европейският зелен пакт е стратегията на Съюза за устойчив растеж и с оглед на значението на борбата с изменението на климата съгласно ангажиментите на Съюза за изпълнение на Парижкото споразумение и целите на ООН за устойчиво развитие, с ФСП се цели да се допринесе за интегрирането на действията в областта на климата и екологичната устойчивост и за постигането на общата цел 30% от бюджетните разходи на Съюза да са в подкрепа за целите в областта на климата и за амбицията 7,5% от годишните разходи по МФР през 2024 г. и 10% от годишните разходи по МФР през 2026 г. и 2027 г. да бъдат за цели, свързани с биологичното разнообразие, като се взема предвид съществуващото припокриване между целите по отношение на климата и биологичното разнообразие. Ресурсите от определения за ФСП пакет допълват инвестициите, необходими за постигане на общата цел 30% от бюджетните разходи на Съюза да допринасят за постигането на целите в областта на климата. Заедно с ресурсите, прехвърлени на доброволни начала от Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР), създаден с Регламент (ЕС) 2021/1058 на Европейския парламент и на Съвета и Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+), създаден с Регламент (ЕС) 2021/1057 на Европейския парламент и на Съвета, тези ресурси следва да допринасят в пълна степен за постигането на посочената цел. В този смисъл, ФСП следва да оказва подкрепа за дейности, които се осъществяват при зачитане на стандартите и приоритетите на Съюза в областта на климата и околната среда и не нанасят значителни вреди на екологичните цели по смисъла на член 17 от Регламент (ЕС) 2020/852 на Европейския парламент и на Съвета и които гарантират прехода към нисковъглеродна икономика по пътя към постигане на неутрален по отношение на климата Съюз до 2050 г.

Ресурсите от ФСП следва да допълват наличните ресурси по линия на политиката на сближаване.

В съответствие с Регламент (ЕС) 2020/2094 на Съвета и в рамките на разпределените чрез него ресурси, по ФСП следва да се предприемат мерки за възстановяване и устойчивост с цел да се преодолее безпрецедентното въздействие на кризата, свързана с COVID-19. Тези допълнителни ресурси следва да се използват така, че да се гарантира спазването на сроковете, предвидени в посочения регламент.

С настоящия регламент следва да се определят видовете инвестиции, за чиито разходи ще се позволява предоставяне на подкрепа от ФСП. Всички подкрепяни дейности следва да бъдат осъществявани при пълно зачитане на климатичните, екологичните и социалните ангажименти и приоритети на Съюза. Списъкът на инвестициите следва да включва инвестиции, които подкрепят местните икономики чрез стимулиране на техния вътрешен потенциал за растеж в съответствие с приложимите стратегии за интелигентна

⁵ Регламент (ЕС) 2021/1056 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за създаване на Фонда за справедлив преход

специализация, включително устойчив туризъм, където това е целесъобразно. Инвестициите трябва да бъдат устойчиви в дългосрочен план, като се отчитат всички цели на Европейския зелен пакт. Финансираните проекти следва да допринасят за прехода към устойчива, неутрална по отношение на климата и кръгова икономика, като включват мерки, насочени към повишаване на ресурсната ефективност. Изгарянето на отпадъци не следва да получава подкрепа, като се има предвид, че тази дейност принадлежи към по-ниските нива на йерархията на отпадъците в рамките на кръговата икономика. Следва да бъдат допустими консултантските услуги, допринасящи за изпълнението на мерките, за които се предоставя подкрепа от ФСП. Възстановяването на природата в обекти, развитието на екологосъобразна инфраструктура и управлението на водите следва да могат да бъдат подкрепяни като част от проект за възстановяване на земята. При предоставяне на подкрепа за мерки за енергийна ефективност, ФСП следва да може да подкрепя инвестиции, например такива, които допринасят за намаляване на енергийната бедност, главно чрез подобряване на енергийната ефективност на жилищния фонд. ФСП следва да може да предоставя подкрепа и за разработването на иновативни технологии за съхранение.

С настоящия регламент се създава Фонд за справедлив преход (ФСП), чрез който да се предоставя подкрепа на населението, икономиката и околната среда на териториите, изправени пред сериозни социално-икономически предизвикателства, произтичащи от процеса на преход за постигане на целите на Съюза за 2030 г. в областта на енергетиката и климата, както са определени в член 2, точка 11 от Регламент (ЕС) 2018/1999 на Европейския парламент и на Съвета ⁽¹⁵⁾, и на неутрална по отношение на климата икономика на Съюза до 2050 г.

С настоящия регламент се установяват специфичната цел на ФСП, неговото географско покритие и ресурсите по него, обхватът на предоставяната от него подкрепа по отношение на целта „Инвестиции за работни места и растеж“, предвидена в член 5, параграф 2, буква а) от Регламент (ЕС) 2021/1060, както и специфичните разпоредби за програмирането и показателите, необходими за целите на мониторинга.

В съответствие с член 5, параграф 1, втора алинея от Регламент (ЕС) 2021/1060 ФСП допринася за постигането на единствената специфична цел за осигуряване на възможност на регионите и населението да се справят с въздействието върху социалната сфера, заетостта, икономиката и околната среда на прехода за постигане на целите на Съюза за 2030 г. в областта на енергетиката и климата и на неутрална по отношение на климата икономика на Съюза до 2050 г., въз основа на Парижкото споразумение.

ФСП предоставя подкрепа единствено за дейности, които са пряко свързани със специфичната му цел, установена в член 2, и които допринасят за изпълнението на териториалните планове за справедлив преход, изготвени в съответствие с член 11.

В съответствие с параграф 1 ФСП предоставя подкрепа изключително за следните дейности:

а) производствени инвестиции в МСП, включително микропредприятия и стартиращи предприятия, водещи до икономическа диверсификация, модернизация и реструктуриране;

б) инвестиции в създаването на нови предприятия, включително чрез бизнес инкубатори и консултантски услуги, водещи до създаването на работни места;

в) инвестиции в научноизследователски и иновационни дейности, осъществявани включително от университети и публични научноизследователски организации, и насърчаване на трансфера на авангардни технологии;

г) инвестиции във внедряването на технологии, както и в системи и инфраструктури за чиста енергия на достъпна цена, включително технологии за съхранение на енергия, и в намаляването на емисиите на парникови газове;

д) инвестиции в енергия от възобновяеми източници в съответствие с Директива (ЕС) 2018/2001 на Европейския парламент и на Съвета, включително с посочените в нея

критерии за устойчивост, както и в енергийна ефективност, включително за целите на намаляването на енергийната бедност;

е) инвестиции в интелигентна и устойчива местна мобилност, включително декарбонизация на местния транспортен сектор и неговата инфраструктура;

ж) рехабилитация и модернизирани на районните топлофикационни мрежи с цел подобряване на енергийната ефективност на районните топлофикационни системи и инвестиции в производството на топлоенергия, при условие че инсталациите за производството на топлоенергия се снабдяват изключително от възобновяеми енергийни източници;

з) инвестиции в цифровизация, цифрови иновации и цифрова свързаност;

и) инвестиции във възстановяване и деконтаминация на изоставени индустриални терени, в рехабилитация на земя, включително, при необходимост, в екологосъобразна инфраструктура и проекти за промяна на предназначението, като се отчита принципът „замърсителят плаща“;

й) инвестиции в укрепване на кръговата икономика, включително посредством предотвратяване и намаляване на отпадъците, ресурсна ефективност, повторна употреба, ремонт и рециклиране;

к) повишаване на квалификацията и преквалификация на работниците и търсещите работа;

л) оказване на съдействие на търсещите работа при търсенето на работа;

м) активно включване на търсещите работа;

н) техническа помощ;

о) други дейности в сферата на образованието и социалното приобщаване, включително, когато е надлежно обосновано, инвестиции в инфраструктура за целите на центровете за обучение, заведенията за полагане на грижи за деца и възрастни хора, както е посочено в териториалните планове за справедлив преход в съответствие с член 11.

Освен това в региони, определени като подпомагани региони за целите на член 107, параграф 3, букви а) и в) от ДФЕС, ФСП може да предоставя подкрепа за производствени инвестиции в предприятия, различни от МСП, при условие че тези инвестиции са били одобрени като част от териториалния план за справедлив преход въз основа на информацията, изисквана съгласно член 11, параграф 2, буква з) от настоящия регламент. Тези инвестиции са допустими само когато са необходими за изпълнението на териториалния план за справедлив преход, когато допринасят за прехода към неутрална по отношение на климата икономика на Съюза до 2050 г. и за постигане на свързаните екологични цели, когато подкрепата за тях е необходима за създаването на работни места в определените територии и когато тези инвестиции не водят до преместване по смисъла на член 2, точка 27 от Регламент (ЕС) 2021/1060.

ФСП може да предоставя подкрепа и за инвестиции за постигане на намаляване на емисиите на парникови газове от дейности, изброени в приложение I към Директива 2003/87/ЕО, при условие че тези инвестиции са били одобрени като част от териториалния план за справедлив преход въз основа на информацията, изисквана съгласно член 11, параграф 2, буква и) от настоящия регламент. Тези инвестиции са допустими само когато са необходими за изпълнението на териториалния план за справедлив преход.

ФСП не предоставя подкрепа за:

а) извеждане от експлоатация или изграждане на атомни електроцентрали;

б) производство, обработка и продажба на тютюн и тютюневи изделия;

в) предприятия в затруднено положение съгласно определението в член 2, точка 18 от Регламент (ЕС) № 651/2014 на Комисията, освен при разрешение по силата на временни правила за държавните помощи, предназначени за справяне с изключителни обстоятелства,

или в рамките на помощ *de minimis* за подпомагане на инвестиции за намаляване на енергийните разходи в контекста на процеса на енергиен преход;

г) инвестиции, свързани с производството, преработката, превоза, разпространението, съхранението или изгарянето на изкопаеми горива.

Ресурсите от ФСП се програмират за категориите региони, където се намират съответните територии, въз основа на териториалните планове за справедлив преход, изготвени в съответствие с член 11 и одобрени от Комисията като част от програма или от изменение на програма. Програмираните ресурси са под формата на една или повече специфични програми или на един или повече приоритети в рамките на програмите.

Комисията одобрява дадена програма или изменения към нея само когато определянето на най-неблагоприятно засегнатите от процеса на преход територии в съответния териториален план за справедлив преход е надлежно обосновано и този план е в съответствие с интегрирания национален план в областта на енергетиката и климата на съответната държава членка.

Приоритетът или приоритетите по ФСП включва(т) ресурсите от ФСП, състоящи се от всички или част от средствата от ФСП, разпределени за държавите членки, и ресурсите, прехвърлени в съответствие с член 27 от Регламент (ЕС) 2021/1060. Общият размер на ресурсите от ЕФРР и ЕСФ+, прехвърлени към ФСП, не надвишава трикратния размер на подкрепата от ФСП за съответния приоритет, с изключение на ресурсите, посочени в член 4, параграф 1 от настоящия регламент.

Източници:

1. Fi-compass. Legislation. Programming period 2021-2027: <https://www.fi-compass.eu/resources/legislation>

2. Регламент (ЕС) 2021/1056 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за създаване на Фонда за справедлив преход

3. Регламент (ЕС) 2021/1057 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за създаване на Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+) и за отмяна на Регламент (ЕС) № 1296/2013.

4. Регламент (ЕС) 2021/1058 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година относно Европейския фонд за регионално развитие и относно Кохезионния фонд

5. Регламент (ЕС) 2021/1060 на Европейския парламент и на Съвета от 24 юни 2021 година за установяване на общоприложимите разпоредби за Европейския фонд за регионално развитие, Европейския социален фонд плюс, Кохезионния фонд, Фонда за справедлив преход и Европейския фонд за морско дело, рибарство и аквакултури, както и на финансовите правила за тях и за фонд „Убежище, миграция и интеграция“, фонд „Вътрешна сигурност“ и Инструмента за финансова подкрепа за управлението на границите и визовата политика.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

RISK MANAGEMENT IN HEALTH SECTOR

Georgi Kesov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Risk is an invariable part of the reality around us and although it can be identified, assessed and limited, it can never be completely eliminated. Risk management in healthcare organizations seeks to create the necessary framework and tools to proactively and systematically improve the quality of patient care while reducing operational and financial risks.

Keywords: risk management, healthcare, employees, patients.

УПРАВЛЕНИЕ НА РИСКА В ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО

Георги Кесов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Рискът е неизменна част от заобикалящата ни действителност и въпреки че може да бъде установен, преценен и ограничен, никога не може да бъде напълно премахнат. Управлението на риска в здравните организации се стреми да създаде необходимата рамка и инструменти за проактивно и систематично подобряване на качеството на грижите за пациентите, като същевременно намалява оперативните и финансовите рискове.

Ключови думи: управление на риска, здравеопазване, служители, пациенти.

Целта на управлението на риска в здравните организации е да се идентифицират потенциални опасности или заплахи и да се направи всичко възможно за тяхното смекчаване. Потенциалните рискове трябва да бъдат оценени и измерени по отношение на техните отрицателни ефекти. Въз основа на оценката на риска следва да се разработи, приложи и наблюдава специфичен за организацията план за управление. Когато говорим за

управление на риска в сферата на здравеопазването първият приоритет винаги е безопасността на пациентите и медицинските специалисти (Dimitrov & Spasov, 2021).

Въпреки че наличието на проактивна система за управление на риска е положителна стъпка за подпомагане на смекчаването и предотвратяването на рисковете, системата е ефективна само ако всички служители са правилно обучени, знаят как да прилагат стратегии и да реагират на неизбежното. Мениджърът на риска в дадено здравно заведение трябва да може да идентифицира и оцени рисковете, да анализира стратегиите за управление на риска и ако прецени, че прилагането на тези стратегии представлява опасност от нараняване на пациенти, членове на персонала и посетители, да въведе промени в тях.

Има различни инструменти и стратегии, които могат да помогнат на служителите в сферата на здравеопазването при разработването, прилагането и оценката на управлението на риска. Ако дадена болница е изправена пред дело за злоупотреба по отношение на работата на лекар, наличието на обширна документация, отнасяща се до предишната история на практиката на лекаря, обратната връзка от негови колеги и членове на персонала и предишни оплаквания от потърпевши пациенти може да помогне на болницата да управлява и оценява риска.

Чувствителни данни, като електронни здравни досиета, могат да бъдат компрометирани и манипулирани от дигитални престъпници. При такива случаи здравната организация може да се подготви за този риск чрез разработване и прилагане на процедури за киберсигурност, като например предоставяне на достъп само на определени служители до конкретни цифрови файлове.

Липсата на изчерпателни планове за управление на риска може да компрометира грижите за пациентите и да доведе до финансови загуби.

Разработването и прилагането на програми за управление на риска в здравеопазването се основават на обширни текущи изследвания. Мениджърите на риска в трябва да са наясно с уязвимите звена и възможностите за възникване на риск в своята здравна организация.

Използвайки резултатите от проведен анализ, мениджърите на риска могат да сравняват вероятността от различни нежелани събития заедно с техните въздействия и да класират потенциалните рискове по отношение на тежестта. След това могат да бъдат разработени планове за смекчаване на рисковете и подходящо справяне с тях. Плановете за управление на риска също преминават оценка на качеството, така че предложените интервенции и действия се разглеждат като реални потенциални проблеми. След като стратегията е налице, тя се наблюдава и променя според нуждите.

Много рискове за пациентите могат да бъдат намалени чрез адекватно обучение на лекарите и персонала, насърчаване на силна комуникация между членовете на колектива, предоставяне на консултантски услуги за работещите с пациенти и оценки на компетентността.

Обучението на човешкия капитал е стратегическа функция на управлението на човешките ресурси (Krahtova-Nasteva, 2021). То е в непосредствена връзка с растежа и конкурентноспособността и обуславя професионалното израстване на персонала. Инвестирането в обучението е равнозначно на инвестирането в устойчивото развитие на компаниите (Алексиев, 2012).

Обученията за персонала на здравното заведение могат да включват курсове, лекции, презентации, дискусии по казуси / клинични случаи /, поведенческо моделиране, бизнес игри...

Една здравна институция може да осигури ефективно здравеопазване на всички свои пациенти със солидни и добре организирани политики за финансово управление.

Оборотният капитал на бизнеса се определя от текущите активи минус пасивите и се управлява от групата за финансово управление. Активите включват неща като вземания,

парични средства, материални запаси и ценни книжа. Управлението на капитала е от съществено значение за един бизнес, за да работи ефективно и да намали разходите.

Здравните организации са търговски предприятия и техните финансови, стратегически и оперативни процеси трябва да се държат под контрол. Обществените здравни организации обикновено работят под значително финансово напрежение и често се стремят към оцеляване. В държавните болници високите, но неубедителни разходи за услуги водят до ниски приходи въпреки големия обем на продажбите. Държавните болници често страдат от недостиг на ресурси. Те са изправени пред предизвикателството да намерят подход към минимизиране на своя бизнес риск и максимизиране на ползите, изразени като паричен еквивалент. От друга страна, те трябва да се поинтересуват от намиране на по оптимални варианти и методи за ефективно финансово управление на болницата.

Добре разработените стратегии за управление на финансовия риск могат да спомогнат запазените финансови ресурси след това да се използват за подобряване на грижите за пациентите и здравните услуги, което да повиши доверието на пациентите към съответното здравно заведение.

Програмите за акредитация на здравеопазването могат да бъдат ефективни инструменти за подпомагане на здравните организации да оценят и анализират финансови и други видове рискове както в клиничните, така и в неклиничните услуги. Акредитацията е форма на самооценка и партньорска проверка и има за цел да повиши качеството.

Управлението на риска в сферата на здравеопазването е процес на анализиране на съществуващи практики, идентифициране на рискови фактори и прилагане на процедури за справяне с тези рискове. Стандартизирането на подхода и усилията на здравните системи за подобряване безопасността, качеството и ефективността на здравните грижи е жизненоважно. Това може да помогне на лекарите на първа линия и доставчиците на здравни услуги да идентифицират области на потенциален риск, да подобрят диагностичната точност и да прилагат базирани на доказателства лечения.

Източници:

1. Алексиев, И., 2012, Управление на човешките ресурси. Изд. Фабер, ISBN 978-954-9498-81-3.
2. Dimitrov, I., Spasov, E. 2021. Public health management in the European union and Bulgaria. Health security challenges in the context of the COVID-19 crisis. Academic publishing house "Talent", University of agribusiness and rural development, Plovdiv.
3. Krahtova-Nasteva, K. 2021. Modern Management in Healthcare System. XV. International Balkan and Near Eastern Congresses Series on Economics, Business and Management, May 29-30, 2021, ISBN: 978-619-203-308-8, 255-265.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

MANAGEMENT OF MEDICAL SPECIALISTS IN CRISIS

Georgi Kesov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The management of medical professionals is closely related to the ability of any health facility to provide effective health services. By overseeing key functions such as employee relations, payroll and recruiting, HR managers support a healthcare facility's primary asset: its workforce. Healthcare crises can have a huge impact on workforce planning and create the need to reallocate staff across units in the healthcare facility.

Keywords: management, medical specialists, crisis.

УПРАВЛЕНИЕ НА МЕДИЦИНСКИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ В УСЛОВИЯТА НА КРИЗА

Георги Кесов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Управлението на медицинските специалисти е тясно свързано със способността на всяко едно здравно заведение да предоставя ефективни здравни услуги. Чрез надзора на ключови функции като взаимоотношения със служителите, ведомост и набиране на персонал, мениджърите по човешки ресурси подкрепят основния актив на здравното заведение: неговата работна сила. Кризите в здравеопазването могат да окажат огромно влияние върху планирането на работната сила и да създадат необходимостта от преразпределяне на персонала по отделните звена в здравното заведение.

Ключови думи: управление, медицински специалисти, криза.

Всяка здравна организация трябва да създаде свой план, който се отнася до грижата за работната сила в здравеопазването по време на криза. Този план трябва да бъде съгласуван с ръководството, за да се гарантира неговото успешно внедряване. За да може да организира задълбочен план за действие и превенция, мениджърът по човешки ресурси трябва да е наясно с възможните заплахи и рисковете.

Правилното стратегическо планиране в условия на криза не само изисква непрекъснат мониторинг на събитията, но също оценка, подобряване и ревизия на оперативен план, когато е необходимо.

При оценката на служителите се взема в предвид образованието, интелигентността, лоялността, уменията и опита им. Кризите в общественото здраве могат да създадат необходимостта от допълнителни обучения и преквалификации. По време на кризи в общественото здравеопазване мениджърите по човешки ресурси могат да се съсредоточат върху разработването на комуникационни и информационни програми, които поддържат служителите ангажирани. Необходимо е здравните заведения да инвестират в образованието на своите служители, за да могат да разчитат на надеждна работна сила (Krahtova-Nasteva, 2021). Това може да повиши производителността на работниците и да подобри цялостната ефективност и рентабилност на организацията.

Управлението на човешките ресурси не е просто реагиращо управленското състояние. Точно обратното, управлението на човешките ресурси трябва да поеме водеща роля в подпомагането на управлението на компонента „хора“ на организацията. Освен това, служителите на организацията може да съдействат за придобиване и поддържане на конкурентно предимство (Алексиев, 2012).

В условията на криза осигуряването на работа на всички служители в здравните заведения изисква предварително обмисляне и стратегическо планиране. Работата на мениджърите по управление на човешки ресурси е спрямо длъжностната характеристика на всеки кадър да прецени в кой отдел ще бъде най – полезен той.

Едно от златните правила за справяне с условия на криза е персонала да бъде информиран навреме за ситуацията, да бъде запознат с очакванията, визията и стратегията за това как да се овладее кризата.

При избухване на пандемия от заразна болест може да се стигне до повишаване броя на пациентите и това да доведе до нуждата от повече персонал в дадено отделение. Медицинските специалисти на първа линия са особено уязвими по време на пандемия поради техния ангажимент да се борят с болестта и да спасят живота на възможно най – много пациенти. Изложени на риск са тяхното здраве, психиката им, адекватността на преценката им в стресови ситуации, страхът от предпазване на техните близки и семейство, недостиг на болнични легла, недостига на предпазни средства...

Ръководителите на отдел човешки ресурси трябва да вземат предвид безопасността при определяне на изискванията за служителите в тези отделения. Те трябва да защитят служителите си и да осигурят адекватна грижа за всички пациенти. Необходимо е здравното заведение да осигури достатъчно предпазни средства за медицинския персонал, за да се гарантира, че той не е изложен на инфекция или не предава болестта на пациенти, други здравни работници или дори членове на собственото си семейство.

Друг съществен проблем, който може да възникне в условия на криза е критичният недостиг на персонал, тъй като натоварването рязко се е увеличило, персоналетът е намален поради болест или карантина, или и двете. В такива ситуации е необходимо балансиране на работното натоварване, като по този начин се даде възможност работата да бъде поета от по-малък брой служители със специфични приоритети. При необходимост трябва да бъдат назначени допълнителни кадри, които да работят на първа линия. С изчерпателно описание на необходимите умения и самата позиция, специалистите по човешки ресурси могат да намерят подходящи кандидати.

За да бъде мотивиран да работи добре в условия на криза, персоналът на всяко здравно заведение трябва да получава допълнителни възнаграждения освен основното месечно такова. Работата на мениджърите по човешки ресурси е да определят компенсациите на служителите и други възнаграждения извън заплатите, в зависимост от тяхната натовареност в хода на работния процес.

В случаите, когато дистанционната работа е опция, мениджърите по човешки ресурси намират начини да улеснят договореностите за работа от дома по време на криза в общественото здравеопазване. Те също така дават съвети за успешни начини за провеждане на онлайн срещи и редовна комуникация при работа от разстояние.

Специалистите по човешки ресурси играят важна организационна роля, особено по време на кризи в общественото здравеопазване (Dimitrov & Spasov, 2021). Въпреки значителните смущения, които кризите в общественото здравеопазване могат да причинят на здравните заведения, това не трябва да рефлектира върху качеството на грижите, които те предоставят на пациентите.

Източници:

1. Алексиев, И., 2012, Управление на човешките ресурси. Изд. Фабер, ISBN 978-954-9498-81-3.
2. Dimitrov, I., Spasov, E. 2021. Public health management in the European union and Bulgaria. Health security challenges in the context of the COVID-19 crisis. Academic publishing house "Talent", University of agribusiness and rural development, Plovdiv.
3. Krahtova-Nasteva, K. 2021. New Trends and Challenges in Training of Medical Specialists. XV. International Balkan and Near Eastern Congresses Series on Economics, Business and Management, May 29-30, 2021, ISBN: 978-619-203-308-8, 266-274.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

HEALTH REFORM

Detelina Smilkova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Health systems are large and complex systems that are constantly changing. To steer them in the right direction, health sector reforms are being considered around the world, regardless of their income level.

Keywords: health reform, health system, health financing.

ЗДРАВНАТА РЕФОРМА

Детелина Смилкова

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Здравните системи са големи и сложни системи, които постоянно се променят. За да ги насочат в зададената посока, реформите в здравния сектор се обмислят в страните по света, независимо от нивото на доходите им.

Ключови думи: здравна реформа, здравна система, финансиране на здравеопазването.

Реформата е процес на промяна, включващ действията на здравния сектор. Реформата на здравния сектор трябва да се основава на цялостен поглед върху неговата дейност.

Реформите на здравната система могат да бъдат разделени на частични и глобални. Частичните реформи (ежедневни оперативни промени, нарастващи проблеми на развитието) имат за цел да променят само един аспект на системата, така че да се справят с конкретен проблем в развиващото се общество (например стареенето). Глобалните

структурни реформи, от друга страна, се опитват да прекроят цялата система на здравеопазване. Частичните реформи в няколко елемента на системата може да доведе до глобална, всеобхватна реформа. Глобалните реформи се проектират и прилагат, когато в обществото са настъпили редица големи промени (всички демографски, политически, идеологически, социални, икономически, технологични, културни промени) (Димитров, 2020).

Възможността за въвеждане на бързи реформи зависи главно от конфигурацията на структурата на управление и от политическата воля.

Предпоставка за успешна реформа на здравната система е познаването на основния персонал, който трябва да бъде включен в процеса на промяната (Krahtova-Nasteva, 2021). Подготвителната фаза може да натрупа опит и знания за ролите и позициите на различни заинтересовани страни, което е важно за организаторите на реформата.

Ясното заявяване на дългосрочните цели на реформата е особено важно при криза: когато реформите се предприемат в отговор на външни сътресения, често има липса на яснота относно целите им.

Във всички проучвания възниква ключовият въпрос дали, кога и как да се компенсират тези, които ще загубят в резултат на реформа. Отстъпките на потенциалните губещи не трябва да компрометират основните положения на реформата: често е възможно да се подобрят перспективите на определени групи, които ще бъдат засегнати от реформата, без да противоречи на общите ѝ цели. Неуспехът да се компенсира може да засили съпротивата срещу реформата, но прекомерната компенсация може да бъде скъпа или просто да притъпи ефекта от реформата.

Има малко източници относно това какво представлява „най-добрата практика“ за успешна реформа. Това отчасти се дължи на сложната комбинация от цели, които трябва да се преследват, но също така отразява липсата на надеждни, общоприети индикатори за качеството на резултатите и тяхната стойност. Реформата, основана на доказателства, е трудна, когато доказателствата или липсват, или са оспорени.

Реформата в здравния сектор е устойчив процес на фундаментална промяна в политиките и институционалните договорености.

Целите на реформата в здравния сектор трябва да са насочени към осигуряване на справедливост, ефективност, качество, финансиране и устойчивост при предоставянето на здравни грижи, както и при определяне на приоритетите, усъвършенстване на политиките и реформиране на институциите, чрез които се прилагат политиките.

Най-поразителната реформа в здравния сектор се отнася до осигуряването на устойчиво финансиране за здравеопазване. Когато се анализират инвестициите в здравния сектор, се вижда, че ситуацията през последните няколко десетилетия не се е променила по отношение на ниските инвестиции в здравеопазване (Спасов и Димитров, 2021).

Трябва да се започнат реформи във финансирането на здравеопазването, за да се осигури справедлив достъп и ефикасни здравни грижи. Трябва да се създаде подходяща комбинация от частно и обществено здравеопазване и механизми за финансиране, така че двата сектора да се допълват един друг, за да дадат най-добри резултати.

Успехът на здравното осигуряване при постигане на целите на здравната реформа е тясно свързан с неговите специфични институционални характеристики и управленски капацитет.

Заключение: Необходима е постоянна информация и образование относно реформата в здравния сектор, за да се генерира по-широко политическо и обществено разбиране и подкрепа. Реформите трябва да се извършват като устойчиви процеси на фундаментална промяна в контекста на здравната политика и здравните институционални договорености. Реформите в здравния сектор трябва да насърчат нови партньорства и да укрепят съществуващите, за да поставят здравето в центъра на дейностите за развитие.

Източници:

1. Димитров, И. 2020. Управление на здравеопазването. Етични аспекти. Интел дизайн ЕООД, Пловдив 2020, ISBN 978-619-7178-17-3, 138 стр.
2. Спасов, Е., Димитров, И. 2021. Управление на общественото здравеопазване в Европейския съюз и България. Предизвикателства пред здравната сигурност в условията на кризата, породена от COVID-19. Академично издателство „Талант“. ISBN 978-619-203-310-1.
3. Krahtova-Nasteva, K. 2021. Modern Management in Healthcare System. XV. International Balkan and Near Eastern Congresses Series on Economics, Business and Management, May 29-30, 2021, ISBN: 978-619-203-308-8, 255-265.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

ELECTRONIC HEALTHCARE

Detelina Smilkova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Today, information technology plays a key role in people's lives and in various areas of business. The health sector is no exception to this rule. To improve and optimize the quality of the offered health services, the use of emerging information and communication technologies is required.

Keywords: e-health, personal data protection, information technology.

ЕЛЕКТРОННО ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ

Детелина Смилкова

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Nowadays, there is more and more talk about e-health. The very term, eHealth (e-health) was introduced in 2000. E-health has fundamentally changed the way patient information is accessible and shared in the health system.

The construction and implementation of information systems in the field of healthcare is a complex task related to the integration of all the information needed by the user.

One of the advantages of e-health is the increase of the efficiency of the services in the health sector, thus reducing the costs, avoiding duplicate or unnecessary therapeutic interventions, improving the opportunities for communication between health facilities (Spasov & Dimitrov, 2021).

Another important feature of eHealth is that it provides easier access to the necessary information, better quality of health services offered, speed, convenience, reduction of administrative burdens, elimination of unnecessary paper documentation.

E-health provides opportunities for medical professionals to learn through online resources / continuing medical education /.

Using e-health services facilitates the access of patients and authorized health care providers - doctors, hospitals, pharmacies to certain health data.

Electronic health records are a key component of eHealth. Different electronic files offer different levels of functionality, from basic documentation to real-time display of clinical signs and observations, often related to communication with other healthcare professionals and electronic prescribing.

There is currently a strong drive to provide citizens with better access to their own health data within the limits of digital security and confidentiality.

EU citizens expect to have access to their own health data. The data should be easily reviewed, imported into electronic files and shared with other relevant health professionals.

Information technologies contribute to the optimal organization of data in the health care system, management of comprehensive information, reaching a wider range of users, providing feedback from patients

The main tool for ensuring the efficiency of the functioning of the health system is by building a health information system and providing public access to the system through an electronic identifier for each citizen. It is necessary to create an electronic health card tracking the health status of the person.

However, with the introduction of e-health systems, the problem of personal data protection also arises. Any available information about a natural person provided to the relevant institution affects the social identity and personality of the individual. The processing of such data must be justified by reference to a specific purpose and must take place with the express permission of the individual.

Personal information may include names, dates of birth, photos, email addresses or other details. They shall be kept for a period not longer than necessary for the purpose for which they were collected.

The collection, storage, dissemination and destruction of data are examples of the type of processing.

The data controller must ensure that appropriate security measures are taken and give the right instructions to ensure confidentiality if the data is processed by others (eg a subcontractor). It must indicate the purposes of the data processing, the sources and means they will use, as well as the type of data to be collected. It must ensure that the data entered will be protected from unauthorized access by bystanders.

In addition, in the event of a data transfer, the controller must verify that the data protection requirements are met.

The persons whose personal data are processed have the right to access the relevant information and have the right to correct it if it is entered incorrectly.

Conclusion: The introduction of information and communication technologies in the healthcare system is an important innovation for the provision of better health services. The strategic goal of the introduction of information technology is to respond to the dynamic markets of health services, to create, maintain and improve competitive advantages. The implemented information systems must be characterized by maximum accessibility and flexibility of applications. The development of integrated internet-based information registers in the field of healthcare is essential for the sustainable development of the sector and the building of a competitive image.

Източници:

1. Dimitrov, I., Spasov, E. 2021. Public health management in the European union and Bulgaria. Health security challenges in the context of the COVID-19 crisis. Academic publishing house "Talent", University of agribusiness and rural development, Plovdiv.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

GOOD PRACTICES IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES IN HEALTHCARE

Katrin Krahtova-Nasteva

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The paper presents the most topical questions about good practices in development of human resources management in healthcare - communication, relationships, selection; introduction; motivation; development, planning.

Keywords: good practices, human resources, healthcare, communication.

ДОБРИ ПРАКТИКИ В РАЗВИТИЕТО НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ В ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО

Катрин Крахтова-Настева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Human resource management has a significant role in modern health organizations. Many of them today are aware of the importance of people in achieving their goals. The achievement of organizational goals will not be possible without human resources and the significant role of HRM in modern health organizations. (Aleksiev, 2012).

The ability of organizations to promote, develop and use the innovative potential of their employees contribute to the success of the organization.

At the heart of the logic of training and human resource development is the ensuring a high level of performance of work duties by the people in the organization, which cannot happen if they do not have the relevant competencies. Career development in organizations is a process of capacity building of employees and its manifestation / realization to perform new, more complex

and more responsible work duties in accordance with the requirements. This is done on the basis of activities for improving competencies (knowledge, skills, attitudes and more leads) and finds expression in the upward movement towards successful implementation of new and more complex work responsibilities. (Atanasova, 2015).

One of the good practices for human resources development is the addition of new responsibilities to the employee. In this way, prerequisites are created for the employee to upgrade the already acquired knowledge and skills.

Greater diversity in work tasks can improve the interest, challenge and commitment of the employee to the position (Dimitrov et al., 2018).

The rotation principle / exchange of positions / is also a good practice for human resources development. In this way, the employees get acquainted with the overall work process in the individual structural units, already acquired competencies are being improved.

Organization of so-called team building gives employee the opportunity to share their experience each other, to acquaint others with the nature and specifics of their work, to reveal the subtleties of the job position they occupy.

Participation in professional organizations also enables managers and employees of a health institution to meet with specialists, to receive up-to-date information, to take part in various events, round tables, seminars.

Each employee in the process of his development in the organization goes through a stage: orientation, specific situation in a real work environment, development in the hierarchy and productivity, evaluation and control.

The main management task in the organization is to motivate people to be motivated to work effectively and use their own potential.

Human resources are distinguished by their uniqueness and originality. They are the ones who produce, plan, organize and control the economic activity of an organization (Kesov, 2022).

Only suitable and motivated people who perceive the goals of the company as their personal goals. It is necessary for each staff member to have a perspective for growth and movement to a higher hierarchical step. You need to know in advance what needs to be done to realize it, what knowledge and skills need to be acquired. would improve the efficiency of its activities and contribute to its prosperity.

Conclusion: For the successful functioning and development of any organization it is necessary to have highly motivated employees who are satisfied with the working conditions provided to them. To improve the standard of living in our country it is necessary to increase productivity and quality of work. And one of the steps in this direction is the proper management and motivation of staff.

References

1. Aleksiev, I. 2012. Human resources management. ISBN 978-954-9498-81-3, 131 pages.
2. Atanasova, M. 2015. Training and development of human resources in the organizations - theory and practice, ISBN 978-619-160-656-6, 182 pages.
3. Dimitrov, I., Fotev, P., Petrov, P. 2018. Interpersonal behavior in the workplace. Contemporary Medical Science, Issue 1 (2018), 49-54.
4. Kesov, G. 2022. Team Management in Health Organization. XVII. International Balkan and Near Eastern Congress Series on Economics, Business and Management-Plovdiv / Bulgaria. ISBN: 978-619-203-323-1.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

GROUPS AND GROUP BEHAVIOUR IN HEALTH ORGANIZATION

Katrin Krahtova-Nasteva

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The paper presents the most topical questions about group behaviour of employees in health organizations, and the significance of communications. Main factors influencing groups' formation and general characteristics of groups in health organizations are considered focusing on roles of team members and managers/ leaders. Conclusions underline the necessary prerequisites for successful group management.

Keywords: groups, group behaviour, management.

ГРУПИ И ГРУПОВО ПОВЕДЕНИЕ НА ПЕРСОНАЛА В ЗДРАВНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ

Катрин Крахтова-Настева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

The formation of working groups is the first important step in maintaining the integrity of the health organization. Participation in working groups develops both the individual creative potential of each employee, and also enables him to integrate into a different social environment, which is a factor for the sustainable development of the health institution.

By participating in groups, people can satisfy their own needs for safety, security, friendship, status needs, of an economic nature, the pursuit of improvement and etc. (Aleksiev, 2012).

The activities in the health organization presuppose cooperation between people in groups and between groups in the organization.

When there is good dynamics within a group working towards a common goal, each individual member will present himself effectively and work in the interest of the organization itself.

Knowledge of the nature of groups in the organization is of particular importance for the formation of work teams, for recognizing the mechanisms of formation of group ideas, values, norms and patterns of behavior.

The role of the group leader is extremely important for the functioning of each working group. The leader must guide the development of the group on the way to the goal to be achieved. He must thus distribute the roles and responsibilities among the members of the group so that they can clearly understand the goal to be achieved. Each participant in the group has knowledge and skills that distinguish him from the other members. Knowing the job description - the style of work and abilities of each person, can help the leader in deciding how to distribute it in the group. The justice of the leader is accepted and understood by the members of the group more effectively. Leaders who do not meet the norms of the group have less control and efficiency. In such cases, there is a risk of conflict situations and failure to achieve the group's goals.

Cohesion is a characteristic of the group as a whole and depends on the individual level of devotion that everyone feels towards the group. In some groups, the connections between members are strong and long, and in others - weak, there is no sense of "group spirit" and with over time, they drift apart (Aleksiev, 2011).

There are employees whose participation in the group can have a positive effect on the work process, but there are also those whose behavior and attitude towards work can have a negative impact on group dynamics.

These members increase their individual goals by ignoring group goals and showing better performance with their ambitions.

They are aggressive, dominant or distracted staff who do not understand the nature of the task and constantly act in another direction.

There is also a risk that some members of the group will be given more responsibilities and others will work less than if they work alone.

The group leader must see the problems or weaknesses in the formed group and take the necessary measures to positively influence the group dynamics (Dimitrov et al., 2018).

Each member must be clearly aware of their individual contribution and their responsibility for the activities of the group. One of the most important characteristics that identifies the structure of the group is the attachment of the members to it. Adherence can be described as the individual's desire to be a member of the group. In a group where adherence is high, group members are happy with each other and motivated to stay in the group. In addition, people in such groups easily accept norms and goals and help each other achieve their goals.

Communication is a key moment for the favorable development of each group (Dimitrov, 2020). It can contribute to its success on the way to achieving the goals of the organization. Open and transparent communication builds and maintains a sense of trust within the group and helps maintain focus on the goal (Kesov, 2022). Face-to-face communication or relationships have always been one of the most effective and valid factors in group dynamics.

In normative social influence, people comply with the group norm in order to fit in, feel good and be accepted by the group. People comply because they believe that the group is competent and has the right information.

Compliance with group pressure can lead to group thinking or a wrong decision-making process that results from close-knit group members trying to maintain group harmony. Group situations can improve human behavior by making easy tasks easier but hindering difficult tasks. The larger the number of people in the majority, the more likely a person is to comply.

Conclusion: From the group's point of view, it is essential for its autonomy to be able to organize its members. This is the only way to unite everyone's energy and focus it on achieving common goals. Collective thinking is based on ignoring any information that contradicts group

views. After uniting around one point of view or making a decision, the group does not allow doubts about its expediency and opposes any other idea and information that contradicts the generally accepted one.

References

1. Aleksiev, I. 2011. Social psychology. ISBN 978-954-9498-65-3, 188 p.
2. Aleksiev, I. 2012. Organizational behavior. ISBN 978-954-9498-80-6, 144 p.
3. Dimitrov, I. 2020. Communicative skills, an effective way of health management. Intel Design Ltd., Plovdiv 2020.
4. Dimitrov, I., Petrov, P., Stefanov, T. 2018. Reasons for inefficient communication in the team and influence of the communication on the personnel turnover in the medical collectives. UARD Collective monograph series: Sustainable development and competitiveness of regions, Book 1, Academic publishing house “Talent”, University of agribusiness and rural development, Plovdiv, 2018, Seventh part “Topical problems in health care and services in regions”, 257-264.
5. Kesov, G. 2022. Team Management in Health Organization. XVII. International Balkan and Near Eastern Congress Series on Economics, Business and Management-Plovdiv / Bulgaria. ISBN: 978-619-203-323-1.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

A SOCIO–ECONOMIC THESIS ON FOOD SAFETY: MORE CONSUMPTION, EDUCATION OR RELIGIOUSNESS?

Rezear Kolaj

Agricultural University of Tirana, Albania

Petar Borisov

Agricultural University, Plovdiv, Bulgaria

Adelida Osmani Ergen

Siirt University, Turkey a

Ekaterina Arabska

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Demographic dynamics, growing pressures from new tech or challenges from the pandemic Covid–19 and the consequences represent just some of the concerns on food safety in the markets in 2021. Socio–economic developments of recent years and changes in the structure of consumption, can also affect the level of food safety in local markets in the city of Tirana, in Albania. Verification of the thesis of the impact of socio–economic factors on food safety, represents a trilemma of interest especially between the factors of consumption, education and the religiousness. The paper’s objective is an evaluation impact of the factors such as: age, safety knowledge, gender, consumption quantity, domestic tomato consumption, imported tomato consumption, greenhouses tomato consumption, field tomato consumption, Muslim religiousness, Christian religiousness to the food safety of vegetables, by illustrating with a case study from the agri–food markets in Tirana. The results of the statistical model used shows that variables safety knowledge, domestic tomato consumption, greenhouse tomato consumption, imported tomato consumption, field tomato consumption, primary education, middle and university education affect very significantly up to significantly to food safety. The findings can serve especially to professionals and future studies and also to the food agencies and market actors.

Keywords: food safety, safety knowledge, consumption, education, religiousness, Albania.

1. Introduction

Demographic dynamics, growing pressures from new technologies or challenges from the Covid-19 disease, and the consequences represent just some of the concerns for food market security in 2021. The mobility of the young and highly qualified population abroad, as everywhere even in Albania, has brought implications for families, with consequences for income stability and growth. Interaction with major factors, such as climate change, technological and e-commerce transformations, e-services etc., food production through 3D technology and the industrial massification of their production, have further increased the complexity of concerns over the production, consumption and food security, exposing more to these potential and still unstudied consequences small and unintegrated markets. The issue of food security has always been a major public agenda for researchers and policymaking, but currently this issue has become particularly primary and challenging due to the unpredictability of the situation created everywhere by the Covid-19 pandemic and the consequences for the stability of the economic system, functioning of markets and the trade, production and sustainable consumption.

The consequences of the Covid-19 pandemic, socio-economic developments and new demographic trends have had their impact on the functioning of markets and the issue of food safety in Albania. In the agri-food markets of the city of Tirana, several times there have been concerns which have identified the problem of production standards, product quality and their food safety. Given that a significant part of the food supply is provided through domestic agricultural production, the problems identified among vegetable agricultural products have raised concerns about their food security as an issue that affects the consumer and the functioning of markets on the one hand, as well as domestic producers, their competitiveness, exports and imports on the other hand. From this point of view, a research on the possible impact of some key socio-economic factors on food safety in the food markets of the city of Tirana is reasonable and represents a thesis of interest to better understand the problem in terms of factors by further offering possible adjustments needed for improvement.

Recent socio-economic dynamics and changes in the structure of consumption in the city of Tirana, can also affect the level of food safety in local markets. Food safety is related to factors such as age, gender, including level of education or safety knowledge, but can also be influenced by consumption and the religiousness. A perspective between the main categories of vegetable consumption, such as domestic production, imported, produced in greenhouses and field production and the quantity of consumption along with demographics as well as factors of safety knowledge and religiousness towards food safety can provide a more specific overview on this issue. The analysis of the above factors can contribute especially to: (1) consumer protection agencies and institutions, (2) market institutions and participants, as well as (3) local agricultural producers, given the fact that food safety from recent decades has been seen as well as a market sub-policy; or expressive of the competitive advantage of producers. The study investigates the impact of factors such as age, safety knowledge, gender, consumption quantity, domestic tomato consumption, imported tomato consumption, greenhouses tomato consumption, field tomato consumption, Muslim religiousness, Christian religiousness to food safety in the food markets of the city of Tirana in Albania. Annual studies on the impact of the socio-economic factors to the food safety are lacking and the verification of the above thesis or possible trilemma for more consumption, education or religiousness towards food safety represents a topic of research interest and may serve to the field professionals for further studies.

Researchers have dealt with the impact of changing socio-economic factors to food safety. The age is a strong predictor of perceptions on food-related health risks and food safety¹. Persons

¹ Dosman D.M., Adamowicz W.L., Hrudey S.E. (2001): Socioeconomic Determinants of Health and Food Safety-Related Risk Perceptions. Risk Analysis, Vol. 21, No. 2, p. 307-317.

at least 40 years old reports safer food patterns². The lack of food safety knowledge affect to food safety³. Consumers safety knowledge affect to food safety⁴. The most concerned on food safety tend to be woman⁵. Gender is an important predictor of perceived food safety⁶. Food consumption quantity affect in diferent ways to the food safety between EU countries⁷. Rising of food consumption quantity has rised concerns about over–applications pesticides and chemical contaminants and their impact on food safety in China⁸. Increasing consumption and demand for domestic vegetables in Vietnam has caused state failure in food safety protection⁹. Over the last decade great attention has been paid to food safety due to the increases of demand for domestic food products which has caused increase of diseases by chemical residues¹⁰. The rise of more than triple of food imports value from China has raised public concerns to food safety in the US¹¹. U.S. agricultural imports have increased significantly in recent years and several recent incidents have raised concerns about food safety¹². The rapid growth of greenhouses vegetable production has raised attention to consumption and food safety¹³. Dietary exposure of heavy metals through vegetable consumption produced in greenhouses has been identified as a potential risk to human health and food safety¹⁴. Disease outbreaks originating from fresh field agricultural produce are a major concern for public health and food safety by causing foodborne illnesses (46%) and hospitalizations (38%) in the US¹⁵. The continuous rise in the number of outbreaks of foodborne illnesslinked to fresh field vegetables is related with the enteric pathogens on plants represents a complicated challenge to food safety¹⁶. Consumers representative of Muslim religiousness are inclined to consume brand food products rather than others due to percepton as suitable for food

² Wilcock A., Pun M., Khanona J., Aung M. (2004): Consumer attitudes, knowledge and behavior: a review of food safety issues. *Trends in Food Science and Technology*, Vol. 15, p. 56–66.

³ Yapp C., Fairman R. (2006): Factors affecting food safety compliance within small and medium–sized enterprises: implications for regulatory and enforcement strategies. *Food Control*, Elsevier, Vol. 17, p. 42–51.

⁴ Redmond E.C., Griffith C.J. (2003): Consumer Food Handling in the Home: A Review of Food Safety Studies. *Journal of Food Protection*, Vol. 66, No. 1, p. 130–161.

⁵ Baker G.A. (2003): Food Safety and Fear: Factors Affecting Consumer Response to Food Safety Risk. *International Food and Agribusiness Management Review* Vol. 6 Issue 1, p. 1–11.

⁶ Fleming K., Thorson E., Zhang Y. (2006): Going beyond exposure to local news media: an information–processing examination of public perceptions of food safety, *Journal of Health Communication*, Vol. 11, p. 789–806.

⁷ Merten C., Ferrari P., Bakker M., Boss A., Hearty A., et al. (2011): Methodological characteristics of the national dietary surveys carried out in the European Union as included in the EFSA Comprehensive European food consumption database. *Food Additives and Contaminants*.

⁸ Lu Y., Song S., Wang R., Liu Z., Meng J., Sweetman A., Jenkins A., Ferrier R., Li H., Wei L., Luo W., Wang T. (2015): Impacts of soil and water pollution on food safety and health risks in China. *Environment International*, Vol. 77, p. 5–15.

⁹ Hoi P., Mol A., Oosterveer P. (2009): Market governance for safe food in developing countries: The case of low–pesticide vegetables in Vietnam. *Journal of Environmental Management*, Vol. 91, p. 380–388.

¹⁰ Zhou j., Helen J.H., Liang J. (2011): Implementation of food safety and quality standards: A case study of vegetable processing industry in Zhejiang, China. *The Social Science Journal*, Vol. 48, Issue 3, September 2011, p. 543–552.

¹¹ Gale F., Buzby J.C. (2009): Imports from China and food safety issues. *Economic information bulletin*, Economic research service, USDA.

¹² Becker G.S. (2007): Food and Agricultural Imports from China. CRS report for Congress. Congressional Research Service.

¹³ Hu W., Huang B., Tian K., Holm P.E., Zhang Y. (2017): Heavy metals in intensive greenhouse vegetable production systems along Yellow Sea of China: Levels, transfer and health risk. *Chemosphere*, Vol. 167, p. 82–90.

¹⁴ Hu W., et al (2018): Soil threshold values for cadmium based on paired soil–vegetable content analyses of greenhouse vegetable production systems in China: Implications for safe food production. *Environmental Pollution* (241) p. 922–929.

¹⁵ Karp D.S., Gennet S., Kilonzo C., Partyka M., Chaumont N., Atwill E.R., Kremen C. (2015): Comanaging fresh produce for nature conservation and food safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112, p. 11126–11131.

¹⁶ Brand M.T. (2006): Fitness of human enteric pathogens on plants and implications for food safety. *Annual Reviews of Phytopathology*, Vol. 44, p. 367–392.

safety standards and intended to advance their well-being¹⁷. Based on their trustworthiness and food quality and safety specific logo foods are regarded by consumers of Muslim religiousness as one of the healthy food available in the markets¹⁸. Studies find positive links between Christian religiousness of persons and tendencies for a nutritious diet associated with quality “healthy nutrition” and food safety factors¹⁹. There is a positive connection of safe and nutritious food diets which contributes greatly to the good health and nutritional status among the representatives of the Christian religiousness in the area of Crete compared to others²⁰. Preparation of skilled students during primary education for comprehending microorganisms and their pathogenic effects is of crucial importance on the consumer level and food safety²¹. Primary educational level is one of the demographic factors that influence on low knowledge of consumers concerning food safety²². Studies revealed that students were lacking in food safety knowledge by practiced some risky food-handling behaviors and the middle school students offer an ideal target group for food safety efforts²³. There is a need of actions on adolescents groups at the middle education level by considering influence to food safety²⁴. Observations on students attending college suggest that students continued to use risky practices and the risks of food safety remain²⁵. A study among college students in China confirm a optimistic bias on food safety issues, based on recommendations were made to increase public awareness affecting to food safety²⁶. University students knowledge and behaviours affect to food safety²⁷. Studies have noted shortcomings in food safety behaviour among university students by resulting on wider implications to food safety issue and its problematic²⁸.

2. Objectives and hypotheses

The objective of the paper is to evaluate the impact of several factors of a socio-economic nature such as the age, safety knowledge, gender, consumption quantity, domestic tomato consumption, imported tomato consumption, greenhouse tomato consumption, field tomato consumption, Muslim religiousness, Christian religiousness to the food safety of vegetables (the case of tomatoes) in the agricultural food markets of the city of Tirana in Albania.

¹⁷ Awan H.M., Siddiquei A.N., Haider Z. (2015): Factors affecting Halal purchase intention – evidence from Pakistan’s Halal food sector. *Management Research Review*, Vol. 38 No. 6, p. 640–660.

¹⁸ Wibowo M.W., Ahmad F.S. (2016): Non-Muslim consumers’ Halal food product acceptance mode. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 37, p. 276–283.

¹⁹ Chliaoutakis J.E., Drakou I., Gnardellis C., Galariotou S., Carra H., Chliaoutaki M. (2002): Greek christian orthodox ecclesiastical lifestyle: could it become a pattern of health-related behavior? *Preventive Medicine*, Vol. 34, p. 428-435.

²⁰ Sarri K.O., Linardakis M.K., Bervanaki F.N., Tzanakis N.E., Kafatos A.G. (2004): Greek Orthodox fasting rituals: a hidden characteristic of the Mediterranean diet of Crete. *British Journal of Nutrition*, Vol. 92, p. 277–284.

²¹ Ovca A., Jevšnik M., Raspor P. (2019): Challenges and strategies in the education of primary school children related to microbiological food safety – a review. *International Journal of Sanitary Engineering Research* (13), No. 1, pp. 25–38.

²² Gkana E.N., Nychas G.J.E. (2018): Consumer food safety perceptions and self-reported practices in Greece. *International Journal of Consumer Studies*, Vol. 42, p. 27–34.

²³ Lynch R.A., Dale Steen M., Todd J. et al. (2008): Delivering food safety education to middle school students using a web-based, interactive, multimedia, computer program. *Journal of Food Science Education*, Vol. 7, p. 35–42.

²⁴ Kim E.J., Pai A.J., Kang N.E., Kim W.K., et al. (2012): The effects of food safety 493 education on adolescents’ hand hygiene behavior: an analysis of stages of change. *Nutritional Research and Practice*, Vol. 6, p. 169–174.

²⁵ Diplock K.J., Dubin J.A., Leatherdale S.T., et al. (2018): Observation of high school students' food handling behaviors: do they improve following a food safety education intervention? *Journal of Food Protection*, Vol. 81, p. 917–925.

²⁶ Wang G.Y., Yueh H.P. (2020): Optimistic bias, food safety cognition, and consumer behavior of College students in Taiwan and Mainland China. *Foods*, Vol. 9, 1588.

²⁷ Bai L., et al. (2018): Personal involvement moderates message framing effects on food safety education among Medical University students in Chongqing, China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15 p. 1–15.

²⁸ Marklinder I., Ahlgren R., Blücher A., Börjesson S.M.E., Hellkvist F., et al. (2020): Food safety knowledge, sources thereof and self-reported behaviour among university students in Sweden. *Food Control*, Vol. 113, p. 107–130.

The study hypotheses are:

- H1 — the age of consumers affects food safety;
- H2 — safety knowledge of consumers affects food safety;
- H3 — consumers gender affects food safety;
- H4 — consumption quantity affects food safety;
- H5 — domestic tomato consumption affects food safety;
- H6 — imported tomato consumption affects food safety;
- H7 — greenhouses tomato consumption affects food safety;
- H8 — field tomato consumption affects food safety;
- H9 — Muslim religiousness of consumers affects food safety;
- H10 — Christian religiousness of consumers affects food safety;

Considering the importance of the education factor under the influence of new demographic dynamics a question of research interest is also formulated. Does education according to degrees: (1) primary, (2) secondary, (3) college/institute, and (4) university affects food safety?

The above variables have been tested through interviewing, and they are: age; safety knowledge; gender; consumption quantity; domestic tomato consumption; imported tomato consumption; greenhouse tomato consumption; field tomato consumption; Muslim religiousness; Christian religiousness, primary education; middle education; college education; and university education.

3. Measurement procedure

A questionnaire was construct to perform a quantitative measurement and provide an extensive database which was further used in the study area (220 interviews) by random selection. The variables are measured by scales (1–5) and consumers have been responded to the questions. Based on data provided a statistical model is used. The significance of the variables is presented by table 1.

Table 1. The significance of variables by linear statistical model
Dependent variable: Food safety

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	1.77211	0.607042	2.919	0.0039	***
Age	0.0809955	0.0691338	1.172	0.2427	
Safety knowledge	0.306062	0.0633671	4.830	<0.0001	***
Gender (0 if female, 1 if male)	-0.104161	0.113492	-0.9178	0.3598	
Consumption quantity	0.149273	0.114538	1.303	0.1940	
Domestic tomato consumption	0.241512	0.0651342	3.708	0.0003	***
Imported tomato consumption	-0.158579	0.0462034	-3.432	0.0007	***
Greenhouse tomato consumption	0.143188	0.0535648	2.673	0.0081	***
Field Tomato Consumption	-0.193743	0.0471373	-4.110	<0.0001	***
Religion_1 (1 if Muslim, 0 otherwise)	-0.0428817	0.175479	-0.2444	0.8072	
Religion_2 (1 if Christian, 0 otherwise)	0.238585	0.184817	1.291	0.1982	
Education_2 (1 if 8 year, 0 otherwise)	-1.06789	0.292432	-3.652	0.0003	***

Education_3 (1 if Middle, 0 otherwise)	-0.459207	0.237785	-1.931	0.0549	*
Education_4 (1 if College, 0 otherwise)	-0.524020	0.371312	-1.411	0.1597	
Education_5 (1 if University, 0 otherwise)	-0.393446	0.223285	-1.762	0.0796	*

Statistics based on the weighted data:

Sum squared resid	805.8578	S.E. of regression	1.992421
R-squared	0.469287	Adjusted R-squared	0.432686
F(14, 203)	12.82173	P-value(F)	2.52e-21
Log-likelihood	-451.8365	Akaike criterion	933.6731
Schwarz criterion	984.4405	Hannan-Quinn	954.1788

Statistics based on the original data:

Mean dependent var	2.922018	S.D. dependent var	1.059681
Sum squared resid	174.3755	S.E. of regression	0.926819

Source: Data processed by authors.

4. Conclusions and discussions

The paper in accordance with the objective of the study investigates the impact of the above variables to food safety in the agri-food markets of Tirana, Albania. Age, gender, consumption quantity, Muslim religiousness, Christian religiousness and college education are factors which do not impact to food safety (table 1). The perception on food safety issues has no differences between demographic factors. Consumers representing the Muslim and Christian religiousness's despite differences do not affect food safety and this is an important finding for policymaking. The college level education affect in different way food safety compared to other levels of education. Given the average age and low presence of the respondents of college education, the fact that does not affect to the food safety compared to others (primary, middle and university educ.) may be related to self-identification (of age 50+), where respondents with Higher education can be identified more with the university than the colleges level degree. This can be explained as a simple routine reaction of self-identification of the interviewees or a matter of self-confidence and it may deserves further studies.

Safety knowledge, domestic tomato consumption, greenhouse tomato consumption, imported tomato consumption, field tomato consumption, primary education, middle and university education affect very significantly up to significantly to food safety (table 1). The safety knowledge affects very significantly to food safety and this implies the importance of training and actions to be taken in the long-proactive way to spread the knowledge and culture of food safety. Consumption of domestic vegetables (tomatoes) and consumption of vegetables from greenhouses affect very significantly food safety. In a sense these two categories may even overlap, given that the greenhouses tomato has a longer presence in the markets than field production, and the positive attitude of consumers also implies continuous improvements in production safety standards. Imported tomatoes and tomato field produced also affect very significantly food safety but are negatively related. This finding can justified by consumers unsafe perception f for these categories and it deserves attention. Studies support the low level of food safety of the field vegetables due

to the presence of pathogens as *E.coli*²⁹ or listeria, salmonella, etc. and we have submitted also during the literature review. Primary education affect very significantly to food safety, while the middle and university education affect significantly and also are related negatively. There seems to be a reactive and further more proactive perception among the consumers according the levels from the primary to middle and university education to the food safety and negatively related. Specific education on culture and food safety knowledge and actions increasing credibility of actors in the market regardless of demographic/religiousness factors are recommended measures for professionals dealing with local markets. Education actions are effective in changing attitudes practices and personal relationships on food safety and culture³⁰. Actions on contemporary safety knowledge would bring closer the actors in the chain wholesalers–retailers–consumers, increasing the reliability as a key issue to food safety.

5. References

1. Dosman D.M., Adamowicz W.L., Hrudehy S.E. Socioeconomic Determinants of Health and Food Safety–Related Risk Perceptions. *Risk Analysis*, Vol. 21, No. 2, p. 307–317, 2001.
2. Wilcock A., Pun M., Khanona J., Aung M. Consumer attitudes, knowledge and behavior: a review of food safety issues. *Trends in Food Science and Technology*, Vol. 15, p. 56–66, 2004.
3. Yapp C., Fairman R. Factors affecting food safety compliance within small and medium–sized enterprises: implications for regulatory and enforcement strategies. *Food Control* (17) p. 42–51, 2006.
4. Redmond E.C., Griffith C.J. Consumer Food Handling in the Home: A Review of Food Safety Studies. *Journal of Food Protection*, Vol. 66, No. 1, p. 130–161, 2003.
5. Baker G.A. Food Safety and Fear: Factors Affecting Consumer Response to Food Safety Risk. *International Food and Agribusiness Management Review* Vol. 6 Issue 1, p. 1–11, 2003.
6. Fleming K., Thorson E., Zhang Y. Going beyond exposure to local news media: an information–processing examination of public perceptions of food safety, *Journal of Health Communication*, Vol. 11, p. 789–806, 2006.
7. Merten C., Ferrari P., Bakker M., Boss A., Hearty A., et al. Methodological characteristics of the national dietary surveys carried out in the European Union as included in the EFSA Comprehensive European food consumption database. *Food Additives and Contaminants*, 2011.
8. Lu Y., Song S., Wang R., Liu Z., Meng J., Sweetman A., Jenkins A., Ferrier R., Li H., Wei L., Luo W., Wang T. Impacts of soil and water pollution on food safety and health risks in China. *Environment International*, Vol. 77, p. 5–15, 2015.
9. Hoi P., Mol A., Oosterveer P. Market governance for safe food in developing countries: The case of low–pesticide vegetables in Vietnam. *Journal of Environmental Management* Vol. 91, p. 380–388, 2009.
10. Zhou j., Helen J.H., Liang J. Implementation of food safety and quality standards: A case study of vegetable processing industry in Zhejiang, China. *The Social Science Journal*, Vol. 48, p. 543–552, 2011.
11. Gale F., Buzby J.C. Imports from China and food safety issues. *Economic information bulletin*, Economic research service, USDA, 2009.
12. Becker G.S. Food and Agricultural Imports from China. CRS report for Congress. Congressional Research Service, 2007.

²⁹Soderqvist K., et al. (2019): Season and species: two possible hurdles for reducing the food safety risk of *Escherichia coli* O157 contamination of leafy vegetables. *Journal of Food Protection*, Vol. 82, p. 247–255.

³⁰Zanin L.M., et al. (2021): Influence of educational actions on transitioning of food safety culture in a food service context: Part 2 – Effectiveness of educational actions in a longitudinal study. *Food Control*, Elsevier, Vol. 120, 107542.

13. Hu W., Huang B., Tian K., Holm P.E., Zhang Y. Heavy metals in intensive greenhouse vegetable production systems along Yellow Sea of China: Levels, transfer and health risk. *Chemosphere*, Vol. 167, p. 82–90, 2017.
14. Hu W., Huang B., Borggaard O.K., Ye M., Tian K., Zhang H., Holm P.E. Soil threshold values for cadmium based on paired soil–vegetable content analyses of greenhouse vegetable production systems in China: Implications for safe food production. *Environmental Pollution*, Vol. 241, p. 922–929, 2018.
15. Karp D.S., Gennet S., Kilonzo C., Partyka M., Chaumont N., Atwill E.R., Kremen C. Comanaging fresh produce for nature conservation and food safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 112, p. 11126–11131, 2015.
16. Brand M.T. Fitness of human enteric pathogens on plants and implications for food safety. *Annual Reviews of Phytopathology*, Vol. 44, p. 367–392, 2006.
17. Awan H.M., Siddiquei A.N., Haider Z. Factors affecting Halal purchase intention – evidence from Pakistan’s Halal food sector. *Management Research Review*, Vol. 38 No. 6, p. 640–660, 2015.
18. Wibowo M.W., Ahmad F.S. Non–Muslim consumers’ Halal food product acceptance mode. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 37, p. 276–283, 2016.
19. Chliaoutakis J.E., Drakou I., Gnardellis C., Galariotou S., Carra H., Chliaoutaki M. Greek Christian orthodox ecclesiastical lifestyle: could it become a pattern of health–related behavior? *Preventive Medicine*, Elsevier, Vol. 34, p. 428–435, 2002.
20. Sarri K.O., Linardakis M.K., Bervanaki F.N., Tzanakis N.E., Kafatos A.G. Greek Orthodox fasting rituals: a hidden characteristic of the Mediterranean diet of Crete. *British Journal of Nutrition*, Vol. 92, p. 277–284, 2004.
21. Ovca A., Jevšnik M., Raspor P. Challenges and strategies in the education of primary school children related to microbiological food safety – a review. *International Journal of Sanitary Engineering Research*, Vol. 13 No. 1, pp. 25–38, 2019.
22. Gkana E.N., Nychas G.J.E. Consumer food safety perceptions and self-reported practices in Greece. *International Journal of Consumer Studies*, Vol. 42, p. 27–34, 2018.
23. Lynch R.A., Dale Steen M., Todd J. Pritchard T.J, Buzzell P.R, Pintauro S.J. Delivering food safety education to middle school students using a web–based, interactive, multimedia, computer program. *Journal of Food Science Education*, Vol. 7, p. 35–42, 2008.
24. Kim E.J., Pai A.J., Kang N.E., Kim W.K., Kim Y.S., Moon H.K., Ha A.W. The effects of food safety education on adolescents’ hand hygiene behavior: an analysis of stages of change. *Nutritional Research and Practice*, Vol. 6, p. 169–174, 2012.
25. Diplock K.J., Dubin J.A., Leatherdale S.T., Hammond D.H., Jones–Bitton A., Majowicz S.E. Observation of high school students' food handling behaviors: do they improve following a food safety education intervention? *Journal of Food Protection*, Vol. 81, p. 917–925, 2018.
26. Wang G.Y., Yueh H.P. Optimistic bias, food safety cognition, and consumer behavior of College students in Taiwan and Mainland China. *Foods*, Vol. 9, 1588, 2020.
27. Bai L., Cai Z., Lv Y., Wu T., Sharma M., Shi Z., Hou X., Zhao Y. Personal involvement moderates message framing effects on food safety education among Medical University students in Chongqing, China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, Vol. 15, p. 1–15, 2018.
28. Marklinder I., Ahlgren R., Blücher A., Börjesson S.M.E., Hellkvist F., Moazzami M., Schelin J., Zetterström E., Eskhult G., Danielsson–Tham M.L. Food safety knowledge, sources thereof and self–reported behaviour among university students in Sweden. *Food Control*, Vol. 113, p. 107–130, 2020.

29. Soderqvist K., Rosberg A.K., Boqvist S., Alsanius B., Mogren L., Vagsholm I. Season and species: two possible hurdles for reducing the food safety risk of *Escherichia coli* O157 contamination of leafy vegetables. *Journal of Food Protection*, Vol. 82, p. 247–255, 2019.

30. Zanin L.M., Stedefeldt E., Silva S.M., Cunha D.T., Luning P.A. Influence of educational actions on transitioning of food safety culture in a food service context: Part 2 – Effectiveness of educational actions in a longitudinal study. *Food Control*, Elsevier, Vol. 120, 107542, 2021.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

CONSUMPTION OF DOMESTIC PRODUCTS, SOME MYTHS AND TRUTHS: IS IT YET A SAFE CHOICE?

Rezear Kolaj

Agricultural University of Tirana, Albania

Petar Borisov

Agricultural University, Plovdiv, Bulgaria

Adelida Osmani Ergen

Siirt University, Turkey a

Ekaterina Arabska

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Consumption of domestic food products is important for the economy everywhere. Concerns about this activity create implications for (1) growth, (2) farmers' income and (3) the markets functioning. Studies on the consumption of local products in the market of Tirana in Albania in the light of new development dynamics are lacking. The paper's objective is an evaluation of factors such as the age, food safety, education, consumption quantity, income, price preference, family members, status of employment represented by workers and consumers safety knowledge to the consumption of domestic agricultural products in the markets of Tirana, Albania. The results of the statistical model used shows that variables age, consumption quantity, price preference, food safety and social status of interviewers represented by workers affect significantly to very significantly to the consumption of domestic products. Findings appeal for attention on the issue offering possible ways for improvement.

Keywords: Consumption of domestic vegetables, food safety, price preference, workers, Albania.

1. Introduction

Consumption issues in developing countries are very specific and still unexplored. Nowadays the growing influence of technologies or even the consequences of the Covid-19 pandemic have increased research curiosity on the problem of consumption. Among this wide range of issues, the implications for the consumption of domestic products have been and remain a preferential subject among researchers and of particular interest to economies with low access to resources and factors. The consumption of domestic products is an important source (1) of economic growth, (2) income of farmers' producers and (3) the functioning of markets. In the markets of Tirana several times have been evidenced reclaims (photo 1), raising concerns over the consumption of domestic produce and the income of farmers' producers. Given these developments a study on the factors that affect the consumption of domestic products may be of interest, throwing more light in this regard.

Photo 1. Tomato problems in the market of Tirana
Source: agroweb.org.

The consumption of domestic products is influenced by economic and social developments. Overseas labor movements and their effects on factors can affect the consumption of domestic production in several ways. The focus of this paper is an assessment of factors: age, food safety, consumption quantity, income, price preference, number of family members, status of employment and safety knowledge to the consumption of domestic products in the markets of the city of Tirana, Albania. Measurements on the consumption of local food products in the case of Tirana markets are missing. More research in this area can contribute to the identification of problems and respective adjustments, by sensitized also for more attention about its importance from policy practitioners or professionals.

About variables under consideration has a broad support literature. The age effect on domestic consumption and a number of studies reports very similar effects for different age ranges¹. The age composition affect strongly to the domestic consumption². The consumption level of specific foods is influenced by future changes in food safety³. Food safety is emerging as an attribute demanded by consumers⁴. Findings show that the quantity consumption by households

¹ Jones R.V., Fuertes A., Lomas K.J. (2015): The socio-economic, dwelling and appliance related factors affecting electricity consumption in domestic buildings. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 43, pp. 901–917.

² McLoughlin F., Duffy A., Conlon M. (2015): A clustering approach to domestic electricity load profile characterization using smart metering data. *Applied energy*, Vol. 141, p. 190–199.

³ Quested T.E., Cook P.E., Gorris L.G.M., Cole M.B. (2010): Trends in technology, trade and consumption likely to impact on microbial food safety. *International Journal of Food Microbiology* Vol. 139, Supplement, p. S29–S42.

⁴ Wang Zh., Yanna M., Gale F. (2008): Chinese consumer demand for food safety attributes in milk products. *Food Policy*, Elsevier, Vol. 33, Issue 1, p. 27–36.

play a significant role in explaining variations in consumption⁵. Household characteristics expressing possession and utilization of consuming affect to overall consumption⁶. Demand for food consumption is a function of capita income⁷. The increase of incomes in developing countries has influenced the increase on the demand for food consumption⁸. Price preference affect to foods consume⁹. Price preferences affect to the food consumption and especially on soft drink case¹⁰. Family size expressed by members hypothesized to influence on food consumption¹¹. Multi-member household model affect to food consumption¹². Workers tend to consume more during time-work to socialize with other colleagues¹³. The labor status impacts the structure of food consumption¹⁴. Food-handling practices and safety knowledge affect to consumption¹⁵. Adolescents' food consumption affected by knowledge safety¹⁶.

2. Objectives and hypotheses

The objective of this paper is to evaluate significance of some variables such as the age, food safety, consumption quantity, income, price preference, family members, consumers' status of workers and safety knowledge to the consumption of domestic vegetable products, illustrating with a case study on consumers preferences to domestic tomatoes in the agri-food markets of Tirana in Albania.

The study hypotheses are:

- H1 — the age of consumers affects to the consumption of domestic tomato;
- H2 — perception on food safety of consumers affects to the consumption of domestic tomato;
- H3 — consumption quantity by consumers affects to the consumption of domestic tomato;
- H4 — income level of consumers affects to the consumption of domestic tomato;
- H5 — price preference of consumers affects to the consumption of domestic tomato;
- H6 — family members of consumers affects to the consumption of domestic tomato;

⁵ Domene E., Saurí D. (2006): Urbanization and water consumption: influencing factors in the metropolitan region of Barcelona. *Urban Studies*, Vol. 43, No. 9, p. 1605–1623.

⁶ Chen S., Li N., Guan J., Xie Y., Sun F., Ni J. (2008): A statistical method to investigate national energy consumption in the residential building sector of China. *Energy and Buildings*, Elsevier, Vol. 40, Issue 4, p. 654–665.

⁷ Springmann M., Mason-D'Croz D., Robinson S., Garnett T., Godfray H.C.J., et al. (2016): Global and regional health effects of future food production under climate change: a modelling study. *Lancet*, Elsevier, Vol. 387, p. 1937–1946.

⁸ Mottaleb K.A., Rahut D.B., Krusemanand G., Erenstein O. (2016): Evolving food consumption patterns of rural and urban households in developing countries: A Bangladesh case. *British Food Journal*, Vol. 120 No. 2, p. 392–408.

⁹ Schnettler B., Ruiz D., Sepu lveda O., Sepu lveda N. (2008): Importance of the country of origin in food consumption in a developing country. *Food Quality and Preference*, Vol. 19, p. 372–382.

¹⁰ Andreyeva T., Long M.W., Brownell K.D. (2010): The impact of food prices on consumption: a systematic review of research on the price elasticity of demand for food. *American Journal of Public Health*, Vol. 100, p. 216–220.

¹¹ Adrian J., Daniel R. (1976): Impact of Socio-economic Factors on Consumption of Selected Food Nutrients in the United States. *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 58, No. 1, p. 31–38.

¹² Pitt M.M., Rosenzweig M.R. (1985): Health and Nutrient Consumption Across and Within Farm Households. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 67, No. 2, p. 212–223.

¹³ Silva C.M., Da Cunha N.B., Mota M.C., Marot L.P., Teixeira K.R.C., Cunha T.M., Crispim C.A. (2020): Effect of consuming a late-night high-protein/moderate-carbohydrate vs. low-protein/high-carbohydrate meal by night workers on their food perceptions later during the day: a randomized crossover study. *Chronobiology International*, Vol. 37, p. 1392–1399.

¹⁴ Regmi A., Dyck J. (2001): Effects of urbanization on global food demand. ERS WRS 01–1. Economic Research Service, United States Department of Agriculture, Washington, D.C.

¹⁵ Redmond E.C., Griffith C.J. (2003): Consumer Food Handling in the Home: A Review of Food Safety Studies. *Journal of Food Protection*, Vol. 66, p. 130–161.

¹⁶ Hillevi C., Prell M.S., Berg C., Jonsson L.M., Lissner L. (2005): A school-based intervention to promote dietary change. *Journal of Adolescent Health*, Vol. 36, Issue 6, p. 529–530.

- H7 — consumers status of workers affects to the consumption of domestic tomato;
- H8 — safety knowledge of consumers affects to the consumption of domestic tomato;

The above variables are measured by an interviewing procedure in the markets of Tirana, Albania and they are: age; food safety; education; consumption quantity; income; price preference; family members; workers; and safety knowledge.

3. Measurement procedure

A questionnaire was used to conduct the study in order to provide a large database in the study area (the agri-food markets of Tirana), by random choice procedures and interviewing face to face (220). The variables are measured by an increasing scales (1–5) according to the respective questions.

Based on data provided has become an overview of preferences for domestic tomato consumption as follows (table 1; figure 1).

Table 1. Preference for domestic tomato consumption

Domestic tomato consumption	Total
1	1
2	22
3	39
4	58
5	99
(blank)	
Grand Total	219

Source: Data processed by authors.

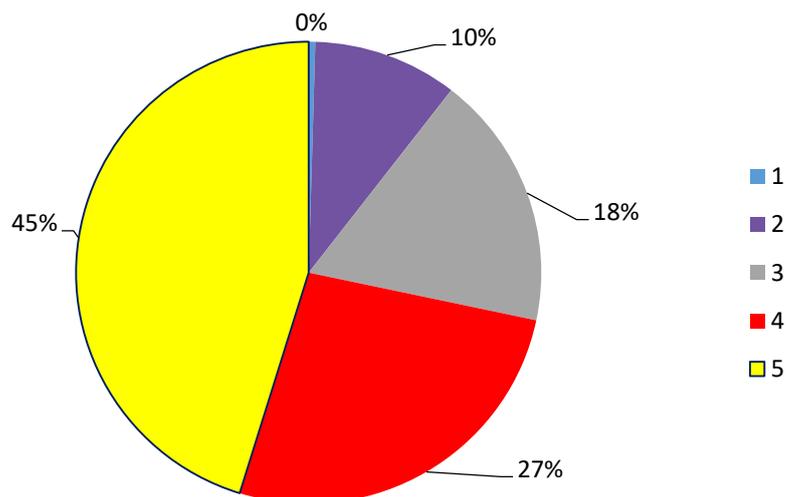

Figure 1. Preference for domestic tomato consumption expressed as a percentage

Source: Data processed by authors.

The data provided demonstrate a high level of preference for domestic tomato consumption.

The significance of the above variables was estimated through a linear statistical model (table 2).

Table 2. The significance of variables estimated by linear statistical model.
Dependent variable: Domestic tomato consumption

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	3.32331	0.556243	5.975	<0.0001	***
Age	0.156119	0.0728627	2.143	0.0333	**
Food safety	0.261480	0.0691132	3.783	0.0002	***
Education	-0.0103515	0.0702200	-0.1474	0.8829	
Consumption quantity	-0.267051	0.121277	-2.202	0.0288	**
Income	-0.0345530	0.0524571	-0.6587	0.5108	
Price preference	-0.267442	0.130385	-2.051	0.0415	**
Family members	0.0952773	0.102214	0.9321	0.3524	
Workers	0.166792	0.0880628	1.894	0.0596	*
Safety knowledge	-0.0702652	0.0701805	-1.001	0.3179	

Statistics based on the weighted data:

Sum squared resid	563.1550	S.E. of regression	1.649411
R-squared	0.143085	Adjusted R-squared	0.105828
F(9, 207)	3.840469	P-value(F)	0.000163
Log-likelihood	-411.3815	Akaike criterion	842.7630
Schwarz criterion	876.5620	Hannan-Quinn	856.4164

Statistics based on the original data:

Mean dependent var	4.050691	S.D. dependent var	1.037363
Sum squared resid	210.3963	S.E. of regression	1.008170

Source: Data processed by authors.

4. Conclusions and discussions

Paper provides an overview on discussions about the problems of consumption of domestic products, by referring a case study of the vegetable consumption in the city of Tirana. Variables income, family members, safety knowledge and education do not effect on the domestic vegetable consumption. Individuals, regardless of income, family size, education, etc., tend consumption of the domestic products. A number of complex factors with interdisciplinary scope interact on the consumption of domestic products. Consumption of domestic products is a myth and very popular in every country. This can be explained by the fact that consumer choice is not based much on the process of critical thinking and rational behavior and here interact also other factors, such as ethnocentrism and feelings of patriotism. Consumers' ethnocentrism and patriotism are stronger determinants of domestic consumption than rational considerations (the cognitive mechanism)¹⁷.

Age, consumption quantity, price preference impact and very significantly (table 2) to the domestic vegetable consumption. The increase in consumption quantity affects the decrease in the consumption of domestic products. Consumers may find of interest products of other origin, or even other competing vegetables (except tomatoes) and this trend deserves further attention. With age, individuals tend to consume more domestic production and this is an important finding for consumption in the markets of Tirana, given the new demographic dynamics. Price preference is an influential factor to consumption. One of the characteristics of domestic production is its presence in the markets throughout the year and this is related not only to the production of the

¹⁷ Vida I., Reardon J. (2008): Domestic consumption: rational, affective or normative choice? Journal of Consumer Marketing, Vol. 25, No. 1, p. 34-44.

field but also to the fact that a dominant part of the annual supply is provided by greenhouses where the country has known advantages. Considering the size of the offer of domestic production from greenhouses, high prices during the cold seasons, but also strong price amplitudes during the year, adjustments in agri-food markets and fair prices are necessary to stimulate the consumption of domestic products.

Food safety and social status of interviewers represented by workers are also very influential factors to the consumption of domestic products. We explained that the consumption of domestic production is popular regardless of social status. Workers are driven by nationalist consumer tendencies and increasing their market presence increases the tendencies for increasing consumption. Food safety impact significantly for increasing of consumption. Eating is a behavior, this implies an interaction and food safety in some cases appears as a factor and attribute. Food safety and food concerns in the century XXI are exclusivities of scientific expertise. Along with other reclaims of domestic production in the market, the vivipary phenomenon e.g. (photo 1) a very rare phenomenon does not have to be so frequent and unaddressed. The range of factors that can affect this problem is very wide, including environmental factors, etc. up to the genetic problems of the varieties used, etc., etc. This is not a myth: this is a truth that requires solutions from the responsible institutions.

5. References

1. Jones R.V., Fuertes A., Lomas K.J. The socio-economic, dwelling and appliance related factors affecting electricity consumption in domestic buildings. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 43, p. 901–917, 2015.
2. McLoughlin F., Duffy A., Conlon M. A clustering approach to domestic electricity load profile characterization using smart metering data. *Applied energy*, Vol. 141, p. 190–199, 2015.
3. Quested T.E., Cook P.E., Gorris L.G.M., Cole M.B. Trends in technology, trade and consumption likely to impact on microbial food safety. *International Journal of Food Microbiology* Vol. 139, Supplement, p. S29–S42, 2010.
4. Wang Zh., Yanna M., Gale F. Chinese consumer demand for food safety attributes in milk products. *Food Policy*, Elsevier, Vol. 33, Issue 1, p. 27–36, 2008.
5. Domene E., Saurí D. Urbanization and water consumption: influencing factors in the metropolitan region of Barcelona. *Urban Studies*, Vol. 43, No. 9, p. 1605–1623, 2006.
6. Chen S., Li N., Guan J., Xie Y., Sun F., Ni J. A statistical method to investigate national energy consumption in the residential building sector of China. *Energy and Buildings*, Elsevier, Vol. 40, Issue 4, p. 654–665, 2008.
7. Springmann M., Mason-D'Croz D., Robinson S., Garnett T., Godfray H.C.J., et al. Global and regional health effects of future food production under climate change: a modelling study. *Lancet*, Elsevier, Vol. 387, p. 1937–1946, 2016.
8. Mottaleb K.A., Rahut D.B., Krusemanand G., Erenstein O. Evolving food consumption patterns of rural and urban households in developing countries: A Bangladesh case. *British Food Journal*, Vol. 120 No. 2, p. 392–408, 2016.
9. Schnettler B., Ruiz D., Sepu lveda O., Sepu lveda N. Importance of the country of origin in food consumption in a developing country. *Food Quality and Preference*, Vol. 19, p. 372–382, 2008.
10. Andreyeva T., Long M.W., Brownell K.D. The impact of food prices on consumption: a systematic review of research on the price elasticity of demand for food. *American Journal of Public Health*, Vol. 100, p. 216–220, 2010.
11. Adrian J., Daniel R. Impact of Socio-economic Factors on Consumption of Selected Food Nutrients in the United States. *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 58, No. 1, p. 31–38, 1976.

12. Pitt M.M., Rosenzweig M.R. Health and Nutrient Consumption Across and Within Farm Households. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 67, No. 2, p. 212–223, 1985.
13. Silva C.M., Da Cunha N.B., Mota M.C., Marot L.P., Teixeira K.R.C., Cunha T.M., Crispim C.A. Effect of consuming a late-night high-protein/moderate-carbohydrate vs. low-protein/high-carbohydrate meal by night workers on their food perceptions later during the day: a randomized crossover study. *Chronobiology International*, Vol. 37, p. 1392–1399, 2020.
14. Regmi A., Dyck J. Effects of urbanization on global food demand. ERS WRS 01–1. Economic Research Service, United States Department of Agriculture, Washington, D.C, 2001.
15. Redmond E.C., Griffith C.J. Consumer Food Handling in the Home: A Review of Food Safety Studies. *Journal of Food Protection*, Vol. 66, p. 130–161, 2003.
16. Hillevi C., Prell M.S., Berg C., Jonsson L.M., Lissner L. A school-based intervention to promote dietary change. *Journal of Adolescent Health*, Vol. 36, Issue 6, p. 529–530, 2005.
17. Vida I., Reardon J. Domestic consumption: rational, affective or normative choice? *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 25 No. 1, p. 34–44, 2008.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

CONSUMPTION OF DOMESTIC VEGETABLES PRODUCED IN GREENHOUSES: A SOCIO-DEMOGRAPHIC PROFILE OF THE CONSUMER

Rezear Kolaj

Agricultural University of Tirana, Albania

Petar Borisov

Agricultural University, Plovdiv, Bulgaria

Adelida Osmani Ergen

Siirt University, Turkey a

Ekaterina Arabska

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: In recent years farmers producers of vegetables in greenhouses of Albania have faced a number of problems within this cluster such as production standards, costs and sales. The decline in sales is related to domestic consumption; the facts from the markets of Tirana, support that the consumption of domestic products may not yet be a priority of consumers. The decline in consumption of domestic products affects farmers' incomes and the well-functioning of markets. Consumption of domestic vegetables produced in greenhouses can be affected by demand factors, including age, perception on food safety and consumers' education. The literature supports impact of the above factors to the consumption. The paper's objective is a measurement of the potential impact of variables such as age, food safety, consumers' education and family members to the consumption of domestic products in the markets of Tirana. The results of the statistical model used shows that above variables affects to the consumption. The findings provide a socio-demographic profile of the consumer of domestic agricultural products produced in greenhouses and may serve for other future researchers.

Keywords: Consumption, age, food safety, education, family members, domestic production.

1. Introduction

The production of vegetables in greenhouses represents an important industry for Albanian agriculture. Over the last 30 years this activity has expanded and mainly in the south–western area, which represents the largest agricultural production region in the country. Between the years 2000–2016 the surface of greenhouses in Albania has expanded by 462ha–1403ha¹. Greenhouse farmers favored by annual temperatures and the advantages of specialization for years, have the capacity to produce 3 agricultural crops during 1 calendar year. However, in recent years farmers have faced a number of complicated problems; some of which are related to global events, such as the pandemic Covid–19 (2019–and the effects thereafter) and some others related to problems within this cluster, such are production standards, costs and consequently sales in the market. The decline in sales has particularly affected farmers' their family economy and sustainable regional development.

Production standards and technology followed affect the safety of agricultural products and consequently consumption, and several times this issue has been the subject of discussions in Tirana markets. In this theater of developments the dynamics are also characterized by various other interactions. Worrying have been e.g. migration indicators, especially among youngest and the most qualified, and these socio–demographic changes may have also an impact in this context. Given the changes in the structure of consumers demand, there may be changes in demand factors and consumption of domestic agricultural products produced in greenhouses. The facts from the markets of Tirana, support that the consumption of domestic products may not yet be a priority of consumers. In fact, sustainable consumption have a multi–plane importance, influencing the realization of production and the well–functioning of markets, sustainable development, economic growth, etc.

The sustainable consumption represents a "puzzle" of importance in the picture of the economy, if we look it in the light of the competitiveness of domestic production and more specifically of domestic consumption and implications. *Consumption* of domestic vegetables produced in greenhouses can be affected by socio–demographic changes with an impact on demand factors, including *age*, perception on *food safety* and the consumers' *education*. Testing the above factors and assessing their impact on the consumption of domestic agricultural products, illustrating with a case study from the markets of Tirana represents a subject with curiosity (1) theoretical and research and (2) practically informative for market actors or consumer protection organizations. (3) Assessing the functioning of domestic markets and the potential implications represent a primary task for market monitoring institutions.

The research literature in recent years has a growing and multidisciplinary focus on the issue of food consumption and the most influential factors in different countries. The age have an influence on fruit and vegetable consumption². High vegetable consumption may be associated with slower rate of cognitive decline with older age³. The proportion of a low consumption of vegetables increases with age⁴. Concerns about food safety influence the way in which consumers confront the question of where, how and from whom they buy their fresh vegetables⁵. While the

¹ INSTAT. (2017): Albanian Institute of Statistics. www.instat.gov.al.

² Hobbs D.A., Ashouri A., George T.W., Lovegrove J.A., Methven L. (2014): The consumer acceptance of novel vegetable–enriched bread products as a potential vehicle to increase vegetable consumption. *Food Research International*, Elsevier, Vol. 58, (April), p. 15–22.

³ Morris M. C., Evans D. A., Tangney C. C., Bienias J. L., Wilson R. S. (2006): Associations of vegetable and fruit consumption with age–related cognitive change. *Neurology*, 67, p. 1370–1376.

⁴ Lindström M., Hanson B.S., Wirfalt E., Ostergren P.O. (2001): Socioeconomic differences in the consumption of vegetables, fruit and fruit juices. The influence of psychosocial factors. *European Journal of Public Health*, Vol. 11, p. 51–59.

⁵ Wertheim–Heck, S.C.O., Spaargaren G., Vellema S. (2014): Food safety in everyday life: Shopping for vegetables in a rural city in Vietnam. *Journal of Rural Studies*, Elsevier, Vol. 35, (July) p. 37–48.

safe vegetable production and distribution affect to the wide spread of the consumer trust, the state failure in food safety protection reported widely between developing countries⁶. There is augmentation of respondents “worrying about food–safety problems” in EU and it comprise a significant share of 48% of European consumers (and Bulgarian consumers 75%) indicate that consumed food by using improper using pesticides/chemicals “very or fairly likely” can damage their health⁷. Increases in education leads to higher likelihood of preferences for vegetables⁸. The lower paternal educational level it is negatively associated with the consumption of vegetables⁹. Factors, especially the age and the level of education influence to the consumption of fresh fruits and vegetables¹⁰. According to social class and household members or being married, compared to being single may affect a persons vegetables intake via eating and socio–cultural norms or home availability of vegetables and so on¹¹. Previous research have demonstrated that family members' eating habits are similar, by reveals that vegetable intake predicts also the vegetable intake by spouses, children and adolescents¹². The age of consumers, educational level and the perception safety, are the main determinants of consumer's¹³.

2. Objectives and hypotheses

The main objective of the paper is to test the potential impact of several variables, such as age, food safety and consumer education of the interviewees to the consumption of the agricultural domestic products, illustrating with a case study from the markets of Tirana and more specifically with the consumption of tomatoes produced in greenhouses.

Specific objective

Through findings and recommendations, to create a socio–demographic profile of the consumer in the markets of Tirana who consumes agricultural domestic vegetables produced in the greenhouses.

The study hypotheses are:

- H1 — the age of consumers affect to the consumption of domestic produced tomatoes;
- H2 — perception of food safety affect to the consumption of domestic produced tomatoes;
- H3 — the education of consumers affect to the consumption of domestic produced tomatoes.

A research question of interest has also been formulated for research purposes; does the family structure (expressed according to the number of family–members) affect to consumption of domestic tomatoes produced in greenhouses?

⁶ Pham V.H., Mol A.P.J., Oosterveer P.J.M. (2009): Market governance for safe food in developing countries: the case of low–pesticide vegetables in Vietnam. *Journal of Environment Management*, Elsevier, Vol. 91, Issue 2, p. 380–388.

⁷ Bachev H. (2011): Management of chemical and biological risks in agri–food chain. Institute of Agricultural Economics, Sofia. MPRA, Munich Personal RePEc Archive.

⁸ Dettmann, R., Dimitri C. (2007): Who's buying organic vegetables? Demographic characteristics of US consumers. *Journal of Food Distribution Research*, p. 49–62.

⁹ Valmórbida J.L., Vitolo M.R. (2014): Factors associated with low consumption of fruits and vegetables by preschoolers of low socio–economic level. *Jornal de Pediatria*, 90 (5), p. 464–471.

¹⁰ Dhaoui O., Nikolaou K., Mattas K., Baourakis G. (2020): Consumers' attitude towards alternative distribution channels of fresh fruits and vegetables in Crete. *British Food Journal*, Vol. 122, Issue 9, p. 2823–2840.

¹¹ Kamphuis C., Giskes K., de Bruijn G., Wendel–Vos W., Brug J., van Lenthe F. (2006): Environmental determinants of fruit and vegetable consumption among adults - a systematic review. *British Journal Nutrition*, Vol. 96, p. 620–635.

¹² Hannon P.A., Bowen D.J., Moinpour C.M., McLerran D.F. (2003): Correlations in perceived food use between the family food preparer and their spouses and children. *Appetite*; Elsevier, Vol. 40, Issue 1, p. 77–83.

¹³ Wang F., Zhang J., Mu W., Fu Z., Zhang X. (2009): Consumers' perception toward quality and safety of fishery products, Beijing, China. *Food Control*, Elsevier, Vol. 20, Issue 10, p. 918–922.

The above variables and the research question are measured by the perception of consumers in the markets of agricultural–food products in the city of Tirana (October 2019 – January 2020). They are:

- Age;
- Food safety
- Education
- Family members

3. Measurement procedure

A questionnaire was construct for the realization of the paper and after testing in advance in a focus group and adaptation with some adjustments it was used in the study area (in the agricultural–food markets in the municipality of Tirana), by interviewing consumers (220) according to random choice procedures. The above variables are measured by scales (1–5) and interviewed consumers have been responded to the respective questions according to scaling applied.

Based on data provided a linear statistical model is used to test the above variables. The significance of the variables under review is presented in the following table (table 1).

Table 1. The significance of variables by linear statistical model
Dependent variable: Greenhouse domestic tomato consumption

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
Const.	2.14772	0.581600	3.693	0.0003	***
Age	-0.187793	0.0736681	-2.549	0.0115	**
Food safety	0.137132	0.0812592	1.688	0.0929	*
Education	0.135518	0.0837695	1.618	0.1000	*
Family members	0.268099	0.0962954	2.784	0.0058	***

Statistics based on the weighted data:

Sum squared resid	656.3224	S.E. of regression	1.747187
R-squared	0.113160	Adjusted R-squared	0.096661
F(4, 215)	6.858465	P-value(F)	0.000033
Log-likelihood	-432.3992	Akaike criterion	874.7984
Schwarz criterion	891.7665	Hannan-Quinn	881.6505

Statistics based on the original data:

Mean dependent var	3.495455	S.D. dependent var	1.168450
Sum squared resid	280.2938	S.E. of regression	1.141793

Source: Data processed by authors.

4. Conclusions and discussions

The paper in accordance with the objectives provides an analytical presentation of the problem of consumption of domestic vegetables according to consumer characteristics, by presenting a case study from the markets of agricultural–food products in Tirana, Albania.

The age, according to linear statistical model (table 1) results a very influential factor to the trend of tomato consumption in the markets of Tirana. With increasing the age of consumers, demand trend for domestic vegetables produced in greenhouses falls and this also can be explained by the decline in consumption generally with aging. However it is important to note that dietary

foods with vegetables of older age affect to the healthy nutrition, longevity and protect against disease and this problem in addition to consumption has a number of implications. Findings indicate that higher consumption of vegetables is significantly associated with a lower risk of depressive symptoms¹⁴. The migration of the youngest abroad may also affect the decline in consumption generally.

Food safety, results an influential and positive factor to the trend of consumption of domestic tomatoes. With increasing of standards of food safety throughout the chain from production to marketing the chances increase for the consumption of more domestic vegetables in the markets. Important external and internal factors may be involved. Increased competition with foreign products may call into question the production practices and standards of domestic products. Consumers may be faced with other more competitive alternative offers. The perception is important for the consumer behavior of buyers and consequently deserves more attention to possible causes. The issue of food safety is related to production, sales in the domestic market, exports and competitiveness.

Education, according to measurements results an influential factor to the trend of tomatoes consumption. We pointed out that the vegetable diet is recommended for nutritious food being widely considered as a diet with multifaceted and positive effects. Information on nutritious and healthy food goes hand in hand with the levels of consumers' information, their culture, their social status and their level of education. Similarly, the problem of domestic products produced in greenhouses quickly sensitizes consumers' with a higher level of education, resulting in consequences for their consumer readiness. Higher levels of education correspond to youngest and the migration may have an impact on declining consumption. Studies suggest that education improve vegetable liking and intake¹⁵.

Family members, results a very influential factor. Even intuitively in fact this finding is not a surprise. The family or coexistence between individuals is an entity that is identified by values, beliefs and common attitudes. Moreover, in the case of a multi-member family, parents develop an important responsibility not only for providing and preparing food for other family members, but also for orienting preferences towards more nutritious foods and this is a natural function of parenting. This experience is further transferred between older and younger children. On the other hand, for many reasons the family with more members tends to be more oriented by cooking at home than by other alternatives. Promoting consumption of a multi-member family maybe deserves more attention.

The paper presents a socio-demographic profile of potential consumer of the domestic agricultural products in the markets of Tirana. However the question for future research is still valid: Who consumes domestic agricultural products produced in greenhouses?

5. References

1. INSTAT. Albanian Institute of Statistics. www.instat.gov.al. 2017.
2. Hobbs D.A., Ashouri A., George T.W., Lovegrove J.A., Methven L. The consumer acceptance of novel vegetable-enriched bread products as a potential vehicle to increase vegetable consumption. *Food Research International*, Elsevier, Vol. 58, p. 15–22, (April) 2014.

¹⁴Cheng H.Y., Shi Y.X., Yu F.N., Zhao H.Z., Zhang J.H., Song M. (2019): Association between vegetables and fruits consumption and depressive symptoms in a middle-aged Chinese population: An observational study. *Medicine (Baltimore)*, vol. 98 (18); e15374.

¹⁵Jarpe-Ratner E., Folkens S., Sharma S., Daro D., Edens N.K. (2016): An Experiential Cooking and Nutrition Education Program Increases Cooking Self-Efficacy and Vegetable Consumption in Children in Grades 3–8. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, Elsevier, Vol. 48, Issue 10, p. 697–705.e1.

3. Morris M.C., Evans D.A., Tangney C.C., Bienias J.L., Wilson R.S. Associations of vegetable and fruit consumption with age-related cognitive change. *Neurology*, 67, p. 1370–1376, 2006.
4. Lindström M., Hanson B.S., Wirfalt E., Ostergren P.O. Socioeconomic differences in the consumption of vegetables, fruit and fruit juices. The influence of psychosocial factors. *European Journal of Public Health*, Vol. 11, p. 51–59, 2001.
5. Wertheim-Heck, S.C.O., Spaargaren G., Vellema S. Food safety in everyday life: Shopping for vegetables in a rural city in Vietnam. *Journal of Rural Studies*, Elsevier, Vol. 35, (July) p. 37–48, 2014.
6. Pham V.H., Mol A.P.J., Oosterveer P.J.M. (2009): Market governance for safe food in developing countries: the case of low-pesticide vegetables in Vietnam. *Journal of Environment Management*, Elsevier, Vol. 91, Issue 2, p. 380–388, 2009.
7. Bachev H. Management of chemical and biological risks in agri-food chain. Institute of Agricultural Economics, Sofia. MPRA, Munich Personal RePEc Archive, 2011.
8. Dettmann, R., Dimitri C. Who's buying organic vegetables? Demographic characteristics of US consumers. *Journal of Food Distribution Research*, p. 49–62, 2007.
9. Valmórbida J.L., Vitolo M.R. Factors associated with low consumption of fruits and vegetables by preschoolers of low socio-economic level. *Jornal de Pediatria*, Elsevier, vol. 90(5), p. 464–471, 2014.
10. Dhaoui O., Nikolaou K., Mattas K., Baourakis G. Consumers' attitude towards alternative distribution channels of fresh fruits and vegetables in Crete. *British Food Journal*, Vol. 122, Issue 9, p. 2823–2840, 2020.
11. Kamphuis C., Giskes K., de Bruijn G., Wendel-Vos W., Brug J., van Lenthe F. Environmental determinants of fruit and vegetable consumption among adults - a systematic review. *British Journal Nutrition*, Vol. 96, Issue 4, p. 620–635, 2006.
12. Hannon P.A., Bowen D.J., Moynour C.M., McLerran D.F. Correlations in perceived food use between the family food preparer and their spouses and children. *Appetite*; Elsevier, Vol. 40, Issue 1, p. 77–83, 2003.
13. Wang F., Zhang J., Mu W., Fu Z., Zhang X. Consumers' perception toward quality and safety of fishery products, Beijing, China. *Food Control*, Elsevier, Vol. 20, Issue 10, p. 918–922, 2009.
14. Cheng H.Y., Shi Y.X., Yu F.N., Zhao H.Z., Zhang J.H., Song M. Association between vegetables and fruits consumption and depressive symptoms in a middle-aged Chinese population: An observational study. *Medicine (Baltimore)*, vol. 98 (18); e15374, 2019.
15. Jarpe-Ratner E., Folkens S., Sharma S., Daro D., Edens N.K. An Experiential Cooking and Nutrition Education Program Increases Cooking Self-Efficacy and Vegetable Consumption in Children in Grades 3–8. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, Vol. 48, p. 697–705.e1, 2016.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

CONSUMPTION OF IMPORTED VEGETABLES: A SOCIO– ECONOMIC OBSERVATION ON DEMAND FACTORS

Rezear Kolaj

Agricultural University of Tirana, Albania

Petar Borisov

Agricultural University, Plovdiv, Bulgaria

Adelida Osmani Ergen

Siirt University, Turkey a

Ekaterina Arabska

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The increasing speed of change and social effects as a result of new technologies and the spread of information represent a phenomenon that everywhere has modified the functioning of the economy and consumption. A study on the impact of socio–economic factors on decisions on the consumption of imported vegetables by the citizens of Tirana in the context of these new dynamics is a topics of research interest. Agarwala et al. (1972), argue impact of socio–economic factors to the consumption. The paper’s objective is a measurement impact of socio–economic factors such as age, food safety, purchasing quantity, income, price preference, number of family members and status of employment represented by workers to the consumption of imported agricultural products in the markets of Tirana, Albania. The results of the statistical linear model used shows that variables age, price preference and purchasing quantity not affects to the consumption of imported vegetables, while income, food safety, the employment status represented by the workers and the number of family members are influential factors. Findings show an interaction of socio–economic phenomena to consumption.

Keywords: Consumption, income, price preference, workers, imported vegetables, Albania.

1. Introduction

The dynamics of developments during the last 2 decades in Albania has caused transformative infrastructural, economic and social developments. However, rapid urban migration from rural and sub-urban areas in recent years has been replaced by youth emigration and most qualified abroad, expanding the heterogeneity of challenges and bringing under a status-quo sustainable development. Moreover, the increasing speed of change and the social effects as a result of new technologies and the spread of information have shown an impact everywhere and especially on production and consumption. These dynamics have rapidly modified the functioning of the economy and markets by prompting new ideas and formulations for adaptation. The job mobility and human capital or the rapid expansion of e-commerce (also from the Covid-19 pandemic), e-payments, e-services, etc. and the functioning of markets are part of the contemporary debate, which has stimulated research interest everywhere on the impact of socio-economic changes on consumption factors generally.

Increasing the speed of change specifically requires attention in the case of the functioning of food markets, given the importance for production, consumption and the need for adequate-fast responses. In the food markets of the city of Tirana in recent years have been discussions on food safety and sales domestic products. This situation has increased the general disadvantages of domestic products, leading to a declining perception of consumers. The discussion on identifying the influential factors in the structure of consumers demand in the conditions of major socio-economic changes is of key importance to recognize the consumption trends of imported products, adjustments and possible adaptations in food markets of Tirana and lessons also for domestic production. The measurement of factors such as age, food safety and income, purchasing quantity, price preferences, family members and employment status to the consumption of imported products may help for a wider understanding.

While a comprehensive sensitization on sustainable consumption is more important for the sustainability of the economic system and the well-functioning of markets; an overview of the factors influencing the consumption of imported food products may be a more call for policy practitioners. Moreover, considering the new socio-economic dynamics and the speed of change as a result of increased mobility and the spread of information on an assessment of the above factors may be useful for (1) market actors, including domestic producers, (2) food market monitoring institutions, and also serving as an information manual for (3) the consumer protection associations. Such a studies on the consumption of imported vegetables in markets of Tirana and the impact of changes in socio-economic factors such as age, food safety, income, purchasing quantity, price preferences, number of family members, and employment status are missing and may be a topics of interest.

Many researchers see socio-economic factors and their possible changes in interaction with changes in consumption. The consumer parameters are strongly influenced by socio-economic factors¹. The age significantly affect the decision to consume². An older family member usually consumes less than does a young family member³. Food safety in developing countries is facing a particularly transformative period due to the link with increased demand for food and consumption⁴. Food consumption in European countries is affected by exposure to hazardous

¹ Agarwala R., Drinkwater J. (1972): Consumption Functions with Shifting Parameters Due to Socio-Economic Factors. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 54, p. 89–96.

² Moon W., Florkowski W.J., Beuchat L.R., Resurreccion A.V., Paraskova P., Jordan J., Chinnan M.S. (2003): Identifying Factors Affecting Consumption of Peanut Tahina in Bulgaria. *Journal of International Food and Agribusiness Marketing*, Vol. 13, Issue 2–3, p. 111–127.

³ Fan L.X., Liu G.B., Wang F., Geissen V., Ritsema C.J. (2013): Factors affecting domestic water consumption in rural households upon access to improved water supply: insights from the Wei River basin, China. *Plos One* 8, e71977.

⁴ Wongprawmas R., Canavari M. (2017): Consumers' willingness-to-pay for food safety labels in an emerging market: The case of fresh produce in Thailand. *Food Policy*, Elsevier, Vol. 69, p. 25–34.

chemicals present in seasonal foods and food safety⁵. Purchases food quantity affect to consumption⁶. Agricultural economists generally agree that economic development which also implies the higher purchases quantity stimulate the expansion of consumption⁷. Income variable accounted for most of the variability in consumption⁸. By Friedman, when a consumer unit experiences an increment of income this component is added to its assets in the form of consumption⁹. Paul Samuelson emphasizes that the economic theory of consumer's behaviour it is largely built up on the notion of "revealed preference" based on costs and preferential price of goods.¹⁰ Price preferences broadcasted to consumers through new technologies such as mobile app affect to consumption¹¹. Changes in family members consumption habits its related with family decision-making in consumption¹². In the center of shopping theory is analysis of consumption and idea that everyone and every day obtain goods also for other people as a driving force behind our responsibilities to provide others and within a family often it is used as an example of everyday moral practice¹³. By Keynes' in its General Theory, the consumption is related to the level of employment¹⁴. While the implications of changes in consumption patterns are complex, the case studies show that the consumption as a socio-economic phenomenon can be understood as a performance of consumer identity rather than a 'mere' worker¹⁵.

2. Objectives and hypotheses

The objective of the paper is to provide an assessment of some factors of economic-social nature such as the age, food safety, purchasing quantity, income, price preference, family members and the status of employment represented by workers to the consumption of imported agri-products in the in the agri-food markets of the city of Tirana.

The study hypotheses are:

- H1 — the age of consumers affects to the imported tomato consumption;
- H2 — perception on food safety of consumers affects to the imported tomato consumption;
- H3 — purchasing quantity by consumers affects to the imported tomato consumption;
- H4 — income level of consumers affects to the imported tomato consumption;
- H5 — price preference of consumers affects to the imported tomato consumption;

⁵ Merten C., Ferrari P., Bakker M., Boss A., Hearty A., Leclercq C., Lindtner O., Tlustos C., Verger P., Volatier J-L., Arcella D. (2011): Methodological characteristics of the national dietary surveys carried out in the European Union as included in the European Food Safety Authority (EFSA) Comprehensive European Food Consumption Database. Food Additives and Contaminants. Part A; 28 (8): 975–95.

⁶ Crockett R.A., King S.E., Marteau T.M., Prevost A.T., Bignardi G., Roberts N.W., Stubbs B., Hollands G.J., Jebb S.A. (2018): Nutritional labelling for healthier food or non-alcoholic drink purchasing and consumption. Cochrane Database of Systematic Reviews (2).

⁷ York R., Gossard M.H. (2004): Cross-national meat and fish consumption: exploring the effects of modernization and ecological context. Ecological Economics, Elsevier, Vol. 48, p. 293–302.

⁸ Ferber R. (1973): Consumer Economics, a Survey. American Economic Association. Journal of Economic Literature. Vol. 11, No. 4 (December), p. 1303–1342.

⁹ Friedman M. (1959): The demand for money: Some theoretical and empirical results. National Bureau of Economic research, INC. Journal of Political Economy, Vol. 67, No 4, chapter pages in book p. 1–29.

¹⁰ Samuelson P.A. (1948): *Economica*. Consumption Theory in Terms of Revealed Preference. New Series, Vol. 15, No. 60 (November), p. 243–253.

¹¹ Wang B., Hu B., Qiu Ch., Chu P., Gadh R. (2015): EV Charging Algorithm Implementation with User Price Preference. IEEE Innovative Smart Grid Technologies Conference, February, p. 1–5.

¹² Grønhøj A. (2006): Communication about consumption: A family process perspective on "green" consumer practices. Journal of Consumer Behaviour, Vol. 5, p. 491–503.

¹³ Hall S.M. (2011): Exploring the 'ethical everyday': An ethnography of the ethics of family consumption. Geoforum, Elsevier, Vol. 42, p. 627–637.

¹⁴ Keynes J.M. (1936): *The general theory of employment, interest and money*. London, Macmillan Co.

¹⁵ Elias J., Ferguson L. (2010): Production, employment and consumption. Shepherd L.J. (ed.) *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations*. London: Routledge.

- H6 — family status of consumers by members affects to the imported tomato consumption;
- H7 — consumers employment represented by status of workers affects to the imported tomato consumption;

The above variables are measured through interviewing in Tirana food markets during the period October 2019 – January 2020 and they are:

- Age;
- Food safety
- Purchasing quantity
- Income
- Price preference
- Family members
- Workers

3. Measurement procedure

A questionnaire was construct to provide a broad database and after testing in a focus group with some adjustments it was used in the study area (the agricultural–food markets in the municipality of Tirana), by interviewing consumers (220) by random choice procedures. The variables are measured by scales (1–5) and interviewed consumers have been responded to the respective questions.

Based on data provided a statistical model is used to test the above variables. The significance of the variables is presented in the following table (table 1).

Table 1. The significance of variables by linear statistical model
Dependent variable: Imported tomato consumption

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
Const.	3.02574	0.491042	6.162	<0.0001	***
Age	0.0120255	0.0805529	0.1493	0.8815	
Food safety	-0.303696	0.0703898	-4.314	<0.0001	***
Purchasing quantity	0.0248435	0.144965	0.1714	0.8641	
Income	0.356025	0.0661212	5.384	<0.0001	***
Price preference	0.0864303	0.146091	0.5916	0.5547	
Family members	0.218037	0.118485	1.840	0.0671	*
Workers	-0.428818	0.0938001	-4.572	<0.0001	***

Statistics based on the weighted data:

Sum squared resid	539.4949	S.E. of regression	1.599015
R-squared	0.298210	Adjusted R-squared	0.274928
F(7, 211)	12.80854	P-value(F)	1.10e-13
Log-likelihood	-409.4685	Akaike criterion	834.9371
Schwarz criterion	862.0497	Hannan-Quinn	845.8871

Source: Data processed by authors.

4. Conclusions and discussions

The paper provides an analytical overview with focus on food consumption of imported vegetables and the socio–economic factors that affects to consumption, according to consumers perception in the markets of agricultural–food products in the city of Tirana, Albania.

The age, price preference and purchasing quantity, are factors which do not have an impact on the consumption of imported tomatoes. Imported tomatoes have a high presence in the markets mainly during the cold seasons. During the spring–summer season it competes from domestic tomato produced in the field, which has precedence due to price. Imported tomatoes have a stable and competitive offer during the autumn–winter season and compared to large fluctuations in domestic production prices during the seasons it fluctuates very little in price. The stabilized price affects the stabilized demand in the market and this may explain why the quantity of purchases (approximately a constant) does not affect consumption. In the categories that prefer this product there seems to be a consensus between consumers without the influence of age and preferential price to consume imported tomatoes, proving that this product has a reputation. The number of family members is an influential factor in consumption and this is related to the pattern of family consumption and the fact that vegetables represent a useful food diet in Albanian families. Higher consumption of vegetables affected by lifestyle, making that people who live together in families tend more to the consumption of vegetables than others and this goes hand in hand with the way it is hypothesized. While families with a higher number of members or cohabiting individuals affect the consumption rates of imported tomatoes, age, price preference and purchasing quantity are factors that do not affect.

The food safety and employment status represented by workers have a high impact and are negatively related to consumption. With increasing food safety the trends are to reduce the consumption of imported tomatoes. We pointed out that imported tomatoes are generally characterized by a stable price and this goes along with a stable performance in terms of production standards, commercial appearance and food safety in the market. Increasing perception on food safety means increasing information and civic awareness on safe food and this is generally accompanied by an increase in the critical mentality of citizens and eventually increasing skepticism. Surveys among EU countries highlight the critical approach and the degree of distrust in the products of daily food consumption despite the high standards of food safety. The fact that the increase in perception on food safety of imported products has a very significant impact on the decline in their consumption may be related to consumer confidence in more competitive alternatives such as domestic production, for example. It is a well-known the fact that imported tomatoes produced in greenhouses have a high content of heavy metals (Cd, etc.) and this finding deserves more attention. The employment status represented by consumers employed as workers has a very significant impact on consumption: with the increase of consumer–workers, also increases the possibilities to reduce the consumption of imported tomatoes in the markets of Tirana. Moreover, the consumption of imported products seems to correspond to the social status of consumers. Among workers, the consumption of imported vegetables may be an impossible myth, influenced by economic factors of income and food diets inaccessible to them and/or cultural factors related to the use of imported vegetables on annual basis. Consumption inequality affects sustainable consumption, social cohesion and sustainable development. The development of an employment oriented towards university work and industrial activities with high returns, is a priority argument for sustainable production and consumption.

Income has a very significant and positive impact on consumption. In fact the income variable is very important to consumption and this goes hand in hand with the way it is hypothesized. The literature broadly supports the impact of income factor on consumption in developing countries. Moreover, for the same increase in the level of income between the high–income countries (HIC) the low–income and the middle–income countries (LIC, MIC), the differences in consumption follows respectively different trends. This affects to the daily turnovers and especially consumption and demand for food. The level of income in the countries with the lowest incomes deprives many groups–categories of basic means of consumption. In lower income countries (LIC, MIC) to provide basic food items need on average 3/5 to 4/5 of working days realized during 1 month and in this context income represents a critical factor for food

consumption. The impact of the income to consumption represents a finding that is supported by previous studies conducted in Albania.

5. References

1. Agarwala R., Drinkwater J. Consumption functions with shifting parameters due to socio-economic factors. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 54, No. 1, p. 89–96, 1972.
2. Moon W., Florkowski W.J., Beuchat L.R., Resurreccion A.V., Paraskova P., Jordan J., Chinnan M.S. Identifying Factors Affecting Consumption of Peanut Tahina in Bulgaria. *Journal of International Food and Agribusiness Marketing*, Vol. 13, Issue 2–3, p. 111–127, 2003.
3. Fan L.X., Liu G.B., Wang F., Geissen V., Ritsema C.J. (2013): Factors affecting domestic water consumption in rural households upon access to improved water supply: insights from the Wei River basin, China. *Plos One* 8, e71977.
4. Wongprawmas R., Canavari M. Consumers' willingness-to-pay for food safety labels in an emerging market: The case of fresh produce in Thailand. *Food Policy*, Elsevier, Vol. 69, p. 25–34, 2017.
5. Merten C., Ferrari P., Bakker M., Boss A., Hearty A., Leclercq C., Lindtner O., Tlustos C., Verger P., Volatier J–L., Arcella D. (2011): Methodological characteristics of the national dietary surveys carried out in the European Union as included in the European Food Safety Authority (EFSA) Comprehensive European Food Consumption Database. *Food Additives and Contaminants. Part A*; 28 (8): 975–95.
6. Crockett R.A., King S.E., Marteau T.M., Prevost A.T., Bignardi G., Roberts N.W., Stubbs B., Hollands G.J., Jebb S.A. Nutritional labelling for healthier food or non-alcoholic drink purchasing and consumption. *Cochrane Database of Systematic Reviews* (2), 2018.
7. York R., Gossard M.H. Cross-national meat and fish consumption: exploring the effects of modernization and ecological context. *Ecological Economics*, Elsevier, Vol. 48, p. 293–302, 2004.
8. Ferber R. Consumer Economics, a Survey. American Economic Association. *Journal of Economic Literature*. Vol. 11, No. 4 (December), p. 1303–1342, 1973.
9. Friedman M. The demand for money: Some theoretical and empirical results. National Bureau of Economic research, INC. *Journal of Political Economy*, Vol. 67, No 4, chapter pages in book p. 1–29, 1959.
10. Samuelson P.A. *Economica*. Consumption Theory in Terms of Revealed Preference. New Series, Vol. 15, No. 60 (November), p. 243–253, 1948.
11. Wang B., Hu B., Qiu Ch., Chu P., Gadh R. EV Charging Algorithm Implementation with User Price Preference. *IEEE Innovative Smart Grid Technologies Conference*, p. 1–5, February 2015.
12. Grønhøj A. Communication about consumption: A family process perspective on “green” consumer practices. *Journal of Consumer Behaviour*, Vol. 5, p. 491–503, 2006.
13. Hall S.M. Exploring the ‘ethical everyday’: An ethnography of the ethics of family consumption. *Geoforum*, Elsevier, Vol. 42, p. 627–637, 2011.
14. Keynes J.M. *The general theory of employment, interest and money*. London, Macmillan Co., 1936.
15. Elias J., Ferguson L. Production, employment and consumption. Shepherd L.J. (ed.) *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations*. London: Routledge, 2010.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

CURRENT TRENDS FOR THE USE OF SLUDGE FROM URBAN TREATMENT PLANTS IN AGRICULTURE

Pavlina Naskova

Technical University, Varna, Bulgaria

Abstract: One of the main environmental problems of the existence and development of modern cities is the recycling of domestic and industrial wastewater. Sewage sludge accumulates on the territory of the treatment plant, which is a multicomponent mixture of substances mainly of organomineral origin.

This article provides a brief summary analysis of current trends in the utilization of sludge from urban wastewater treatment plants in agriculture. The main directives and regulations related to the use of sludge in agriculture in the European Union and Bulgaria are presented. Data on the sludge used in agriculture in European countries are presented. The benefits and risks of introducing sediments into the soil and their impact on soil microflora are analyzed.

Keywords: sludges from treatment plants, soil, agriculture, pollutants, legislation.

СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ ЗА УПОТРЕБА НА УТАЙКИ ОТ ГРАДСКИ ПРЕЧИСТВАТЕЛНИ СТАНЦИИ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Павлина Наскова

Технически университет – Варна

Резюме: Един от основните екологични проблеми на съществуването и развитието на съвременните градове е рециклирането на битови и промишлени отпадъчни води. На територията на пречиствателната станция се натрупва утайки от отпадъчни води, които представляват многокомпонентна смес от вещества главно от органоминерален произход.

В тази статия е направен кратък обобщен анализ на съвременните тенденции за оползотворяване на утайки от градски пречиствателни станции в земеделието. Представени са основните директиви и наредби свързани с употребата на утайките в земеделието в Европейския съюз и България. Представени са данни за използваните утайки в земеделието в страни от Европа. Анализирани са ползите и рисковете при внасянето на утайките в почвата и влиянието им върху почвената микрофлора.

Ключови думи: утайки от пречиствателни станции, почва, земеделие, замърсители, законодателство.

ВЪВЕДЕНИЕ

Проблемът с третирането на утайките и с оползотворяване на отпадъчното съдържание от пречиствателните станции е въпрос с десетилетна история. Третирането и изхвърлянето им е скъп и екологично чувствителен проблем. До скоро, този въпрос имаше само екологични и икономически измерения, свързани със замърсяването на околната среда и с разходите за оползотворяване и рекултивация на депата за съхранение на тези отпадъци [2]. В същото време, според многобройни данни, утайките съдържат голямо количество органични вещества (до 45,60%), азот (до 6%), фосфор (до 2,5-3,0% P_2O_5), калий (до 0,3-0,5%), микроелементи и може да се използва като тор за посевите [5,8]. В последните десетилетия, с напредъка на новите технологии и навлизането на различни иновативни решения и стремеж към създаване на „Нови икономически цикли“ разглеждането на утайките става не като бремене и разход, а като актив [7].

ЗАКОНОВА РАМКА И ТЕНДЕНЦИИ ПРИ УПОТРЕБАТА НА УТАЙКИ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Основание за използването на утайките от градските пречиствателни станции в земеделските почви на територията на Европейския Съюз е постановено в Директива 86/278/ЕИО от 12 юни 1986 година за опазване на околната среда. Изискванията на тази директива в българското законодателство са регламентирани с „Наредба за реда и начина за оползотворяване на утайки от пречистване на отпадъчни води чрез употребата им в земеделието“ от 14 декември 2004г. [12]. Тя изисква от операторите на пречиствателни станции за отпадъчни води утайките да бъдат стабилизираны преди да бъдат внесени в почвата. Целта е, ограничаване отделянето на неприятните миризми, както и предотвратяване разпространението на патогенни организми. Съгласно тази Директива в почвата е забранено прилагането на утайки от отпадъчни води, превишаващи критичните концентрации на замърсители. Настоящата директива е приложена в национално

законодателство на държавите-членки, повечето от които са установили по - ниски граници от предписаните в директивата [21], с цел опазване на почвите и намаляване на възможните емисии [23, 24].

Решаването на проблема с ефективното отстраняване на отпадъците се свързва с повишаване на степента на тяхното рециклиране. През годините в ЕС се наблюдават важни промени по отношение на количеството използвани утайки и начините за тяхното оползотворяване. Според последното проучване („Milieu Ltd, WRc and RPA“, 2010 г.), приблизително 39% от образуваните утайки в ЕС са използвани в земеделието. Освен за земеделски нужди, утайките са оползотворявани и в горското стопанство, както и при рекултивацията на нарушени терени, като например, неизползваеми мини или закрити депа. Въпреки че на територията на ЕС общото количество на утайките, оползотворени в земеделието, продължава да расте след 1995 г., в някои държави - членки вече се наблюдават значителни промени. Швейцария и Холандия, например са прекратили използването на утайки в земеделието. Други региони на Европа, като Фландрия в Белгия, Бавария в Германия и части от Австрия, започват поетапно да забраняват тази възможност, поради растящата обществена загриженост относно безопасността. Към момента основната алтернатива на разпръскването на утайки върху земеделски площи в страните от ЕС-15 е тяхното изгаряне, докато в 13-те нови членки, това все още е депонирането. И в двете групи обаче, има големи различия между отделните държави. Много държави - членки вече изгарят част от своите утайки и депонират остатъчната пепел. Количеството на изгаряните утайки значително се увеличава, когато оползотворяването им в земеделието не се приема или е забранено. Например, във Фландрия (Белгия) вече се изгарят над 70% от образуваните утайки, в Холандия - около 60%, а в Австрия, Дания и Германия - приблизително 40%. В Словения утайките се сушат и 50% се изгарят в други държави („Milieu Ltd, WRc and RPA“, 2010 г.). Като тенденция все повече се насърчават дейностите по третиране на утайки с оползотворяване на енергията [14]. В провинция Валенсия (Кралство Испания) процедурата за използване на утайки е опростена и е изцяло в полза на земеделския производител. Задължение на оператора на пречиствателна станция за отпадъчни води е да направи анализите на почвата и утайката, да изготви доклад за приложение и безплатно да превози утайката до мястото на прилагане.

Горепосочените европейски тенденции поставят повишени изисквания по отношение на качествата на използваните утайки (транспонирани и в българското законодателство), което от своя страна води до повишени изисквания относно технологиите за тяхното третиране. Същевременно от важно значение е избраната технология за третиране на утайките да позволява повече от една възможност за оползотворяване, т.е. при евентуална промяна в параметрите на утайките и невъзможност за използване в селското стопанство, тези утайки да могат да бъдат използвани ефективно и в други направления.

В таблица 1 са представени данни за количествата оползотворени в земеделието утайки от пречиствателни станции през 2019г. в няколко европейски страни.

Данните в таблица 1 сочат, че най-голямо количество утайки годишно генерира Франция – 1174 хил.т. сухо вещество, а най-малко Словения. Генерираното количество утайки от Словения е 32 пъти по - малко от това във Франция. Процентът на оползотворените в земеделието утайки спрямо общо генерираното количество при изследваните 11 държави е различен. Ирландия оползотворява в земеделието 79,31% от общото количество утайки, следвана от Латвия и Чехия съответно с 47,62% и 46,19%. Словения и Словакия не използват утайки в земеделието. България използва в земеделието 32,35% от получените утайки като с този процент тя е на пето място от разглежданите държави.

Таблица 1. Оползотворени в земеделието утайки за 2019 г. [26]

Държава	Общо генерирана утайка /хил. т. сухо вещество/	Оползотворена в земеделието /хил. т. сухо вещество/	Процент на оползотворяване в земеделието /хил. т. сухо вещество/
Франция	1174	299	25,47
Полша	584	108	18,49
Румъния	283	35	12,37
Унгария	264	28	10,61
Чехия	223	103	46,19
Албания	98	10	10,20
България	68	22	32,35
Ирландия	58	46	79,31
Словакия	54	0	0,00
Латвия	42	20	47,62
Словения	36	0	0,00

ЕФЕКТИ ВЪРХУ ПОЧВАТА ОТ УПОТРЕБАТА НА УТАЙКИ ОТ ГРАДСКИ ПРЕЧИСТВАТЕЛНИ СТАНЦИИ

Употребата на утайките от градски пречиствателни станции е възможно само в случаите, когато те отговарят на изискванията на законодателството и тяхното ползване е включено в съответните проектни решения. Внасянето с утайките на полезни елементи, като азот, фосфор и калий, и в по-малки количества калций, сяра и магнезий, подобрява структурата и хранителния режим на почвите. При използване на утайките като торно средство настъпват положителни промени в свойствата на почвите, в добивите и качеството на растителната продукция [11]. Нараства водозадържаща ѝ способност и ерозионната ѝ устойчивост. С увеличаване на порьозността и агрегацията, водният въздушен режим на почвите се подобрява, пропускливостта на водата и въздуха се увеличава, което води до увеличаване на капацитета за задържане на вода. [9,10]. С увеличаване на дозите сухо вещество в утайките нивото на почвената киселинност намалява, а количеството на подвижен фосфор се увеличава [15]. Подобрява се пропускливостта и порьозността на почвата, които са показатели за доброто ѝ функционално състояние [22]. Органичните вещества, магнезият и калцият, постъпващи в почвата заедно с утайките, допринасят за структурирането на почвата, адхезията на почвените частици една към друга и образуването на микроагрегати, което води до увеличаване на съдържанието на фракции с размер 0,25-0,50 mm. [4].

Доказана е и положителната роля на утайките върху баланса на хумуса в резултат от активната дейност на почвените микроорганизми [6]. Утайките могат да се използват за възстановяване на опожарени горски терени. Внасянето им на такива терени подобрява физичните, химичните и биологични характеристики на почвите и ускорява възстановяването на почвените функции и горската екосистема, като цяло.

Трябва обаче да се има предвид, че неконтролираното използване на утайки може да бъде придружено от сериозни негативни процеси, засягащи всички компоненти агроекосистемите - почва, култури, атмосфера, подпочвени и повърхностни води, тъй като те могат да бъдат източник на прекомерни количества тежки метали и патогенна микрофлора [1]. Освен това степента на замърсяване зависи както от химичния състав на отпадъците, така и от начините на тяхното използване (доза, методи, честота на приложение, комбинация с други агрохимикали и др.) [13]. Химичният и биологичният състав на утайките от градски пречиствателни станции може да се характеризира с

значителни колебания както през различните години, в различни градове, така и в рамките на един и същи пречиствателни съоръжения, което усложнява разработването на стандарти за ефективното им използване [3].

Използването на утайките в селското стопанство може да доведе до трансфер на тежки метали и замърсители в обработваемата земя. Тежките метали, попадащи чрез утайките се адсорбират от почвата в горния хумусен хоризонт, образувайки слабо разтворими съединения, абсорбирани от микроорганизми и растения, определена част от тях се пренася в по-долните хоризонти на почвения профил и в подпочвените води [18]. Редовното им използване може да повиши концентрациите на металотоксикантите в почвата до нива, токсични за почвените микроорганизми, което оказва негативно влияние върху тяхната активност [17]. Металотоксикантите предизвикат намаляване на общата биогенност на почвата, [16, 25] водят до намаляване на активността на азотфиксиращите бактерии, както свободно живеещи форми така и действащи в симбиоза с корени [19,20].

Нарушаване на почвените микробни процеси поради попадането на тежки метал чрез утайките от пречиствателните станции е принудило законодателите да наложат строги разпоредби относно селскостопанската употреба на канализацията утайки в национално ниво. Намаляване на емисиите на замърсители в отпадъчните води и намаляване на допустими концентрации на тежки метали в утайките са водещите принципи на работа и контрол за намаляване на замърсяването на обработваеми почви с тежки метали.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За да се осигури възпроизводството на плодородието на почвата и нарастването на производителността на земеделските култури при сегашните условия на недостиг на минерални и органични торове, е уместно да се разработят екологични и обещаващи методи за използване на неконвенционални торове, включително утайки от пречиствателните станции. Използването дори на част от утайките за торове ще намали хумусния дефицит в земеделието.

Оползотворяването на утайки в земеделието е необходимо да се извършва в съответствие със законовата рамка, с особена грижа за човешкото здраве и опазване на околната среда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева А.С. Влияние применения нетрадиционных органических удобрений на накопление тяжелых металлов и биологическую активность дерново-подзолистых супесчаных почв: автореф. дис. канд. биол. наук. М., 2002. 45 с
2. Бадмаев А.Б., Дорошкевич С.Г. Влияние осадков городских сточных вод на биологическую активность аллювиальной дерновой почвы. *Агрохимия*. 2006. № 1. с. 62–66.
3. Байбеков, Р.Ф., Г.Е. Мерзлая, О.А. Власова, А.Н. Налиухин Изучение удобрений на основе осадков сточных вод. *Агрохимический вестник*. 2013. № 6. с. 28–30
4. Барановский И. Н., Гладких Д. П. Осадок сточных вод в земледелии Нечерноземной зоны. -Изд-во «АГРОСФЕРА» ТГСХА, 2007. 98 с
5. Винокурова, Т.Е. Мировая проблема переработки, утилизации и уничтожения осадков муниципальных сточных вод. *Гидротехническое строительство, водное хозяйство и мелиорация земель на современном этапе*. – Новосибирск. -с.15-16.
6. Георгиева, В., С. Маринова, М. Сиджимов, Микробиологични изследвания и оценка на утайки от пречиствателни станции за отпадъчни води с цел използването им в практиката като почвени подобрители. *Българско списание за обществено здраве*, том 9, кн. 1, 2017, 16-24

7. Голуб А.А., Е.Б. Стукова. Экономика природных ресурсов: Учебное пособие для вузов. Аспект Пресс, 2001. 319с.
8. Захаров, Н. Эффективность использования осадков сточных вод в качестве удобрения сельскохозяйственных культур в зернопропашном севообороте. Автореф. дис. канд. с.-х. наук. 2004г. 194 с.
9. Канунникова Т.В. Агроекологическое использование осадков сточных вод в качестве удобрения в Центральном Черноземье: Автореф. дис. канд. с.-х. наук: 11.01.01. Курск., 2000, с. 21
10. Касатиков В.А., Барина К.Е., Руник В.Е., Касатикова С.М. Методические рекомендации по применению городских отходов в системе комплексного агрохимического окультуривания полей. - Вязники, 1987, 16 с
11. Левин, В.И., Хабарова, Т.В. Влияние осадка сточных вод на морфофизиологическую изменчивость растений овса в агроценозах. Вестник Рязанского ГАТУ имени П.А. Костычева.-2012.- № 4 (16). с. 44-47
12. Маринова, С, М. Банов, Е. Златарева, В. Петрова, Изисквания и възможности за оползотворяване на утайки от ПСОВ в земеделието. Екологично инженерство и опазване на околната среда, №3, 2016, 5-9.
13. Мерзлая, Г.Е., А.Н. Налиухин, О.А. Власова, Н.А. Ханова Влияние органических удобрений на урожайность льна и многолетних трав. Доклады ТСХА. М.: Изд-во РГАУ – МСХА, 2012. Вып. 284. с. 41–43
14. Национален стратегически план за управление на утайките от градските пречиствателни станции за отпадъчни води на територията на Република България за периода 2014-2020 г.
15. Яппаров, И.А., Р.Р. Газизов, И.А. Дегтярева, И.М. Суханова, М.М. Ильясов, Л.М. Яппарова, И.С. Садеретдинова. Влияние последствий осадков сточных вод на агрохимические показатели чернозема выщелоченного и урожайность сельскохозяйственных культур. Вестник Казанского технологического университета. 2017. № 10. с. 128-132
16. Brookes, P.C., and S.P. McGrath. 1984. Effects of metal toxicity on the size of the soil microbial biomass. *Journal of Soil Science* 35: 341–346
17. Giller, K., E. Witter, and S.P. McGrath. 1998. Toxicity of heavy metals to microorganisms and microbial processes in agricultural soils: a review. *Soil Biology & Biochemistry* 30: 1398–1414
18. Levine, M.B. Heavy metal concentrations during ten years of sludge treatment to an old field community. *J. Environm. Quality*. 1989. V. 18. 411-418.
19. Martensson, A.M., and E. Witter. 1990. Influence of various soil amendments on nitrogen fixing soil microorganisms in a longterm field experiment, with special reference to sewage sludge. *Soil Biology & Biochemistry* 22: 977–982
20. McGrath, S.P., P.C. Brookes, and K. Giller. 1988. Effects of potentially toxic metals in soil derived from past applications of sewage sludge on nitrogen fixation by *Trifolium repens* L. *Soil Biology & Biochemistry* 20: 415–424
21. Mininni, G., A.R. Blanch, F. Lucena, and S. Berselli. 2015. EU policy on sewage sludge utilization and perspectives on new approaches of sludge management. *Environmental Science and Pollution Research* 22: 7361–7374
22. Owczarzak, W., A. Mocek, J. Czekala. Wplyw osadolu garbarskiego na niektore wmasciwasci fizyczne gleb. *Zesz. probl. post. Naukrol.* 1993. № 409. 119-128
23. Pacyna, E.G., J.M. Pacyna, F. Steenhuisen, and S. Wilson. 2006. Global anthropogenic mercury emission inventory for 2000. *Atmospheric Environment* 40: 4048–4063

24. Thevenon, F., N.D. Graham, M. Chiaradi, P. Arpagaus, W. Wildi, and J. Pote'. 2011. Local to regional scale industrial heavy metal pollution recorded in sediments of large freshwater lakes in central Europe (lakes Geneva and Lucerne) over the last centuries. *The Science of the Total Environment* 412–413: 239–247
25. Witter, E., A.M. Martensson, and F.V. Garcia. 1993. Size of the soil microbial biomass in a long-term field experiment as affected by different N-fertilizers and organic manures. *Soil Biology & Biochemistry* 25: 659–669
26. <https://ec.europa.eu/eurostat>

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Списание за наука

НОВО ЗНАНИЕ

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

University of agribusiness and rural development – Plovdiv, Bulgaria

NEW KNOWLEDGE

Journal of science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

www.science.uard.bg

www.uard.bg

science@uard.bg